УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

ЖУРНАЛ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

3-4 (91-92). Рік XXIII

1986

НЬЮ-ЙОРК ТОРОНТО МЮНХЕН

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК — THE UKRAINIAN HISTORIAN

Журнал Українського Історичного Товариства — *Journal of The Ukrainian Historical Association*

Видає Українське Історичне Товариство

Статті з цього журналу індексуються в *Historical Abstracts, America: History and Life* і *Bibliography of Slavic and East European Studies.*

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ І УКРАЇНОЗНАВСТВА

Під загальною редакцією

ЛЮБОМИРА ВИНАРА

Числа 3—4 (91—92) 1986 Том 23

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК — THE UKRAINIAN HISTORIAN

Видає:
Українське Історичне Товариство

Published by
The Ukrainian Historical Association

Усі матеріяли до редакції просимо надсилати в двох примірниках на адресу:

"The Ukrainian Historian"
P. O. Box 312
Kent, Ohio 44240
U.S.A.

або

"The Ukrainian Historian"
3804 Oxford Ave.
Montreal, Que. H4A 2Y2
Canada

Редакція застерігає собі право скорочувати і виправляти матеріяли. За зміст статтей і рецензій відповідають їхні автори. Прохається авторів надсилати матеріяли в двох машинописних примірниках, статті обсягом не більше 25 стор., рецензії, замітки і інші матеріяли до 10 стор. Не прийняті до друку рукописи авторам не повертаються. Передруки дозволені лише за згодою Головного Редактора.

Ціна цього числа $15.00

Buchdruckerei „LOGOS", Bothmer Str. 14, D - 8000 München 19

ЗМІСТ

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

TABLE OF CONTENTS

Теодор Мацьків

ГЕТЬМАН МАЗЕПА В ОЦІНЦІ М. КОСТОМАРОВА

Вступ

Постать Івана Мазепи (1639—1709),[1] гетьмана, тобто голови уряду автономної Української Військової Республіки чи пак Гетьманської Держави, вирізняється поміж усіма іншими державними мужами того часу в Україні. В особі Мазепи Лівобережна Україна дістала талановитого політика й адміністратора із школи Петра Дорошенка.

Після «руїни» — доба Мазепи — це час політичного, культурного та економічного відродження України. Основною ціллю політики Мазепи було сконсолідувати українські землі та встановити сильну автократичну владу під проводом гетьмана як голови Української Військової Республіки, що від 1654 р. знаходилася під протекторатом Москви. До речі, державна форма автономії була звичайним явищем у тодішній Европі, згадати б хоча, що Прусія була під польським, Голляндія під еспанським, Ліфляндія під шведським, а балканські народи під турецьким протекторатом.[2]

Ні один гетьман, крім Богдана Хмельницького, що передчасно помер, не втримав так довго гетьманської булави як Мазепа. Таємниця, чому він міг так довго удержати владу понад двадцять років, лежить у тому, як пише І. Борщак, що зневтралізувавши доноси, Мазепа «своєю мудрою політикою осягнув довір'я Москви, яка давала йому змогу переводити в життя свої пляни в Україні. Доки Україна зв'язана, все одно яким способом, із Москвою, невтральність Москви щодо внутрішніх справ України є передумовою якої б то не було української оплітики».[3] Уродженими державницькими здібностями, дипломатичним хистом та елястичністю у своїх діях, Мазепа не тільки що осягнув довір'я царя, але скріпив свою владу в Україні та свою позицію в Москві.

---

[1] Дата народження Мазепи ще й досі лишається спірним питанням, одначе 20 березня 1639 найбільше правдоподібна, докладніше про це див. О. Оглоблин, *Гетьман Іван Мазепа та його доба; Записки Наукового Товариства ім. Шевченка,* (у дальшому «ЗНТШ), Нью-Йорк—Париж—Торонто 1960, Т. 170, с. 21. Дату смерти, 2 жовтня, н. ст., 1709 устійнив Б. Крупницький у своїй розвідці п. н. «Про дату смерти Мазепи, Miscellanea Mazepiana», *Праці Українського Наукового Інситуту,* (у дальшому «ПУНІ»), Варшава 1939, Т. 47, с. 90—92.

[2] Hans Schuman, *Der Hetmanstaat,* 1654—1764, (Dissertation), Breslau 1936, p. 4; cf., George Vernadsky, *Bohdan: Hetman of Ukraine,* New Haven 1941, p. 118.

[3] І. Борщак, «Мазепа. Людина й історичний діяч», ЗНТШ (1933). Т. 152, стор. 16.

Мазепа в суті речі не був ні русофілом ні русофобом. Проф. О. Оглоблин пише у своїй монографії про Мазепу: «. . . Він вважав за можливе співжиття з Москвою на засадах Переяславської угоди (1654) Богдана Хмельницького, бо така була реальна дійсність, що він її одержав у спадщині від своїх попередників, і, здавалось, це була єдина можливість, у союзі і за допомогою Москви, здійснити головні українські національні цілі — супроти Польщі і супроти Туреччини (і Криму)».[4]

Мазепа провадив реальну політику, тобто старався забезпечити невтральність Москви у своїх плянах в Україні і консеквентно був льояльний, може навіть зальояльний, що мусять визнати деякі російськи історики. Коли ж Мазепа упевнився, що цар хоче зліквідувати автономію України, а його самого «уконтинтувать» титулом «князя св. Римської імперії», що його справді дістав 1 вересня 1707 р. від цісаря Йосифа I,[5] гетьман зваживши всі обставини, вирішив об'єднатися з могутньою тоді Швецією, ворогом так Москви як і Варшави, щоб забезпечити кращу долю України.

Шлях до шведського короля вів через польського короля Станислава Лещинського, який ще в 1704 р. зробив Мазепі пропозицію об'єднатися з Польщею, яку одначе гетьман відкинув. Від 1705 р. посередником у переговорах поміж Мазепою, польським та шведським королем була княгиня Анна Дольська, рідна тітка Лещинського.[6] Подвійний договір між Мазепою і Карлом XII та Лещинським був підписаний в м. Сморгонах на Білорусі між 11 лютого і 18 березня 1708 р., або в м. Радошковицях біля Вільни між 27 березня а 17 червня 1708 р.[7] У договорі Мазепи з Карлом XII говорилося про воєнно-стратегічні справи проти Москви, а у договорі з Лещинським була мова теж про політичне становище України, що як об'єднане князівство мало б бути злучене з Польщею на таких самих правах як Литва.[8]

---

[4] Оглоблин, там таки, стор. 5.

[5] Мазепі не доручено княжої грамоти, яка до 1887 р. знаходилася в Австрійському Державному Архіві, (тепер її нема). Автор цих стрічок знайшов у 1960 р. у «Райхсадельсамт-і» лист Мазепи, на останній сторінці якого є урядові замітки, а саме: з наказу цісаря та за підписом князя Шенборна надано Мазепі титул князя, що теж є зазначено в реєстраційній книзі, том XII. Докладніше див. мою статтю п. н. «Мазепа — гетьман і князь св. Римської Імперії», *Український Історик*, Т. III, нр. 3—4, (1966), с. 33—40.

[6] О. Пріцак, «Іван Мазепа і княгиня Анна Дольська», *ПУНІ*, Т. 47, стор. 102—117.

[7] М. Андрусяк, «Зв'язки Мазепи з Станиславом Лещинським і Карлом XII», *ЗНТШ* (1933). Т. 152, стор. 46—47.

[8] Докладніше див.: згадану розвідку М. Андрусяка, «Зв'язки Мазепи з Станиславом Лещинським і Карлом XII», *ЗНТШ*, т. 152, с. 35—61; згадану працю О. Оглоблина, *ЗНТШ*, т. 170, с. 258—305; Б. Крупницький «Карло XII в старій і новій шведській літературі», *ПУНІ*, т. 46, с. 64—82; його «Мазепа у світлі шведської історіографії, *ПУНІ*, т. 46, с. 83—93; його «Пляни Мазепи у зв'язку з плянами Карла XII перед українським походом шведів», *ПУНІ*, т. 46, с. 106—133; Krupnytskyj, "The Swedish—Ukrainian Treaties of Alliance 1708—1709", *The Ukrainian Quarterly*, (1956) Vol. XII, Nr. 1, pp. 47—57; C. J. Nordmann,

Тому договір Мазепи з Лещинським треба уважати тактичним маневром, що в першу чергу забезпечував українську територію від воєнної руїни на випадок шведської перемоги з одної сторони, з другої ж давав мінімум прав для України в системі Речі Посполитої. Формулюючи договір із шведськими королем, Мазепа знав, що не міг вимагати від нього повної незалежности для України, що суперечило б шведсько-польському договору з 1704 р. Укладаючи договір з Карлом II, гетьман одержав шведську ґарантію забезпечення політичних прав, що йому давав Лещинський у договорі з Польщею, що давало Мазепі значні користі так у зовнішній як і внутрішній політиці.

Не з добра Мазепа заключував ці договори! Положення його під час Великої Північної Війни було «надзвичайно важке», — зазначує Александер Брюкнер, російський історик німецького походження.[8a] Українське військо проти своєї волі мусіло брати участь у численних боях та не тільки що не діставало за це ніякої винагороди, але мусіло терпіти та зносити всякі невигоди, образи включаючи побої від московських та наємних старшин.[9] В Україні російські війська «своїми грабунками, підпалами, побоями та знасилуванням нагадували радше карну експедицію як союзне військо», пише кембріджський історик Л. Р. Левіттер.[10]

Про ці «воєнні подвиги» російського війська проти безборонного цивільного населення знали й чужинці та писали про це у своїх споминах. Напр. австрійський посол у Москві, Отто Плеєр, писав у своєму звіті з 15 липня 1706 р., «що козаки дуже схвильовані, бо Меншіков забрав у них силою коні. . ., так що Начальний Вождь Мазепа скаржився у царя. . .»[11] Не затаюють цього і російські історики.[12] Знав про це й сам цар, який у своїй відповіді на листа Мазепи з 24 червня 1707 р. виправдував поведінку російського війська в Україні воєнними обставинами та у зв'язку з тим видав наказ своїм військам, щоб в Україні «проходити скромно, не чиня никаких обид и разорения малороссійского краю жителям под опасением жестокого нашего гнева и казни».[13] Звичайно на обіцянках залишилося. Що більше, цар поручив підпорядкуватися Меншікову, який розпоряджався козацькими полками неначе б своїми власними, а російські офіцери дальше продовжували знущатися над козаками, що підважувало престиж гетьманського авторитету.

Charles XII et l'Ukraine de Mazepa, Paris 1958. М. Грушевський, «Шведсько-український союз 1708 р., *ЗНТШ*, (1909), т. 92, стор. 7—20.

8a A. Brückner, *Peter der Grosse. Onckens Allgemeine Geschichte*, Berlin 1879, Vol. VI, p. 404.

9 Н. Костомаров, *Мазепа и мазепинцы, Полное собрание сочинений*, Ст. Петербург 1905, т. VI, стор. 466-7, 489, 524, 530, 541-4; С. М. Соловьев, *История России*, т. XV, стор. 1487-9.

10 L. Lewitter, "Mazepa", *History Today*, (1957), VII, Nr. 9, pp. 593-4.

11 *Haus, Hof u. Staatsarchiv*, Wien, Russland I-20.

12 С. М. Соловьев, *История России*, т. XV, стор. 1489; А. Белопольский, *СССР на фоне прошлого Рессии*, Вашінґтон 1973, стор. 213-4.

13 *Письма и бумаги Императора Патра Великого*, Петерсбург—Москва 1887—1956, т. V, стор. 334.

Російські історики закидають Мазепі, що українсько-шведський договір був його особистою справою. Одначе, як слушно завважив М. Грушевський, цей договір не був «особистий каприз Мазепи, а як діло цілої старшинської верстви», щоб визволити Україну від Москви.[14] Козацька старшина, що ще пам'ятала українсько-шведські взаємовідносини, мала намір відновити союз із Швецією, який під час Великої Північної Війни мав вигляд на успіх. Старшина здаючи собі справу, що цар хоче позбавити їх їхніх привілеїв «була настроєна дуже активно й грала ролю чи не головну», щоб відновити союз із шведами, пише Грушевський.[15] «Вона рішуче бажала використати даний момент у інтересах української політики, й Мазепі зовсім серйозно треба було рахуватися з можливістю, що коли він сам не стане на чолі цього перевороту, то старшина зробить його без гетьмана, проти царя і проти Мазепи, й протиставить Мазепі іншого гетьмана... Мазепа мусів вважати ситуацію незвичайно небезпечною для себе. І коли обставини складалися так, що балянсувати між партією московською і шведською далі вже було не можна, то перехід до короля міг бути в очах Мазепи далеко скоріше прикрою неминучістю, ніж приємною нагодою, гіркою потребою, а не актом свобідного вибору».[16]

Зрештою Мазепа як державний муж знаменито орієнтувався в тогочасній міжнародній політичній ситуації і ясно бачив, що на випадок перемоги царя та його союзника польського короля Авґуста II, ще раз повторився б Андрусівський мир і розділив би Україну на довгий час. Коли б війну виграв шведський король, то тоді Україна, як союзник Москви, опинилася б у ролі підсудного й була б видана на ласку чи неласку Польщі. Одне можна закинути гетьманові, що він будував свої пляни виключно в надії, що шведський король, (якого Степан Томашівський не без причини називає «зловіщим ангелом України»[17]), виграє війну та допоможе визволити Україну.[18]

Мазепа в оцінці М. Костомарова

Уже за життя гетьмана були відомі біографічні нариси про нього. Одну з перших, коротку, але доволі докладну біографію Мазепи помістив у 1704 р. гамбурзький історично-популярний тижневик «Гісторіше Ремаркс»,[19] як кореспонденцію з Москви з 27 листопада 1703 р. У тому самому році (1704), відомий журнал у Ляйпціґу, «Европеїше Фама» на-

---

[14] М. Грушевський, «Шведсько-український союз 1708 р.», стор. 12.

[15] Там таки.

[16] Грушевський, «Виговський і Мазепа», *Літературно-Науковий Вісник* (у дальшому ЛНВ), 1909, т. 46, стор. 421.

[17] С. Томашівський, «Із записок Каролинців про 1708-9 р.», *ЗНТШ,* (1909), стор. 67.

[18] Докладніше див.: Грушевський, «Виговський і Мазепа», стор. 426.

[19] *Historische Remaques,* 22. Januar 1704, Nr. 4, pp. 26-27; Докладніше див.: Грушевський, *«Виговський і Мазепа»,* стор. 426.

друкував у дуже прихильному світлі зредаґовану біографію Мазепи, яку перевидано у виданнях з 1706, 1708 та 1712 р.[20] У 1706 р. та дальших виданнях цього журналу був поміщений на першій сторінці портрет Мазепи.[21] До речі, ця біографія стала основним джерелом для біографічних нарисів у тодішніх часописах, журналах, енциклопедіях, та мемуарах. Автори, які писали про Велику Північну Війну (1700—1721), або про життя Карла XII чи Петра I, подавали також життєпис Мазепи. Із сучасних авторів, що особисто знали гетьмана, слід згадати шведських історіографів Ґустава Адлерфельта (1671—1709), Ґеорґа А. Нордберґа (1677—1744), німецького історика й учасника Великої Північної Війни, Йогана В. Барділі (1676—1740), німецького дипломата на російській службі, барона Гайнріха фон Гуйсена (помер 1742 р.)[22] та інших тогочасних авторів, що опиралися на біографічному нарисі про Мазепу з «Европеїше Фама». Неґативну біографію Мазепи помістив у 1720 р. дуже відомий тогочасний франкфуртський журнал «Театрум Европеум».[23]

Докладну біографію та оцінку діяльности Мазепи написав Микола Костомаров (1817—1885) п. н. *Мазепа и мазепинцы,* що є, так би мовити, канвою для всіх інших монографій гетьмана. Ця монографія Костомарова була надрукована вперше в журналі «Русская Мысль».

Рік пізніше, тобто в 1886 р. була перевидана в *Исторических Монографиях,* т. XVI, та в 1905 р. як шостий том «Полного Собрания Сочинений Н. И. Костомарова». Український переклад цієї монографії зладив Олександер Барвінський; вона появилася в «Руській Історичній Бібліотеці» у Львові 1895—6.

У своїй монографії Костомаров користувався джерелами з російських архівів, мемуарами учасників Великої Північної Війни та працями таких істориків як Йоган Хрістіян фон Енґель[24] та Дмитро Бантиш-Каменський.[25]

До Костомарова українська історія була недосліджена, «перебувала, можна сказати, в хаотичному стані, була заступлена силою вигадок, припущених, фіктивних гіпотез, фантастичних вигаданих тез, — цілу масу яких містила в собі улюблена, в свій час поширена в списках і на-

---

20 *Die Europäische Fama...*, Leipzig 1704, Vol. XXV, pp. 57-60. Mackiw, *ep. cit., pp. 105-6.*

21 Докладніше про портрет Мазепи див.: Т. Мацьків, «Ґравюра Мазепи з 1706 р.», *Український Історик,* (1966), т. III, ч. 1-2, стор. 69-72.

22 G. Adlerfelt, *Histoire Militaire de Charles XII,* Amsterdam 1740, 4 vols., G. A. Nordberg, *Konung Karl XII: tes Historia,* Stockholm 1740, 3 vols.; J. W. Bardili, *Des Weyland Durchl. Printzens Maximilian Emanuel* Hertzog in Württemberg... Reisen und Campagnen..., Stuttgart 1730; v. L. J. H. (uyssen), *Des Grossen Herrens, Czaars und Grossfürsten von Moskau... Petri Alexiewiz... Leben und Thaten,* Frankfurt—Leipzig 1710, 2 vols.

23 *Theatrum Europeum...*, Frankfurt a. M., 1720, Vol. XVIII, pp. 262, 273-4.

24 J. Chr. von Engel, *Geschichte der Ukraine und der ukrainischen Kosaken,* Halle 1796.

25 Д. Бантиш-Каменський, *Історія Малой Россіи,* Москва 1822, (перевидано 1830, 1842, 1903).

решті видрукована (1846) *Історія Русов*... Попередниками Костомарова були властиво тільки Д. Бантиш-Каменський і М. Максимович... Костомаров пішов по стопах Бантиша-Каменського, збираючи й видаючи архівні матеріяли, на підставі яких писав він і свої історичні монографії», писав Володимир Антонович.[26]

Досліджуючи минуле України, Костомаров звернув свою головну увагу на козацьку добу, в якій на його думку, найяскравіше виявилися творчі сили українського народу. Всупереч офіціяльній російській історіографії, Костомаров підчеркував у своїх працях органічний зв'язок козацької доби через литовсько-польський період з Києвом. Хоч Костомаров не погоджувався з тезами офіціяльної російської історіографії, одначе від її традіційних історичних поглядів повністю він не увільнився.[27]

Опираючись на ідеях Кирило-методіївського братства, Костомаров стояв на федеративно-республіканському становищі. Він уважав, що «дві руські народности зливалися в вищу національну єдність русского народа... Для нього, як і для старої історіографії, політична українська історія кінчилася з об'єднанням українства з Росією. В своїх характеристиках української народности Костомаров натискає на нездатність її до політичного життя: український індивідуалізм тягнув до федералізму, але не зміг вповні організувати його, українська свобідна стихія приводила або до розкладу громадських зв'язків або у вир змагань, які вертіли колесом народнє історичне життя. Через те українське плем'я мусило зійти з сцени й уступити першість другому — великоруському, з його практицизмом і політичним тактом, що дало йому змогу створити єдиновласну сильну державу».[28]

Михайло Грушевський не погоджувався з Костомаровим і уважав, що його погляди були «виразним пережитком старої історіографії».[29]

Одначе, як слушно завважив Д. Дорошенко, «не зважаючи на ці хиби ідеології Костомарова, його твори мали величезне значіння для пробудження інтересу до рідної історії і розвитку національної свідомости на Україні і в Галичині».[30]

Хоч Костомаров умів відтворювати побут та життя певної доби й написав докладну монографію про Мазепу, одначе він показав гетьмана в неґативному світлі. Костомаров схарактеризував Мазепу як польського пана, кариериста й еґоїста, що в першу чергу кермувався своїми особистими інтересами, а не добром України, яку хотів віддати Польщі і тому український нарід не хотів піти слідами гетьмана.[31] Костомаров

---

[26] В. Антонович, «Костомаров как историк», *Киевская старина*, (1885), т. V, XXX—XXXI.

[27] Д. Дорошенко, *Микола Іванович Костомаров*, Ляйпціґ 1924, стор. 84-5.

[28] Там таки, стор. 86-7.

[29] М. Грушевський, «Українська історіографія і М. Костомаров», *ЛНВ*, (1910), т. V, стор. 223.

[30] Дорошенко, там таки, стор. 87.

[31] Костомаров, там таки, стор. 640.

називає Мазепу «злощасним зрадником», що вже навіть по битві під Полтавою допомагав шведам втекти до Туреччини.[32] Він з притиском підчеркує, що «зраду Мазепи ніяк не можна ідентифікувати з українським (в оригіналі «малоросійським») народом, який через двадцять років не любив гетьмана, якого особу охороняли російські «стрельцы» й солдаты.[33] У своїх піснях нарід виображав Мазепу навіть не як людину, але як якусь погану істоту чи прокляту силу», — писав Костомаров.[34]

Така неґативна оцінка Мазепи тим більше дивна й незрозуміла, бо Костомаров був свідомий того, що джерела з російського архіву односторонні і ненадійні. У своєму листі до Олександра Лазаревського з 23 вересня 1877 р., Костомаров писав: «... з якого роду джерелами я маю діло? З реляціями гетьманів, їх висланців, московських урядників... Щирости тут бувало мало, а часто й свідома брехня або іґноранція».[35] Що більше, Костомаров користувався історією України, вже згадуваного угорсько-німецького історика Й. Хр. фон Енґеля, який позитивно схарактеризував Мазепу: «... Коли взяти до уваги взаємовідносини Мазепи з Петром І і, як останній з ним поводився, коли це все буде належно висвітлене, то тоді майбутній історик зможе легше вирішити, чи на гробі Мазепи мав би бути напис Юди чи Помпея... тож шведські історики не єдині, що виправдали повстання Мазепи проти Росії».[36]

Борис Крупницький (1894—1956) уважав, що причиною такої неґативної оцінки Мазепи було те, що Костомаров був під впливом шведського історика А. Фрікселя, що вперше у шведській історіографії оцінивши неґативно Карла XII, оцінив неґативно теж Мазепу.[37] На мою думку, неґативна оцінка Мазепи випливає з історично-політичної філософії Костомарова (федералізм та злиття двох руських народностей). Осудивши Мазепу, Костомаров хотів висловити вірність царському урядові та переконати його, що діяльність тогочасних українських діячів не має нічого спільного з мазепинством і не наставлена вороже до російської імперії.

Мазепа в оцінці історіографії

Без сумніву, Мазепа був незвичайною постаттю не тільки в аналах української історії, але ще й сьогодні звертає увагу багатьох письменників та дослідників, які підкреслюють різноманітності його життя та політичної діяльності.

Як дивно це не звучить, але перший, хто виступив в обороні Мазепи по появі монографії Костомарова, був ... російський єзуїт, о. Мартинов.

---

[32] Костомаров, там таки, стор. 706.

[33] Костомаров, там таки, стор. 714.

[34] Костомаров, там таки, стор. 715.

[35] О. Лазаревський, *Очерки...*, Київ 1872, т. І, стор. 104, цит. Борщак, «Мазепа», стор. 3.

[36] Engel, *op. cit.*, p. 322.

[37] Б. Крупницький, «Мазепа у світлі шведської історіографії», *ПУНІ*, т. 46, стор. 84.

Він написав знаменну рецензію, що була надрукована у французькому науковому історичному журналі, і яка ще й сьогодні заслуговує на те, щоб її зацитувати:

> «Хоч немає сумніву, що монографія Костомарова сьогодні вже перестаріла, але свого часу він немало причинився до неґативного погляду не тільки серед тодішнього українського громадянства, але передовсім у Західній Европі, тому що його монографія була перекладена на французьку та англійську мови».[39]

До речі, уже Федір Уманець (1841—1908) своєю монографією «Гетьман Мазепа», започаткував зміну оцінки діяльности Мазепи. Використавши доступні йому тоді джерела, Уманець на основі історичних фактів виказав, що Мазепа був українським патріотом і перейшов на шведську сторону не задля особистих мотивів, а щоб поліпшити долю України,[40] яка за Петра I зазнала особливого гніту, що стверджують чужинці у своїх листах, звітах та споминах.

Наприклад, учасник шведського походу, німецький історик, Йоган Вендель Барділі, пише у своїх споминах, що коли цар домагався від султана видачі Мазепи, то султан покликуючись на коран не хотів видати «такого чоловіка, що так щиро боорвся за волю, свободу та права свого народу, що витерпів стільки переслідувань за те, щоб тільки захоронити свій нарід від упокорення під московським ярмом і через те мусів шукати захисту спершу у шведського короля, а тепер у Туреччині».[41] Інший учасник походу, німецький полковник у шведській армії. Пилип Йоган фон Штраленберґ пише, шо коли Мазепа довідався, що цар хоче зліквідувати автономію Гетьманщини, то гетьман «вирішив перейти на шведську сторону, одначе його наміром було зробити цю країну незалежним князівством».[42]

Добре поінформований англійський посол у Москві, лорд Чарлз Вітворт, у своєму звіті з 10 листопада 1708 р. висловлював дуже поважний сумнів, щоб 70-ти літний, бездітний, багатий гетьман, який мав прероґативи монарха перейшов на шведську сторону задля особистих мотивів.[43] Пруський посол у Москві, Ґеорґ фон Кайзерлінґ, у своєму звіті з

---

38 "Revue des Questions Historiques", Paris 1884, Vol. 35, Nr. 1-2; цит. Борщак, там таки, с. 3.

39 E. Melchior de Voguè, "Mazeppa: La légendé et l'Histoire", *Revue des Deux Mondes*, (1881), Vol. 48, pp. 320-351; з французького перевели на англійську мову: J. Millington, *The True Story of Mazeppa*, London 1884, i S. M. Anderson, "Mazeppa as known in Legend and History", *A. Czarevitch of Eighteenth Century*, London 1923, pp. 169-239.

40 Ф. Уманець, *Гетьман Мазепа,* Петербург 1897, стор. 455.

41 J. W. Bardili, *Reisebeschreibung von Pultava durch das Desert Dzikie Pole nach Bender...*, Stuttgart 1714, pp. 106-7 .

42 Ph. J. von Strahlenborg, *Das Nord- und Östliche Theil von Europa und Asia,* Stockholm 1730, p. 252.

43 Public Record Office in London, State Papers Foreign (PRO, SP), SP 91-5, повний текст звіту Вітворта див.: T. Mackiw, *English Reports on Mazepa, 1687—1709,* New York—Munich—Toronto 1983, pp. 151-2.

21 листопада 1708 р. дослівно так пише про Мазепу: «... Одначе не можна думати, щоб цей чоловік, котрого нарід дуже любить і шанує, не мав своїх прихильників, тим більше, що козаки є дуже невдоволені з царського уряду, який жорстоко з ними поводиться та часто нарушує їх вольності. Тож треба сподіватися, що якщо не увесь нарід, то принайменше велика частина піде за його прикладом».[44]

Сьогодні вже зайво обороняти політику Мазепи. Вже багато безсторонніх чужинецьких сучасників не тільки не осудили його, але висловилися про нього як великого державного мужа та українського патріота. Навіть особистий інтриґант, чоловік низької моралі, царський фаворит «його світлість» Меншіков відразу зрозумів і оцінив політичне значіння кроку Мазепи й мусів признати у своєму листі до царя з 27 жовтня 1708 р., що коли гетьман «це учинив, то не задля одної своєї особи, але задля всієї України».[45]

Цього був свідомий і сам цар, думку якого висловив його посол у Голляндії, А. А. Матвеєв у розмові 6 травня 1709 р. з радником Голляндських Генеральних Штатів, ван Врedденом: «... цар не може не турбуватися зрадою Мазепи, бо його думка зробити незалежну державу на Україні та ще з додатком земель польської країни може збаламутити увесь козацький народ».[46]

Хоч майже всі російські історики в минулому і тепер осудили Мазепу як «зрадника», то не тільки всі українські дослідники цієї доби, але теж і чужинецькі дослідники прихильно оцінили союз гетьмана зі шведським королем, згадати хоч би таких істориків як Александер Брюкнер,[47] Отто Гайнц,[48] Раінгільд Гаттон,[49] Роберт Массіе[50] та інші.

---

44 Б. Крупницький, «З донесень Кайзерлінґа 1708 і 1709 рр.», *ПУНІ*, т. 48, с. 17.

45 *Письма и бумаги*, т. VII, ч. 2, с. 864-5.

46 Докладніше див.: Борщак, «Мазепа», стор. 23.

47 Brückner, *op. cit.*, p. 405; ("... eine Handlung, welche im übrigen nicht unmoralischer war, als das Bündniss, welches zwei Jahre später der Hospodar der Moldau, Kantemir, mit Peter dem Grossen gegen Sultan schloss... bei entgegegsetztem Ausgange der Schlacht von Poltava, höchst wahrscheinlich als ein Meisterstück der Politik, als ein heroischer Akt der Emancipation Kleinrusslands von dem damals eine niedrige Kulturstufe einehmenden moskowitischen Reiche angesehen worden wäre".).

48 O. Haintz, *König Karl XII. von Schweden*, Berlin 1936, Vol. I, pp. 247-8; ("Es ist aber nicht angänging und ein Widerspruch in sich, in dem damals wahrscheinlich bald siebzigjährigen kinderlosen Hetman einen charakterlosen Abenteurer und Verräter zu sehen. Wenn ihm nur der porsönliche Vorteil galt, dann hätte er sein gefährliches Spiel nicht zu spielen brauchen... Die Verhandlungen, die während des russischen Vormarsches Karls XII. zwischen König Stanislaus und Mazeppa geführt wurden, sahen ab, dass diesem die erst heimliche, später offene Unterstützung des schwedischen Feldzuges belohnt werden sollte durch Hilfe bei der Abschüttlung des russischen Joches, durch die Wiedervereinigung der gesamten Ukraine... Das waren die natürlichen Ziele einer national-ukrainischen Politik".).

49 R. M. Hatton, *Charles XII of Sweden*, New York 1986, p. 240, ("... the ambition of Mazepa [was] to free the Ukrainians from the Russian overlordship").

До речі, Мазепа не був єдиним, який старався боронити права своєї країни. І так напр. Йоганн Р. Паткуль, представник лівонської шляхти, з допомогою польського короля і царя виступив проти Карла XII (1697) в обороні привілеїв шляхти, семигородський князь Ференц Ракочий II при піддержці Людвика XIV зробив повстання проти Габсбурґів, (1703—1711), Станислав Лєщинський як представник польських республіканських кіл при допомозі Карла XII виступив проти Авґуста II, який намагався ввести в Польщі автократичну владу (на що дістав матеріяльну поміч від царя), врешті Дмитро Кантимір, господар Молдавії, що був під протекторатом Туреччини, маючи допомогу царя виступив з ним проти султана.[51]

---

50 R. Massie, *Peter the Great. His Life and World*, New York 1980, p. 459, (...Mazepa's "secret desire was that of his people: Ukrainian independence").
51 O. Subtelny, *The Mazepists*, New York 1981, p. 10.

Аркадій Жуковський

ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОДИМИРА КУБІЙОВИЧА НА ВІДТИНКУ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ УКРАЇНОЗНАВСТВА (ЕУ)*

Для повноти картини творчости Володимира Кубійовича слід зупинитися, зокрема, над його діяльністю на відтинку *Енциклопедії Українознавства,* ЕУ. Це тим більше, що цій ділянці він присвятив 38 років свого трудолюбного життя, багато більше, як улюбленій географії. Віддаючи себе з 1947 року всеціло Енциклопедії, він сам признається, що обов'язки редактора ЕУ «забирали мені стільки часу, що праця в Інституті національних дослідів відійшла на другий плян і майже не було можливости вести особисту наукову роботу» (*Мені 85*, стор. 252). Не раз згадуючи про свою попередню наукову працю, Кубійович з жалем констатував, що ЕУ вбила його фахові досліди з географії. Але це тільки короткотривалі хвилини слабости, він скоро повертався до невблаганної дійсности й з захопленням коментував гасло, над яким працював.

Сьогодні на тему ЕУ існує вже певна література. Систематично зібрані інформації і коментарі є в *Вістях з Сарселю*; останнє число «Вістей», ч. 27, подає багато цінного матеріялу. Сам Кубійович дав багато причинків до трактованого сюжету. У його автобіографічному нарисі «Мені 85», частина книжки присвячена проблематиці ЕУ. А з огляду на поспіх друку цієї книжки, тут поміщено тільки частину того, що написав автор. Три рази більше матеріялу зібрав В. Кубійович про ЕУ, який чекає на остаточне оформлення і друк окремим виданням.

Зібрати й опрацювати матеріяли до історії ЕУ одне зі завдань історії української наукової творчости в діяспорі, але це проблема цілої студії, яку зробить хтось у свій час, бо одної доповіді на тему надто мало. Моїм завданням дати в історичному аспекті короткий перегляд праці над ЕУ і участь у ній В. Кубійовича, присвятити увагу внутрішній ляборатторії, техніці, секретові роботи енциклопедичного осередку в Сарселі. Мої спостереження безпосередні, особливо почавши з 1964 р., відколи постійно працюючи в Сарсельському осередку, я мав нагоду й щастя стояти близько до професора В. Кубійовича й знати його погляди не тільки офіційні, але також і деякі суб'єктивні погляди на саму працю ЕУ та її співробітників.

---

* Доповідь виголошена на форумі НТШ в Европі в Парижі, жовтень 1985, з нагоди 85-літнього ювілею проф. д-ра В. Кубійовича (23. IX. 1900 — 2. XI. 1985).

Насамперед застановімся над генезою ЕУ, над тим що вплинуло на вибір енциклопедичної програми для праці значної частини українських науковців. В цьому значну ролю зіграла настанова В. Кубійовича до питання потреби української науки та її відношення до національних стремлінь української спільноти. На протязі всього свого життя В. Кубійович працюючи науково старався, щоб його праця йшла також на потребу загалу. Він глибоко відчував брак і потребу синтетичних праць з різних ділянок знання про Україну й на протязі своєї науково-дослідницької праці намагався заповнити цю прогалину. Так постали: Атлас України, Географія України, Українські статистичні річники тощо. Відповідно оцінюючи спеціялізовані праці кожного українського дослідника, все ж таки він вимагав:

«мусимо підкреслити потребу синтетичних праць з усіх ділянок україністики в широкому цього слова значенні. Виповнення цих завдань не легке, може й невдячне для самого автора, але потрібне й для внутрішнього вжитку й щоб познайомити чужинецький світ з нашою проблематикою. Таку то ціль має Енциклопедія Українознавства, якої опрацювання піднялося Наукове Товариство ім. Шевченка. До групи цих завдань належатиме видавання постійних статистичних річників України, Атласів України тощо.»

Ці думки висловив В. Кубійович у своїй програмовій статті «Сучасні проблеми української науки», опублікованої у віснику НТШ *Сьогочасне й минуле,* ч. I, 1948, стор. 5—17.

Будучи практичною людиною, до того надзвичайно працьовитою, з великим науковим баґажем і немалими перспективами для наукової праці, все ж таки після другої світової війни він вибрав не шлях особистої наукової кар'єри, а повний несподіванок, труднощів і постійних зударів шлях ЕУ. В цьому й вся тайна Кубійовича як науковця і громадянина, за це його полюбила громада й допомогла реалізувати його пляни.

Для всіх, що знають В. Кубійовича як безстороннього й об'єктивного шукача правди, може, на перший погляд, виглядати дивним його настанова, що сучасна українська наука, розуміючи насамперед гуманістичну ділянку, не може бути аполітичною, не заступати українського погляду на своє минуле, суспільні процеси, культуру тощо. Таке наставлення відноситься до антиукраїнських поглядів частини чужинецьких істориків. Якщо йдеться про ідейний напрям, який надано в основу ЕУ, В. Кубійович разом з Головною Редакцією ось так формулював своє кредо:

«Енциклопедія Українознавства спирається на ті вічні ідеали, які лягли в основу нашого світогляду й нашої культури, підхід її базується на ідеалістично-християнських засадах і державницьких традиціях, і тому саме має науковий, об'єктивно цінний характер, подаючи найважливіші відомості з різних ділянок українознавства». (Переднє слово, ЕУ, Мюнхен—Нью-Йорк, 1949, стор. 5).

Цих засад дотримувалася ЕУ увесь час, якщо пригадуємо їх сьогодні, то лише для того, щоб в майбутньому не допустити до ніяких нових експериментувань.

Після закінчення другої світової війни, у новій дійсності, В. Кубійович лянсує ідею видання ЕУ, книгу про Україну, визнаючи для неї три завдання: це мав би бути підставовий довідник українознавства для двомільйонової маси українців і осіб українського походження, які живуть в діяспорі за межами СРСР та його сателітів; подруге, це має бути джерело знань про Україну й український народ для чужинців, — зокрема цю ролю виконуватиме «АЕУ»; потретє, і, може найважливіше, — «ЕУ» має бути джерелом правдивих інформацій про минуле й сучасне України для українців на рідних землях, де більшовики промовчують або фальшують здебільша те, що становить суть українства (В. Кубійович, *Мені 85*, Париж—Мюнхен, 1985, стор. 246).

Свої пляни він представив на форумі НТШ, яке в 1947 р. відновило свою діяльність на еміґрації в Мюнхені. Велика шанса В. Кубійовича полягала в тому, що до свого проєкту він зумів притягнути українські наукові сили, які знайшлися в Західній Німеччині, але також зацікавити цим проєктом українську громаду. З перспективи часу можна констатувати, що вибір Кубійовича був правильним. ЕУ стала великим досягненням всієї української діяспори, а як видання одне з рідкісних, яке саме себе оплачує і запевняє працю наукових працівників.

Як вже було сказано, ініціятором, складачем програми, організатором редакції і екіпи авторів ЕУ був В. Кубійович. Він також подбав разом з Управою НТШ і своїх співробітників з попередніх періодів його діяльности, про фінансову базу для енциклопедії. Попередня наукова й громадсько-суспільна праця привчили В. Кубійовича до системи, існування інституції, сталого апарату, бюра. Спочатку він створив редакційне бюро у Мюнхені, а з 1951 р. у Сарселі, куди перенесено й НТШ, пізніший осідок Европейського НТШ, Історично-Філософічної Секції. А найважливіше для наукової праці, це існування у Сарселі спеціялізованої бібліотеки, пристосованої до потреб ЕУ. Фінансові труднощі і побутові умовини не дозволили розбудувати до потрібних розмірів редакційну екіпу й бюро у Сарселі. Крім Головного Редактора й секретарки ЕУ, Софії Янів, у Сарселі працювали один, два, й тільки рідко більше членів редакції. Натомість часто приїжджають на термінову роботу до Сарселю деякі співробітники. Серед них слід згадати проф. В. Маркуся та І. Кошелівця. Однак приїзд на працю мусить бути підготовлений наперед, бо деякі «партизанські» практики останнього часу вносили непотрібні замішання.

Спочатку трудність ЕУ полягала у відсутності документації, джерел, архівів, бібліотечних фондів. Більшість авторів писала на основі власної документації. Згодом, коли доступ і наявність довідкових матеріялів покращали, прийшло до роз'їзду співробітників у всі сторони світу. Це й по сьогодні становить велику трудність у справно-

сті редакції і є причиною спізнення видання ЕУ. Нераз Головний Редактор замовить якусь статтю чи пішле на рецензію, а відповідь приходить запізно. Йдеться не тільки про поштові спізнення чи страйки, але й про заанґажованість поодиноких співробітників у своїй професійній праці. Усе це не улегшує праці редакції та її голови.

А тепер дещо про редакційну працю Енциклопедії, про її техніку. Це відноситься скоріше до гаслової частини, але з малими відхиленнями та ж сама процедура існувала й за загально-предметової ЕУ. В цій останній більшу відповідальність мали редактори відділів, тоді коли в гасловій роля головної редакції і самого головного редактора багато більша.

На основі устійненого каталогу гасел, головний редактор у порозумінні з членами редакції уточнює авторів і величину гасел. Йдеться тільки про більші гасла, бо менші виготовляються на місці, в Сарселі. В. Кубійович, чи хтось з його заступників, замовляючи якесь гасло, визначає його величину, подає стислу макету гасла, як також літературу-джерела, а навіть і деякі виписки. Автор гасла висилає свій перший еляборат до редакції, яка переглянувши його, дещо відредаґувавши й помноживши, висилає до рецензентів. Ними є звичайно спеціялісти ділянки чи редактори відділу. Після завваг останніх, редакція препарує нову версію, яку висилає на апробату авторові. Остаточну редакцію переводить ще раз головний, а згодом і мовний редактор — Іван Кошелівець. Повища процедура відноситься до важних і відповідальних гасел, головно таких, які дотепер не опрацьовані, які мають політичне значіння по відношенні до сучасної дійсности в Україні, чи до гасел з делікатним змістом внутрішньо-політичного зрізничкування.

Але на цьому не кінець; приходить друкарська коректура, а згодом після ломки ревізія і суперревізія. Ці операції, які мали б належати до звичайних технічних робіт, переводять члени головної редакції, насамперед головний редактор. У цю останню фазу чи не найбільший обов'язок і відповідальність падає на Атанаса Фіґоля, Managing Editor-а.

Своєю працею над ЕУ Кубійович виказався добрим організатором української науки, чого найкращим доказом є створення наукового осередку й апарату та забезпечення його функціонування майже вже чотири десятки років. А висліди його праці це чотири цінні корпуси: два українські з 1200 і 4000 сторінок і два англійські з 2580 і приблизно також 4000 сторінок. Саме цим аспектом Кубійович здобуває собі почесне місце серед небагатьох постатей, що себе визначили на відтинку організації української науки.

В чому секрет успіху В. Кубійовича на відтинку ЕУ? Про систематичність у роботі і працьовитість вже було згадано. Усім працівникам Сарселю добре відомі коробки, з якими головний редактор не розстається, а в яких поскладаний за певною системою каталог гасел з сирим матеріялом, поскладаний за ділянками, розділами, підрозділами, періодами й територіяльними одиницями. Цю систему випрацював В. Кубійович і без неї немислима праця над ЕУ.

У своїй праці головний редактор вимогливий в першу чергу до себе самого. Останнім часом коли йдемо до лікаря він часто жаліється, що тепер працює тільки 8 годин денно, тоді, коли раніше він працював по 10—12 і більше годин, 7 днів у тиждень. Будучи вимогливим до себе, Кубійович ставить високі вимоги й до своїх співробітників. Не завжди й не кожний може видержати ритм посиленої праці, і тому багато кандидатів після короткого стажу покидають Сарсель. Але строгі вимоги не відносяться тільки до сарсельців, а й до авторів, співробітників ЕУ.

І тут приходимо чи не до найважнішої прикмети Володимира Михайловича, — так він любить щоб його називати. Йдеться про хист і вміння вибирати своїх співробітників. А тому, що ЕУ це справа не одиниці, а екіпи, він зумів дібрати, пляномірно вдержувати контакт і відповідно оцінювати своїх співробітників, насамперед стовпів Енциклопедії. Нераз прилюдно, але й у своїх писаннях Кубійович давав високу оцінку М. Глобенкові, О. Оглоблинові, Ю. Шевельову, які не тільки були відповідальними за свої ділянки українознавства: літературу, історію, мову, але своєю фаховістю і авторитетом підносили рівень усього видання. Згодом дійшла екіпа: І. Кошелівець, Б. Кравців, В. Голубничий, як також постійні працівники Сарселю, насамперед Софія Янів, найстарший співробітник ще з 1947 р., як також Василь Маркусь і Атанас Фіґоль, хоча вони й не ввесь час перебувають в осідку редакції. Для прикладу як цінить Кубійович своїх дорогих співробітників, у Сарселі існує окрема кімната для Кошелівців, хоча вони тільки терміново проживають у Сарселі, і тому «їхню» кімнату нерадо віддається комусь іншому.

Як географ, В. Кубійович умів собі дібрати талановитих картографів, М. Кулицького і Г. Колодія, розуміючи, що для Енциклопедії карти це не тільки прикраса, але й цінний довідково-ілюстраційний матеріял. Тому й такі громи в сторону нашого партнера КІУС-у, для якого картограф це тільки один з «платних» урядників.

Як кожна наукова праця, а за таку вважаємо ЕУ, незважаючи на те, що дехто такий статус її заперечує, вона мала своїх попередників. На досвіді їх вчилися, з їх здобутків користувалися. В. Кубійович високо оцінює двох українських попередників — двотомовий збірник «Украинский народ в его прошлом и настоящем», 1914—1916, створений з ініціятиви М. Грушевського, й гаслову «Українську Загальну Енциклопедію» (УЗЕ), 1930—1935, за редакцією Івана Раковського, членів редакції В. Сімовича (відділ «Україна»), В. Дорошенка і Михайла Рудницького. Особливо останньою ЕУ багато користувалась. У ній було близько 8000 українознавчих гасел.

З советських довідників почавши з 1959 р. багато українознавчого матеріялу принесли «Українська Радянська Енциклопедія», «Український Радянський Енциклопедичний Словник», а особливо чотиритомна «Радянська Енциклопедія Історії України». З цих довідників, виминаючи ідеологічну і політичну пропаґанду, скористалася і редакція ЕУ.

Серед російських енциклопедій багато українського матеріялу принесли «Энциклопедический Словарь» Брокгавза й Ефрона, 1890—1907, Ґраната, 1910—1948, а згодом «Большая Советская Энциклопедия», кожна з них представляючи український матеріял згідно зі своєю ідеологією. Деякі фактичні дані, однак, вірогідні.

Дозвольте ще коротку аналізу поодиноких видань ЕУ, загальну й гаслову українську й такі ж англійською мовою.

Загальна *Енциклопедія Українознавства, ЕУ-1* — це найкращий підручник усіх ділянок українознавства. Заініційований він В. Кубійовичем 1947 р. і реалізований екіпою українських науковців у 1948—1952 рр., що тоді перебували в Західній Німеччині, з редакційним бюром у Мюнхені. Цей тритомовий твір був створений у рекордовому часі, несповна за 4 роки. І хоча ініціятива, плянування і організація належали В. Кубійовичові, як він сам признається, він ще не чувся на силах самому вести редакцію («Мені 85», стор. 251—252). Тому Кубійович запропонував З. Кузелю на редактора. Однак скоро виявилося, що хвороба не дозволила йому на сповнення цих обов'язків, і вже в 1948 р. Кубійович став головним співредактором ЕУ й «мусів перебрати тягар праці ЕУ на себе» (Ibidem, стор. 252). Створений «тім» складався з 8 членів головної редакції, 20 редакторів і приблизно 120 авторів статтей. У цьому часі праця відділів знаходилася в руках добрих фахівців і інтервенція головної редакції була незначна. Створений варстат праці витворив запал до праці українських науковців. Уже в цьому часі активно в редакційному бюрі працював Микола Глобенко.

Рівночасно зі предметово-підручниковою намічувалася і альфавітно-гаслова *Енциклопедія Українознавства (ЕУ-2)*, але до її реалізації приступлено щойно після закінчення першої, в 1952 р., коли редакція ЕУ вже перебувала у Сарселі. На цьому етапі роля В. Кубійовича в організаційно-плянувальній роботі стає домінантною, йому велику редакційну поміч приносив Микола Глобенко. Тому й перші три томи ЕУ-2 підписували: В. Кубійович — головний редактор, а М. Глобенко, як заступник головного редактора. Згодом В. Кубійович остався одиноким головним редактором ЕУ-2.

ЕУ-2-гаслова мала бути доповненням до загальної, вона мала за завдання в альфавітній формі принести поглиблення до першої частини, поширюючи дані про українську діяспору, більшу увагу присвятити реґіональним краям і географічним одиницям (Буковина, Волинь, Галичина, Закарпаття, Південна Україна, Полтавщина). Особливо велику, може й занадто, увагу присвячено окраїнам: Підляшшя, Холмщина, Кубань; подано тисячі біографічних гасел. Відчувається професійну деформацію, тому розширено географічний матеріял.

Підготовка до ЕУ-2 тривала довго, перший том появився у вересні 1955 р. Насамперед укладено картотеку гасел, приблизно 20 000 гасел, у 2,5 рази більше як в УЗЕ. Основою до створення картотеки послужив список гасел з УЗЕ, який доповнено деякими гаслами, знайденими у чужинецьких енциклопедіях, деяких підручниках чи жур-

налах. Крім самої назви гасла на окремій картці подано важніші джерела, де про нього можна знайти матеріяли, а дочиплювалося витинки з інших енциклопедій чи газетні нотатки. Так створено картотеку, яку постійно доповнюється як числом гасел, так і доповнюючими матеріялами. Картотека укладена у десятках коробках, це найцінніший архів редакції ЕУ. І хоча з самого початку був уложений каталог передбачених гасел і деякі редактори дали більшість гасел до кінця, все ж таки виявилося, що плянування на довшу мету нелегко реалізувати й Сарсельська редакція працює зошитами по 80 сторінок; 5 зошитів творять том — 400 сторінок, а як буде закінчений 10-ий том — будуть 4000 сторінок ЕУ-2. Ми тепер викінчуємо 48-ий зошит і маємо частину матеріялів до останніх двох зошитів, де будуть поміщені найнеобхідніші доповнення і еррата.

Праця над ЕУ-2 триватиме приблизно 34 роки і якщо не буде непередбачених перешкод, то в 1986 р. буде закінчена гаслова ЕУ-2.

Від самого початку праці над ЕУ передбачалося, що крім українського, будуть і чужомовні видання Енциклопедії, говорилося про англомовне, але також робилися заходи про видання у німецькій, евентуально французькій мовах. Після консультації з американським НТШ виявилося, що найкращим видавцем англомовного може бути Український Народний Союз з яким почато переговори, а в 1958 р. устійнено договір. З боку УНС справою АЕУ-1 займався ред. А. Драган, по лінії редакції багато допомогли до підготови АЕУ-1: Б. Кравців, Б. Цюцюра, Ю. Луцький, Л. Дражевська, М. Соневицький, З. Снилик та інші. В. Кубійович декілька разів їздив до США, щоб на місці провіряти виготовлений текст до друку. У 1963 р. появився перший том, а в 1970 — другий. Головний редактор АЕУ-1 з приємністю згадує співпрацю з УНСоюзом, зокрема з ред. А. Драганом і Ю. Луцьким. Якщо праця над загальною англомовною Енциклопедією протягнулася аж 12 років, це тому, що це був не тільки переклад, але й переробка, усучаснення і доповнення українського видання.

У своїй праці і плянуванні В. Кубійович умів брати рішення, які були відважними, навіть ризикованими. Чи не найважніше було започаткування праці над англійським виданням гаслової ЕУ — так звана *АЕУ-2*. Відважне було це рішення тому, бо в 1975—1977 рр., коли це рішалося, робота над ЕУ-2 була ще далеко незакінчена. Знаємо, що багато навіть близьких співробітників В. Кубійовича сумнівалися у можливості паралельної праці над двома енциклопедіями. Але сьогодні, коли українське видання вже майже закінчене, а праця над англомовною добігає до літери «М», рішення про АЕУ-2 було виправдане. Це тим більше, що АЕУ-2 є усучаснене й доповнене видання ЕУ-2. Цим разом Редакція ЕУ підписала договір з КІУС-ом і Канадською Фундацією Українських Студій. Детальніше про АЕУ-2 пише Головний Редактор у своїх споминах «Мені 80», стор. 269—293.

На закінчення наших коротких роздумувань над ЕУ слід пригадати заяву Головної Редакції з 1949 р. про те, що «постійний розвиток усіх ділянок науки вимагає що кілька років перевидавати ен-

циклопедію, узгоджуючи її з новими дослідами» («Переднє слово», ЕУ, 1949, стор. 5). Остаючись вірні цій заяві Видавництво й Редакція ЕУ повинні подбати при допомозі української громади, щоб робота над ЕУ продовжувалася. Для цього й організована акція з нагоди 85-ліття Володимира Кубійовича.

Навіть з короткого нашого слова підтверджується, що центральною особою в реалізації великого проекту ЕУ є Володимир Кубійович, якого 85-річний ювілей саме справляє українська громада. Здається, що вдячністю української спільноти, а насамперед НТШ супроти нашого Ювілята повинна виказатися в тому, що в складі Головної Ради НТШ буде створений постійний *Інститут Енциклопедії Українознавства*, щоноситиме ім'я свого творця.

Шевченкознавство

М. Антонович

ВІРШ Т. ШЕВЧЕНКА «МІЙ БОЖЕ МИЛИЙ...»

(У 125-ті роковини смерти Т. Г. Шевченка)

Чверть століття тому ми подали статтю під таким самим заголовком.[1] Здавалося б немає потреби повертатися до цієї теми, тим більще, що вірш, чи може уривок вірша, у багатій спадщині Шевченка, не відіграє центральної ролі, а наш тодішній висновок в загальних рисах правильний. Однак, за останніх 25 років появилося декілька нових розвідок, які прямо чи посередньо кидають нове світло на цей вірш і дають змогу його краще зрозуміти й точніше визначити дату його написання.

Вірша вперше надрукував Федір Вовк у «Кобзарі» 1878 р., якого він підготував до друку з І. Ляхоцьким,[2] а видав М. Драгоманов.[3] Текст вірша такий:

Мій Боже милий, знову лихо!..
Було так любо, було тихо;
Ми заходились розкувать
Своїм невольникам кайдани.
Аж гульк!.. Ізнову потекла
Мужицька кров! Кати вінчанні,
Мов пси голодні за маслак
Гризуться знову

Вірш цей викликав, а подекуди й тепер викликає різні питання, на які шевченкознавці не знайшли задовільних відповідей. Це відноситься також до спроби інтерпретації Ю. Івакіна в його двотомній праці *Коментар до «Кобзаря» Шевченка.*[4]

---

1 М. Антонович, Вірш Шевченка «Мій Боже милий...». *Шевченко*, річник 8-9. Нью-Йорк, УВАН, 1961, стор. 17—22.

2 *Le Kobzar par Taras Chevchenko. Кобзарь Тараса Шевчека.* Частина перша. Женева, Печатньа «Громади», 1878, стор. XXI+23 — 126+II. Вірш «Мій Боже милий...» одинадцятий на стор. 79. У десятитомнику, т. II, Поезії 1847—1861. Друге доповнене і виправлене видання. Київ, АН УРСР 1953 помилково подано стор. 279.

3 В. Дорошенко, *Женевські видання Шевченкових поезій.* Львів-Краків, Українська книгознавча бібліотека, ч. 4, 1942, 20 стор. На стор. 3-5 обговорено це видання.

4 Ю. О. Івакін, *Коментар до «Кобзаря» Шевченка.* Поезії 1847—1861 р. Київ, Наукова думка, 1968, стор. 268-272.

У першу чергу треба сказати декілька слів про хронологію вірша, оскільки його надруковано без дати, якої очевидно, не було і в оригіналі. У шевченкознавстві існує на цю тему дві думки: одні зв'язують його із спалахом Кримської війни і через те датують 1853—54 роком, а інші, які бачили, що зміст вірша протирічить такому датуванню, відосять його до 1859 року, маючи на увазі австро-італо-французьку війну (квітень-липень 1859 р.).

До першої групи можна зарахувати С. Єфремова і М. Новицького,[5] Є. Шабліовського,[6] редакторів десятитомника,[7] П. Зайцева,[8] П. Богацького і В. Дорошенка,[9] Д. Дорошенка і С. Сірополка,[10] Л. Білецького[11] та багатьох інших. До другої О. Огоновського,[12] Ю. Романчука,[13] Л. Хінкулова,[14] Ю. Івакіна[15] та інших. За принципом «І Богові свічка. і чортові огарок» пішли редактори шеститомного видання, поставивши під віршом дату 1853—1859.[16] За ними цю дату подають сливе всі дальші видання «Кобзаря» в радянській Україні.

Окремо стоять Б. Лепкий і В. Сімович, які майже одночасно видавали твори Шевченка — Лепкий 1919—1920,[17] а Сімович 1921 року.[18] Б. Лепкий правильно зауважив, що «вірш написаний тоді, як робилися приготування до визволу селян з кріпацтва»,[19] а В. Сімович висло-

---

5 Тарас Шевченко, *Поезії*, Київ, Книгоспілка, 1927, т. II, стор. 419, 468.

6 Є. С. Шабліовський, *Пролетарська революція і Шевченко*, 1932, стор. 118. Цитую на підставі Ю. Івакіна (прим. 4, стор. 270).

7 *Тарас Шевченко. Повне зібрання творів в десяти томах.* Том другий. Поезії 1847—1861. Друге доповнене і виправлене видання. Київ, АН УРСР, 1953, стор. 243, 542.

8 Тарас Шевченко, *Повне видання творів.* Том IV. Український Науковий Інститут. Варшава—Львів 1937, стор. 240, 335.

9 Тарас Шевченко, *Поезія.* Прага, Літературна Бібліотека «ЮТ», ч. 6, 1944 стор. 304. Щоправда після друку нашої розвідки В. Дорошенко прийняв нашу концепцію.

10 Тарас Шевченко, *Кобзарь.* 1840—1940. Прага (Д. Дорошенко при співпраці д-ра С. Сірополка) стор. 294.

11 Тарас Шевченко, *Кобзар.* Том четвертий. Вінніпеґ, УВАН у Канаді, 1954, стор. 499.

12 *Кобзарь Тараса Шевченка.* Частина друга. У Львові, Товариство ім. Шевченка, 1893, стор. 225.

13 *Твори Тараса Шевченка.* Том II. Третє видане. У Львові, «Просвіта», 1912, стор. 496.

14 Л. Хінкулов, *Тарас Шевченко і його сучасники.* Київ 1962, ДЛВУ, стор. 251.

15 Ю. О. Івакін, *Коментар до «Кобзаря» Шевченка.* Поезії 1847—1861. Київ, Наукова думка, 1968, стор. 268-272.

16 Тарас Шевченко, *Повне зібрання творів у шести томах.* АН УРСР. Том другий Поезії 1847—1861. Київ 1963, стор. 266, 544.

17 *Повне видання творів Тараса Шевченка.* т. 1—5. Київ—Ляйпціґ, Українська накладня Коломия, 1919—1920.

18 *Кобзарь. Народнє* видання з поясненнями і примітками Д-ра Василя Сімовича. Українське видавництво в Катеринославі. Заходами Євг. Вирового. Катеринослав—Кам'янець—Ляйпціґ 1921.

19 Цитований твір. Прим. 17 т. III, Київ—Ляйпціґ 1920, стор. 285.

вив думку, що «може цей вірш відноситься і до мужицьких бунтів, що їх присмирював царський уряд тоді, як готував знесення кріпацтва».[20] На жаль, проникливої думки Сімовича ніхто далі не підхопив і вона лишилася непомічною.

С. Смаль-Стоцький на своїх викладах у Празі[22] часто нарікав на те, що Шевченка мало знають, а ще менше розуміють і вбачав причину цього в поверховному, неуважному читанні його творів. Ці його міркування мимоволі приходять на думку, коли спостерігаємо як уперто шевченкознавці пов'язують вірш «Мій Боже милий. . .» з якоюсь війною. Але ж Шевченко в цьому вірші *не говорить про війну, а про ЛИХО*. Щоправда далі в вірші мова про те, що потекла кров, тільки поет не пише про солдатську кров, а про мужицьку! Але шевченкознавці раз захопившися безпідставною ідеєю, що тут мова про війну сперечаються чи це кримська, чи франко-італійсько-австрійська війна, в якій тече «*мужицька кров*». А тим часом у *Журналі* Шевченко пише про подію, яка викликала його експромпт.

22 січня (очевидно ст. ст.) 1858 року Шевченко записує у свій журнал: «Переїздом із Петербурґу до Вятки на службу відвідав мене сьогодні Яків Лазаревський. Він — недавно з України. Розповів про багато нових паскудств у моєму рідному краю та заразом і про сумне катеринославське повстання 1856 року. . .»[23] Далі ми постараємося показати, чому ми уважаємо, що саме «Мій Боже милий» являється реакцією Шевченка на цю розповідь Лазаревського.

Спершу спостереження до словника Шевченка. «Маслак» у поета зустрічається лише двічі.[24] Вперше в поемі «Неофіти» датованій 8 грудня 1857 року, а другий раз у нами обговорюваному вірші. При такому рідкому вживанні незвичного для Шевченка слова, можна припускати, що й вірш «Мій Боже милий» найприродніше датувати у той же час, тим більше, що обидва рази самий образ «гризню за маслак» Т. Шевченко підсвідомо чи свідомо позичив у сучасного французького поета Оґюста Барб'є (1805—1882). Цей зв'язок дуже важливий також тому, що він дає нам змогу виявити єдине спірне місце в поезії Шевченка — «кати вінчанні». Як відомо, вінчати вживалося

---

[20] Цит. твір (прим. 18), стор. 430.

[21] Це торкається також нашої статті написаної 25 років тому. «Кобзар» видання В. Сімовича має багато помилок, але й *дуже багато правильних помічень*.

[22] Лебединою піснею С. Смаль-Стоцького були його виклади в літньому семестрі 1937 року в Українському Вільному Університеті в Празі «Шевченкові твори». У зимовому семестрі 1937—38 він заповів курс: «Стефаникові твори», але з уваги на свою недугу вже не викладав.

[23] Повне видання творів Тараса Шевченка (Варшавське видання — цитуємо за перевиданням Миколи Денисюка) т. IX Журнал (Щоденні записки, Чікаґо 1960), стор. 193-194.

[24] *Словник мови Шевченка*. Том І. Київ, АН УРСР, 1964, стор. 395.

«... Кати вінчанні
Мов пси голодні за маслак,
Гризуться знову»

Очевидно, тут «кати вінчанні» — це не короновані особи, а «собаки-королі», після смерти дикого кабана (уосіблення королівської влади Люї XVI), як було в «Собачому пирі». Ця поезія була mutatis mutandis актуальна в атмосфері, що панувала в Росії після смерти Миколи Першого (Шевченко називав його «Тормозом» з різними епітетами), чи, принаймні, нагадувала деякі місця з поезії Барб'є.

Лишається ще пояснити 2—4 рядки поезії «Мій Боже милий...» Цього ми не могли зробити 25 років тому, бо нам бракувало розвідки. яку декілька років після написання першої версії нашої статті подав київський шевченкознавець Леонід Стеценко на 16-ій науковій шевченківській конференції, що відбулася 9—10 березня 1967 року в Запоріжжі.[30]

Стеценко зібрав цікавий матеріял про вірнопіддані позиції Михайла Семеновича Щепкіна у першій половині 1850-их років, коли старий Щепкін навіть їздив у Лондон переконувати Герцена перестати друкувати речі, які дратують царя і уряд.[31] Далі Л. Стеценко згадує на базі споминів актора П. Каратигіна, що ще 1855 р. «Щепкін облюбував для свого бенефісу п'єсу П. Григор'єва «За веру, царя и отечество», в якій всіляко вихвалялась діяльність Миколи І. «Талановитий актор ...тепер із задоволенням відвідував родини вельмож, приймав пропозиції аристократичної знаті виступити з читанням творів Гоголя чи інших письменників у дворянських палацах і салонах».[32]

Це приводить Л. Стеценка до припущення, «що Шевченко був особливо задоволений Щепкіном не тільки як митцем, але й як людиною, як громадянином», а це ніби «дає нам всі підстави думати, що йому (Шевченкові, — М. А.) пощастило переконати великого актора у своїй правді, викликати в нього співчуття до своїх політичних поглядів... до діяльности Герцена».[33]

З цією думкою важко погодитися. По-перше Л. Стеценко недоцінює змін, які захопили передових людей у тодішній Росії після смерти Миколи І. Часом навіть не протягом років, а місяців чи навіть тижнів із найвірнопідданіших цареславців виходили вільнодумці чи лібералі як Щепкін, революціонери в роді полк. Красовського тощо. Нам трудно сказати, коли саме Михайло Семенович Щепкін «змінив свої віхи», але напевно, коли він домовлявся з Шевченком щодо побачення наприкінці 1857 року і врешті запропонував, що сам приїде до Нижнього Новгороду, де Шевченко чекав дозволу на в'їзд у столицю, то це вже не був той Щепкін, якому Шевченко писав 13 грудня 1844 року: «Ти вже серце запечатав. А я ще боюся...» і напевно

30 *Збірник праць шістнадцятої наукової шевченківської конференції.* Київ, АН УРСР, 1969, стор. 115-133.

31 там таки, стор. 124 і далі.

32 там таки, стор. 126.

33 там таки, стор. 129.

до революції 1917 року також у значенні «класти на голову вінець на знак надання високої влади (царської, королівської тощо)».[25] Основне значення слова «прикрашати щонебуть вінком».[26]

Що Шевченко вжив саме тут вираз «кати вінчанні» у дещо інакшому значенні, можемо переконатися на підставі його «Журнала». 2 вересня 1857 року Шевченко записав: «. . . я запропонував О. О. Сапожнікову прочитати «Собачий пир» (із Барб'є) Бенедиктова, і він помистецькому його прочитав».[27] Пізніше 16—17 вересня він цілий цей довгий переклад В. Бенедиктова переписує у свій «Журнал» — настільки він йому сподобався.[28] Вірш подає опис-інтерпретацію французької революції та її наслідків. У останній частині порівнює Барб'є ситуацію з ловами на дикого кабана. Кабана убито й зграя собак кидається на нього:

Борзые, гончие, лягавые, бульдоги:
«Пойдем!» — и все пошли:
«Нет вепря короля! Возвеселитесь, боги!
Собаки — короли!..
Пойдем!» И начали из всей собачьей злости
Трудиться что есть сил;
Тот пес щетины клок, а тот кровавой кости
Обгрызок ухватил,
И рад бежать домой, вертя хвостом мохнатым,
Чадолюбивый пес
Ревнивой суке в дар и в корм своим щенятам
Хоть что-нибудь принес.
И бросив из своей окровавленной пасти
Добычу, говорит:
«Вот, ешьте! *эта кость — урывок царской власти!*
Пируйте: вепрь убит![29] (підкреслення М. А.)

Під сильним враженням цього вірша Шевченко у Нижньому Новгороді в грудні цього ж 1857 року використав цю картину в поемі «Неофіти» очікуючи М. С. Щепкіна до себе в гості:

«Гриземося, мов собаки
За маслак смердячий. . .»

і в обговорюваному вірші «Мій Боже милий. . .»:

---

[25] *Словник української мови.* Том перший А—В. Київ, АН УРСР, 1970, стор. 678.

Приклад взято з «Марії» Шевченка:

«А потім ченці одягли
Тебе в порфіру. І вінчали,
Як ту царицю. . .

Однак це лише одне з п'яти можливих значень.

[26] там таки.

[27] *Повне видання творів Тараса Шевченка,* т. IX Чікаґо, Вид. М. Денисюка 1960, стор. 124.

[28] цит. твір, стор. 137-142.

[29] там таки, стор. 141-142.

не той, що в 1853 році переконував Герцена перестати дратувати уряд чи в 1855 р. грав у п'єсі «За веру, царя и отечество».

Це був інший Щепкін, оновлений, передовий діяч у громадському русі і ми не помилимося, коли скажемо, що в даному разі Щепкін був той, хто давав, а Шевченко повними легенями і палким серцем сприймав цікаві інформації свого старого друга. Дані ці подає непрямо і сам Л. Стеценко, коли цитує з листа Щепкіна до Шевченка від 27 листопада 1857 р. такі слова: «Не приехать ли мне в Нижний? И это не для того только, *чтобы повидаться, а поговорить бы о многом нужно, может быть моя старая голова навела бы и твою на добрую мысль; а для того, чтобы только повидаться, нам делать такие расходы жирно».*[34]

Уже з цієї цитати можна переконатися, що активність в даному разі була по стороні Щепкіна, що він хотів навести Шевченка «на добру думку». Звичайно, Шевченко не лишився боржником, адже він дав Щепкіну поему «Неофіти», в якій змалював дуже вдало й гостро відносини в Росії за Миколи І. Короткі, але які ж захоплюючі записи Шевченка в «Журналі» про перебування Щепкіна в Нижньому Новгороді доводять, що з'їхалися *однодумці,* які обмінялися інформаціями і поглядами, і які, хоч, може, і не сходилися в усіх дрібницях, але в основному йшли в одному напрямку.

Що це був уже новий Щепкін, який побував у Нижньому Новгороді від 24, а власне кажучи 25, оскільки він приїхав о третій годині ночі, аж до 29 грудня, коли опівночі повернувся в Москву, можна бачити також із вірша, якого із слів Щепкіна записав Олейников, а з його записки переписав Шевченко в свій «Журнал» 1 січня 1858 р. Про те, що Щепкін виступав не лише критиком Миколи І, але й Олександра II, чи, принаймні схвалював цю критику, свідчать останні чотири рядки цього вірша:

«Зачем раскапивать заглохшее дермо?
И неказнить воров, не предавать их страму?
Не лучше ль облегчить народное ярмо,
Да вычистить велеть помойную-то яму.[35]

У другій строфі говориться про вину впертого хазяїна Олександра II, який наказав розкопати яму з помиями, але вичистити її «не велить».

Л. Стеценко правильно каже, що «на превеликий жаль, Шевченко і Щепкін і на цей раз залишились вірними собі і ніколи детально не розповідали про цю пам'ятну для обох зустріч»[36] і далі: «Саме тому ми не знаємо ні змісту, ні характеру їхніх бесід».[37] Звичайно, ми не

---

[34] там таки, стор. 123. (Підкреслення частково Л. Стеценка, а частково — мої, М. А.).

[35] *Повне видання творів Тараса Шевченка.* т. IX. Чікаґо 1960, стор. 187.

[36] Л. Стеценко, цит. праця стор. 129.

[37] там таки.

помилимося, коли висловимо думку, що важливу, якщо не основну тему бесід творили заходи скеровані на скасування кріпацтва. І Щепкін, і Шевченко обоє були колись кріпаками й ця рана в них вічно ятрилася. У цьому відношенні Шевченко міг довідатися багато нового від Щепкіна, який у Москві був у курсі справ різних заходів скерованих на скасування кріпацтва.

Пародія на Щепкіна, яку наприкінці своєї статті подає Л. Стеценко, так само як і повідомлення таємних властей *з січня 1858 р.* про неблагонадійність Щепкіна фіксують задавнені речі. Поліційні власті, як відомо, з запізненням довідуються про «неблагонадійні висловлювання», а бюрократична машина їх схоплює ще пізніше. Пародія Євдокії Ростопчиной з травня 1858 р. має цікаві аспекти, які також вказують на те, що зміна поглядів Щепкіна не відбулася під впливом Шевченка, хоч могла під його впливом загостритись.[38] Ось цікаві рядки з цього вірша:

«Шут не шут, а в этом роде
Громче всех кричит старик...
(О хохлацкой в нем породе
Нам донес его язык!) ...[39]
Был в чести; но вдруг природу
Извратить он нужным счел,
Проповедовать свободу
И гуманность он пошел...
Подражая демократам,
На властей, на бар гремит...»

Але, як сказано, немає підстав думати, що Шевченко напутив Щепкіна. Напевно Щепкін уже раніше «захворів» на вільнодумство. Отже, хоч в основному ми не погоджуємося з Л. Стеценком, але його стаття допомогла нам з'ясувати вірш «Мій Боже милий...» і подати його інтерпретацію.

І так Шевченко під свіжим враженням вісток, які привіз йому з України Яків Лазаревський вигукує в розпуці: «Мій Боже милий, знову лихо!..» Далі на думку приходять розмови з Щепкіном, від якого він довідався про заходи визволення кріпаків:

«Було так любо, було тихо;
Ми заходились розкувать
Своїм невольникам кайдани».

Звичайно, що про ці речі Шевченко говорив не з одним Щепкіном, а все ж таки розмова з ним була найпалкіша й лишала найбільше враження, а тому ми певні, що саме цю зустріч мав на увазі Шевчен-

---

[38] там таки, стор. 128. Міркування про «Неофітів».

[39] Д. Антонович, *Триста років українського театру 1619—1919,* Прага 1926, стор. 74, писав про Щепкіна: «А сцена московська навіть мовою зоставалася для нього завжди чужою. Ніколи Щепкін не міг подужати московської вимови, і завжди в його вимові чувся українець».

ко, коли писав цитовані рядки. Після цієї вставки поет вертається до катеринославського повстання,[40] про яке йому щойно розповів Яків Лазаревський: «Потекла мужицька кров. . .». Замість того, щоб визволити кріпаків:

«Кати вінчанні,
Мов пси голодні за маслак
Гризуться знову»

У цих словах можна добачити різні непорозуміння і розходження думками, що існували між різними чинниками, від яких залежало звільнення селян. Про це Шевченка інформував Щепкін. Як відомо, Шевченкові довелося ще три роки чекати на звільнення селян (19 лютого 1861). Протягом цього часу відбувалася ще не одна гризня «катів вінчанних» за маслак — в даному разі за визволення селян, а також за збереження прав дворян-панів.

Темпераментна насиченість вірша від жалю над втратою життя стількох селян, через ліричну м'якість спокою, з яким заходилися над питанням визволення кріпаків, до нового ступнювання теми — пролиття крови, а в той час ідуть непотрібні сварки (гризня) за другорядні речі — всі ці моменти вказують на те, що Шевченко мусів цього вірша написати під свіжим враженням почутого від Якова Лазаревського.

25 років тому ми загально датували вірш кінцем січня 1858 р. Тепер і на цю тему можна висловитися точніше, зокрема з уваги на те, що існує декілька праць про творчий процес Шевченка.[41] Ми візьмемо, як найпереконливішу працю В. Бородіна, яку він зачитав на 24-ій науковій шевченківській конференції, що відбулася 12—14 березня 1979 р. в Вінниці. Працю опубліковано двічі — раз у скороченому вигляді в *Збірнику праць двадцять четвертої наукової шевченківської конференції*,[42] а вдруге у поширеному й наново проредагованому вигляді в праці *Творчий метод і поетика Т. Г. Шевченка*.[43]

Оскільки ми бачимо, що вірш «Мій Боже милий. . .» постав, як це називає В. Бородін «у стані емоційного збудження»,[44] то доцільно буде пошукати подібних випадків у творчій спадщині поета. Бородін

---

[40] Праця Д. Пойди, «Крестянское движение в Екатеринославской губернии накануне крестьянской реформы 1861 года» в *Научных записках Днепропетровского университета*. т. 40, 1951 лишилася нам недоступною. Мабуть і на Україні вона мало відома, бо, напр. Г. И. Марахов, *Социально-политическая борьба на Украине в 50—60-е годы XIX века*. Київ 1981 р. про неї не згадує, як не згадує і катеринославського повстання.

[41] Література на цю тему подана у двох працях В. Бородіна згаданих у двох наступних примітках.

[42] Київ, АН УРСР, 1982, стор. 48-88.

[43] Київ, АН УРСР, 1980, стор. 444-502. Хоч ця праця хронологічно вийшла першою, однак XXIV наукова шевченківська конференція відбулася 12—14 березня 1979 р. у Вінниці і тому хронологічно вона передує праці *Творчий метод. . .*

[44] *Творчий матод і поетика Т. Г. Шевченка* (прим. 43), стор. 447.

згадує три вірші, що постали в стані емоційно-творчого збудження. Вірш «Ликері», коли Н. Забіла не пустила Ликери Полусмаківни з Шевченком у Петербурґ, присвята до поеми «Тризна» й четверговий журфікс у мистецькій студії білоруського скульптора і графіка М. Микешина.[45] Перші два належать до сфери особистої лірики, а тому ми візьмемо як паралель вірш «Хоча лежачого й не б'ють...».

Вірш цей коментував Ю. Іванкін.[46] З його коментарем можна в загальному погодитися, звичайно, крім твердження, що це, мовляв, «сатирично забарвлена, лірична медитація, роздум, викликаний смертю цариці».[47] Гарна мені «лірична медитація»: «Тебе ж, о Суко! І ми самі, і наші внуки, І миром люди прокленуть!» Ні, цей вірш постав «у стані емоційного збудження», а не як медитація. Крім того, якби Іванкін взяв до уваги міркування П. Зайцева, що Шевченко був і особисто заторкнений цією подією, оскільки це ж за царицю («мов опеньок засушений») Шевченко карався десять років на засланні! Та й напевно не без її впливів, чи принаймні не без огляду на неї, Шевченка не хотіли помилувати так довго. Тут напевно заговорило й особисте обурення Тараса, що так гарно з'ясував Зайцев.[48]

З другого боку можна прийняти вияснення Івакіна, що цей вірш написано на смерть, чи на повідомлення про безнадійний стан здоров'я Олександри Федорівни, вдови по Миколі І, оскільки Шевченко написав вірша того ж самого дня, коли вона померла. Зовсім слушна також увага, що вірш не може торкатися Катерини II, оскільки вона мала лише одного сина Павла І, а тут Шевченко говорить про «оддоєних щенять» Олександри Федорівни вдови по Миколі І, яка мала семеро дітей! Проте, коли незабаром після того в студії Микешина Шевченко побачив на пам'ятнику тисячоліття Росії царицю Катерину II, то він продеклямував гнівно цього вірша і всі присутні прийняли його як напад на Катерину.[49]

Оскільки такі відрухові реакції поставали відразу, то ми можемо з певністю сказати, що й вірш «Мій Боже милий...» постав «у стані

---

[45] Про цей випадок недовго після 20 листопада 1860 р. радянські шевченкознавці стараються не згадувати, а коли згадують його, то так, щоб не стало ясно про що мова. Пор. В. Бородін, цитована стаття в збірнику Творчий метод (прим. 43, стор. 448).

[46] Ю. Івакін, *Коментар до «Кобзаря» Шевченка.* Київ 1968, стор. 371-374.

[47] там таки, стор. 373. Зрештою на попередній стор. Івакін пише: «Чим пояснити той гнів і ту ненависть, якими пройняті рядки Шевченкової інвективи (стор. 372).

[48] Павло Зайцев, *Життя Тараса Шевченка.* Париж—Нью-Йорк—Мюнхен, НТШ 1955, стор. 369-370. Цей випадок зовсім замовчує О. Левенфіш, М. Мікешин і Шевченко. *Збірник праць п'ятої наукової шевченківської конференції,* Київ АН УРСР, 1957, стор. 161-172. З другого боку Левенфіш подає цілий ряд недрукованих листів Мікешина про Шевченка, яких не використано в праці *Шевченко в епістолярії,* оскільки упорядники обмежилися використанням відділу рукописів одної ЦНБ АН УРСР.

[49] П. Зайцев, праця названа в попередній примітці, стор. 370-371. Ю. Івакін також правильно заперечує пов'язання цього вірша з Катериною II.

емоційного збудження» під свіжим враженням розповіді Якова Лазаревського про катеринославське повстання, хоч саме повстання відбувалося півтора року раніше. Це повстання, на жаль, мало відоме.[50] Про нього, наприклад нічого не згадує Марахов у праці, де б повинно бути про «похід в Таврію по волю».[51] Але на базі вище сказаного, ми можемо з певністю сказати, що вірш «Мій Боже милий...» написав Шевченко відразу після від'їзду Якова Лазаревського під свіжим враженням почутого, а тому ми можемо прийняти як дату написання вірша 22—23 січня 1858 р., а створив його Шевченко в Нижному Новгороді, де він тоді жив.

---

50 Пор. прим. 40.

51 Г. И. Марахов, *Социально-политическая борьба на Украине в 50—60-е годы XIX века*. Київ 1881.

Видатні вчені

Любомир Винар

ГОЛОВНИЙ ПЕРІОД НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТИ ОЛЕГА КАНДИБИ: 1931—1940

Співпраця О. Кандиби з американськими науковими установами

Під час археологічних розкопів у Старчеві О. Кандиба завідував «пільною ляборaторією» і відповідав, як згадував проф. Роберт Еріх, за сортування і клясифікацію знайдених археологічних пам'яток.[90] Ці праісторичні матеріяли включали уламки мальованого керамічного посуду, фіґурки, кістяне і камінне знаряддя з перед 2000 року до Христа. У Старчеві відкопано найстарші пам'ятки неолітичної культури в Юґославії.

В. Фюкс, Г. Ґольдман і Р. Еріх у їхньому обширному звіті з американської археологічної експедиції покликуються також на археологічні досліди О. Кандиби в Румунії, зокрема його інтерпретацію археологічних матеріялів з Кукутені, які вказували на хронологічне і культурне пов'язання пам'яток неолітичної кераміки в подунайському районі.[91] Автори звіту рівночасно підкреслюють, що цей поду-

---

90 Лист Роберта Еріха до Л. Винара від 2-го травня 1984 року. З огляду на важливість інформацій проф. Роберта Еріха про американські зв'язки О. Кандиби, за його дозволом друкуємо текст листа в додатках до нашої праці. Див. «Додатки», ч. 7.

91 BASPR, op. cit., p. 50. Див. примітка ч. 25 і ч. 27. Д. Штогрин пише, що О. Кандиба опублікував про археологічні розкопи у Старчеві в юґославській пресі ряд «наукових репортажів і статтей, які знаходять місце на сторінках передових часописів Беоґраду. З його праць відомі нам «Америцка археолошка експедиця завершила є ов радове Старчеву» та «Радови на терену код Старчева». Д. Штогрин, «Наукова праця О. Кандиби-Ольжича», *цит. пр.*, стор. 65. Ми мали нагоду перевірити ці статті непідписані О. Кандибою, а також подані бібліографічні описи — вони неточні. Перша стаття «Америчка археолошка експедиција завршила је овогодишнье радове у Старчеву» (*Политика*, 13 септембар 1932, стор. 5) є підписана С. Панович, а не Кандибою. Не думаємо, що Кандиба досконало володів сербською мовою, а також не знаємо нічого про те, що видруковане прізвище автора статті є псевдонімом Кандиби. В друкованій бібліографії Дм. Штогрин вичислює цю статтю із заміткою «Пор. М. Бажанський, «Ольжич у світлі літературного довкілля», *Новий шлях*, р. 19, 1948, ч. 65-67. Дальше — Бажанський». Отже автор бібліографії цитує цю статтю на основі інформацій в статті Бажанського.

найський район культурно і географічно сполучений з Польщею, Україною і Басарабією, де відкопано подібні керамічні пам'ятки з подібними декоративними мотивами і фізичними формами. Тут виразно бачимо безпосередній вплив археологічних концепцій і гіпотез О. Кандиби, який у своїх працях підкреслював органічне пов'язання неолітичної української кераміки з керамікою подунайської области.

Не підлягає усумніву, що участь О. Кандиби в американській археологічній експедиції в 1932 році не лише поглибила його археологічні знання, але також мала безпосередній вплив на офіційну співпрацю археолога з Пібаді музеєм і Фоґґ музеєм мистецтва при Гарвардському університеті, якої початок датується кінцем 1932 і початком 1933 років. У цій справі відограв важливу ролю проф. В. Фюкс, який в ранніх 30-их роках тісно співпрацював із цими провідними американськими музеями.

Про археологічні розкопи у Старчеві О. Кандиба виголосив доповідь н. т. «Археологічні розкопи американців у Юґославії в 1932 році», яку відчитав правдоподібно під кінець 1932 року на науковій конференції УІФТ в Празі.

У 1933 році О. Кандиба поновно брав участь в 13-му літньому семестрі АШПД, що тривав від 3 липня до 21 серпня на території Чехословаччини і Юґославії. Цей семестр включав виклади видатних археологів, музейні досліди, археологічні розкопи і студентські іспити. Фюкс був керівником семестру. Джордж Ґрант Меккурді, директор АШПД, у своєму річному звіті за 1933 рік, подавав, що д-р О. Кандиба не лише доповідав, але також відповідав за виготовлення археологічних мап і за археологічні рисунки.[92] Також зазначив, що Кандиба є визнаним авторитетом неолітичної мальованої кераміки в Европі.[92] Важливі відомости про його працю в американській археологічній школі знаходимо також у звіті В. Фюкса, в якому подано подрібніші дані про цей літній семестр АШПД, який почався в Празі 3 липня, у тісній співпраці з Державним Археологічним Інститутом в Чехословаччині. Фюкс відзначує велику допомогу Кандиби під час побуту і праці американських археологів і студентів у Чехословаччині, зокрема його лябораторійну працю з американськими студен-

---

Друга стаття появилася в щоденнику «Време» і підписана ініціялами *Н. О.* (серпень 26, 1932, стор. 3). Назва цієї статті «Управник београдског Народног музеја г. др Влада Петкович о сарадньи са америчким археолозима», — ця стаття поміщена в газетному розділі «Радови на терену код Старчева». Знову ж не можемо твердити, що автором цієї статті був О. Кандиба. Тут хочемо подякувати пані Калині Лазор за передання цих статтей до архіву О. Кандиби-Ольжича при УІТ. Також треба згадати, що цј дві статті ілюстровані. Віримо, що в майбутньому зможемо усталити авторство цих двох статтей.

92 Dr Kandyba not only held conferences on the Neolithic painted pottery of Europe, on which he is recognized authority, but also had charge of the drawings, mapping, and the preparation of charts. George Grant MacCurdy, "Report of the Director on the Work of the School, including the Thirteenth Annual Session", *BASPR,* no. 10, 1934, p. 5.

тами, яку Олег провадив в ляబораторіях вищезгаданого чеського археологічного інституту.[93]

Як бачимо Олег Кандиба в 1933 році був вже сталим співробітником АШПД, як загальновизнаний авторитет в ділянці неолітичної мальованої кераміки в Европі. Це було неабияке признання для здібного українського молодого археолога.

Вже раніше ми згадували, що Олег Кандиба в 1932 році нав'язав зв'язки й співпрацював з Пібаді і Фоґґ музеями при Гарвардському університеті. Завдяки нововіднайденим архівним матеріялам в збірці професора Павла Сахса, заступника директора Фоґґ музею, тепер можемо докладніше реконструювати співпрацю Кандиби з гарвардськими музеями, зокрема з Фоґґ музеєм мистецтва.[94]

У червні 1933 року О. Кандиба одержав від Фоґґ музею, за підписом його заступника директора музею проф. Павла Сахса, офіційну посвідку ,що він провадить з рамені цієї американської установи наукову археологічну працю і в зв'язку з цим плянує відвідати країни центральної і південної Европи.[95] В офіційному звіті Фоґґ музею за 1933 рік, знаходимо додаткові відомості про діяльність О. Кандиби. Його головним завданням було дослідження неолітичних керамічних посудин і фіґур в Юґославії і інших европейських країнах. У звіті також згадується, що Кандиба вивчав неолітичну мальовану кераміку протягом 7-ох років, включаючи його досліди в Болгарії і Румунії в 1932 році у зв'язку з археологічними знахідками в Старчеві. У звіті також відмічено, що Олег Кандиба знав 9-ть европейських мов включаючи англійську.[96]

---

[93] "During the stay in Czechoslovakia, the writer was ably assisted by Dr Oleh Kandyba of Prague, a specialist in the Black Sea, the Carpathian, and the Balkan fields... Dr Kandybas services were especially important in the laboratory ptriods". Vladimir J. Fewks, "Report on the 1933 Summer Course of the American School of Prehistoric Research", BASPR, no. 10, 1934, pp. 22, 24.

[94] На цьому місці бажаю зложити щиру подяку директорові Гарвардських музеїв п. Джонові М. Розенфільдові за його дозвіл користуватися архівними матеріялами Фоґґ музею. Лист Джона Розенфільда до Л. Винара від 29 квітня 1985 року. (John M. Rosenfield to L. Wynar, April 29, 1985). Архівна збірка Павла Сахса (Paul J. Sachs archive) зберігає деякі листи Фюкса, Павла Сахса, Едварда Форбеса, д-р Гетті Ґольдман, звідомлення з діяльности Фоґґ музею і інші матеріяли, в яких згадується Олег Кандиба. Ці матеріяли датовані 1933 і 1934 роками. Віримо, що в майбутньому присвятимо окрему статтю архівним матеріялам про Олега Кандибу, які зберігаються в Фоґґ музею і архівах інших американських наукових установ. Тут також бажаю подякувати проф. Робертові Еріхові за його допомогу в цих архівних розшуках.

[95] Paul J. Sachs, "To Whom It May Concern", June 20, 1933 (Papers of Paul J. Sachs, Fogg Museum Archives). Цей лист містимо в «Додатках» до нашої праці, ч. 8.

[96] "1933 Field Season Report. Fogg Museum", pp. 14, 23 (Papers of Paul J. Sachs. Fogg Museum Archives).

На основі нововіднайдених джерел, знаємо, що О. Кандиба з рамені Фоґґ музею переводив наукові досліди в Юґославії, зокрема в Беоґраді (Білгороді) в літі і ранньою осінню 1933 року.[97] Також важливо відмітити, що під кінець 1932 року, або з початком 1933, він опрацював, на основі своїх музейних дослідів, в англійській мові окремий огляд музейних досліджень в Юґославії, Болгарії і Румунії.[98] Цієї праці наразі нам не вдалося віднайти.

Отже, роки 1932 і 1933 були вийнятково важливими в «американському періоді» наукової діяльності О. Кандиби. Назагал можна ствердити, що д-р В. Фюкс високо цінив його знання, і уважав, що Олег є незаступимий в археологічній праці американських наукових установ в Европі. Фюкс також підкреслював його знання слов'янських мов, як також італійської, французької, німецької і англійської — у порівнянні до американських археологів, які мали обмежене знання европейських, а зокрема слов'янських мов, Кандиба дійсно був вийнятком і це звичайно мало вплив на його співпрацю з американськими науковими установами. Кандиба і Фюкс близько співпрацювали і, як згадує пані Е. Лессер, б. студентка АШПД і знайома Олега, вони мали приятельські зносини.[99]

Тут ще раз треба підкреслити, що головно завдяки Фюксові, Кандиба нав'язав тісну співпрацю з АШПД і іншими американськими науковими установами.

У 1934 році О. Кандиба продовжував свою співпрацю з Американською Школою Передісторичних Дослідів і взяв участь в її літньому семестрі, що тривав від 21 червня до 6 вересня на терені Чехословаччини і Юґославії. У звіті Фюкса за 1934 рік вирізнено виклади Олега Олександровича, які відносилися до археології східньої і південної Европи. Також знаємо, що він мав ці самі обов'язки в АШПД, що й попереднього року. У цьому звіті перший раз згадано про пов'язання О. Кандиби з Українським Вільним Університетом в Празі.[100]

---

97 Fewks to Fogg Museum (Report), October 9, 1933 (Papers of Paul J. Sachs, *op. cit.*). Див. також «Листівка О. Кандиби до Марини і Марка Антоновичів», *Український Історик*, т. 22, 1985. У листівці датованій 7. 10. 1933 р. з Білгороду Кандиба писав: «я докінчую свою проблематичну працю в Білгороді і збираюся в карколомну подорож, що в ній найменшою атракцією буде Відень з Маценком».

98 Oleh Kandyba, *Report on Museum studies in Yugoslavia, Bulgaria and Roumania* (unpublished), BASPR, no. 9, 1933, p. 53.

99 Лист Роберта Еріха до Л. Винара з 6 квітня 1985 року; Про зв'язки Кандиби з Фюксом пані Етель Лессер (Ethel B. Lesser) у листі до Л. Винара (30 травня, 1984) пише: "As far as I could see, he and Kandyba got along either well, or all right. Yes, it seemed to be a friendly relationship", (May 30, 1984).

100 "Dr Oleh Kandyba of the Ukrainian University at Prague, who was engaged by the School in the same capacity as last year, lectured on the eastern and partially also southern regions of the continent". Vladimir Fewks, "Explorations in Yugoslavia and Czechoslovakia", BASPR, no. 11, 1935, p. 8.

У тому часі археолог дальше співпрацював з Фоґґ музеєм і з його рамені досліджував археологічні пам'ятки в юґославських музеях, зокрема в Національному музею в Беоґраді (Білгороді), Етнографічному музею в Скоп'є і льокальних музеях в Неґотин і Ниш. Він також мав добрі зв'язки з проф. В. Р. Петковичем і д-ром М. Ґрбіком з Національного музею і іншими юґославськими вченими.

Тепер виринає питання про ставлення до праці О. Кандиби американських наукових установ і вчених. Ми вже згадували про надзвичайно прихильне наставлення до його праці д-ра Фюкса. Це саме можна ствердити про д-ра Роберта Еріха (див. додаток ч. 7). Нововіднайдений лист проф. П. Сахса до Кандиби з рамені Фоґґ музею, свідчить, що він був поважаний цею американською установою. Сахс висловлює йому повне признання за археологічну працю в Юґославії.[101] Також з цього листа довідуємося, що Кандиба був платним співробітником Фоґґ музею і одержував 1000.— корон місячно, як наукову дотацію.[102]

Це була доволі значна сума на ці часи. Проте Кандиба, з його знанням предмету й слов'янських та інших мов, дійсно був вийнятково цінним співробітником американських наукових установ. У листі Фюкса до Кандиби від 30 квітня 1934 року знаходимо важливі дані про наукові проекти, які О. Кандиба мав опрацювати. Зокрема треба згадати запроектовані Фюксом археологічні довідники, які тематично мали б охоплювати Польщу, Україну, Росію, Румунію і Болгарію. Автором цих довідкових видань мав бути О. Кандиба. [103] Наразі нам не вдалося віднайти додаткових інформацій про ці заплановані праці і ми не знаємо чи цей проект був зреалізований. Проте цей лист Фюкса вказує не лише на його довір'я до Кандиби в справах археологічних, але також про його, на нашу думку, перевантаження різними проектами і працею в американських наукових і високошкільних установах.

У 1935 році Фюкс втратив посаду в Гарвардському університеті, але дальше продовжував свою співпрацю з АШПД і з Музеєм Пенсильванського університету. Це заважило на дальшій співпраці О

---

101 Paul Sachs to Oleh Kandyba, February 15, 1934. Текст листа друкуємо в додатку, ч. 9. Копія листа знаходиться в архівній колекції Павла Сахса в архіві Фоґґ музею.

102 *Ibid;* Р. Еріх в листі до Л. Винара від 6 квітня 1985 року, також згадує, що Гетті Ґольдман з Гарвардського університету до вище згаданої суми додала $150 дол., які продовжили стипендію О. Кандиби до 1-го січня 1935 року.

103 "What is needed, as you have guessed, no doubt, by this time, is a series of outline digest of the local archaelogical histories from A—Z in Poland, Ukraine, Russia at large... Roumania... and Bulgaria. Now this falls to your task to do". Vladimir Fewks to Oleh Kandyba , Aprjl 30, 1934.

Цей лист Фюкса ми одержали від пані К. Лазор, за що складаємо її щиру подяку. Текст листа друкуємо в додатках, ч. 10.

Кандиби з Фоґґ музеєм, але не перервало його співпраці з Американською Школою Передісторичних Дослідів.[104]

У 1936 році Олег Олександрович Кандиба зачав успішну співпрацю в престижевому американському науковому журналі *Американський Журнал Археології,* в якому помістив обширну статтю, присвячену аналізі декоративних взорів на неолітичному керамічному посуді.[105] Це було неабияке досягнення молодого археолога, якщо взяти до уваги, що це був головний журнал Археологічного інституту в Америці, в якому співпрацювали видатні археологи.

Остання вістка про співпрацю д-ра О. Кандиби з АШПД відноситься до 1938 року. У річному звіті директора школи Джорджа Меккурді за 1938 рік, читаємо, що О. Кандиба успішно викладав американським студентам, яких познайомив із вислідами своїх археологічних досліджень.[106] Ще докладніше пише про виклади О. Кандиби в Празі і його участь у літньому семестрі АШПД в 1938 році, В. Фюкс, який був заступником директора школи. У своєму звіті Фюкс з признанням пише про виклади Кандиби, що їх доповідач ілюстрував «прекрасними рисунками».[107]

1938 рік був останнім роком тісної співпраці О. Кандиби з Американською Школою Передісторичних Дослідів.

Немає сумніву, що «американський період» наукової праці О. Кандиби вимагає повнішого насвітлення. Проте вже тепер, на основі нововіднайдених джерел і наукової літератури, можемо ствердити, що його співпраця з американськими науковими установами і дослідниками мала вийняткове значення в його науково-дослідній і педагогічній діяльности. Тут в першу чергу треба підкреслити поширення наукових зв'язків археолога і його безпосередню співпрацю з видатними европейськими і американськими археологами і протоісториками в тому часі.

---

104 Пані Етел Лессер у листі до Л. Винара від 3 травня 1984 року, пише, що О. Кандиба через відхід Фюкса з Гарвардського університету, також перервав свою співпрацю з Гарвардськими музеями.

105 Oleh Kandyba, "S-Spiral in the Decoration of the Dniestro-Danubian Neolithic Pottery", *American Journal of Archaeology*, Vol. XL, no. 2, 1936, pp. 228-246.

106 "The School is especially indepted to Dr Oleh Kandyba of the Institute for the series of lectures (ten hours), which he gave, based largerly on the hitherto unpublished results of his own field work", George Grant MacCurdy, "Report of the Director", *BASPR*, no. 15, 1939, p. 4.

107 "During the laboratory periods at Prague, in July, we had the good fortune of listening to a series of lectures by Dr Oleh Kandyba of the Ukrainian University. Dr Kandyba, an expert in East European painted ceramics, focused his presentations chiefly on hitherto unpublished results of his recent field work and general research. Supplementing his thoroughly exhaustive lectures with excellent drawings and with actual sherd samples, Dr Kandyba covered his subject in admirable detail". Vladimir J. Fewkes, "A Report of the 1938 Summer Course of the American School of Prehistoric Research", *BASPR*, no. 15, 1939, p. 8.

Наукова праця д-ра О. Кандиби в Юґославії, Болгарії і Румунії в 1930-их роках безпосередньо в'яжеться з його співпрацею з американськими науковими установами. Рівночасно знаємо, на основі тверджень американських науковців, що О. Кандиба був вийнятково здібним викладачем в АШПД. Як археолог він вніс поважний вклад в американське наукове вивчення неолітичної доби в Европі. У тому часі також зачинає співпрацю в американських наукових виданнях. Без перебільшення можна ствердити, що співдія О. Кандиби з видатними американськими і европейськими археологами причинилася до поглиблення його археологічного знання і поширення наукового світогляду. У тому часі, д-р Олег Кандиба, не зважаючи на свій молодий вік, був визнаний в американському і европейському науковому світі за здібного археолога з міжнародною науковою репутацією.

ДОДАТКИ

7.

Лист проф. Роберта Еріха до Любомира Винара

May 2, 1984

Dear Professor Wynar:

This is in answer to your letter of April 18 regarding the late Oleh Kandyba. I had a scheduled meeting at Harvard yesterday and I put off answering until I could find out something about the research associateship of 1937—38 which you mention but of which I had not heard.

When I first met Kandyba he was doing some work at what was then the State Archaeological Institute of Prague, of which the late Karel Buchtela was director. He was, as you know, an emigré and had no official position. I had a vague idea that he was studying for his docotorate, but if he already hat it, he was leading a hand-to-mouth existence on some meager support from the Institute.

Fewkes was very much impressed with him and in 1932 brought him to Yugoslavia for the excavations at Starčevo kod Pančevo in July and August. Fewkes, who died in 1941, was the director and Hetty Goldman, who represented the Fogg Art Museum, and I were co-directors. Miss Goldman died a few years ago, and Dr. Miodrag Grbić of the Prince Paul Museum (now the National Museum in Beograd) represented the Yugoslavs. He died in 1968. Adolf Fiker of the Technical Institute in Prague served as the field surveyor. Also participating in the excavations were members of the American School of Prehistoric Research of which Fewkes was the Field Director.

The excavations at Starčevo dealt with what proved to be the earliest painted pottery known at that time in the Middle Danube, and the site became the type site for the widespread Starčevo archaeological culture. More recently an earlier complex has appeared.

Fewkes brought Kandyba to Starčevo, partly because it was a way of giving him some financial support, partly because we needed him, and partly because all of us shared an interest in the developing picture of painted pottery in southern and southeastern Europe.

At Starčevo Kandyba supervised the washing of the large quantities of pottery and was responsible for keeping the units straight, sorting it by type, labeling and bagging it. When my wife and I worked on this material in the early 1970s, although the bags had been tampered with, the units and labeling were still usable and clear.

He was quiet, conscientious, and reserved, but on a couple of occasions when we had been drinking wine he broke loose with some rather wild Ukrainian dancing. He was, as you must already know, a strong Ukrainian nationalist. He was well liked by everyone.

I met him again briefly in Prague during the summer of 1933, but from 1934—39 I was working in Turkey and lost touch. I never saw him again.

I know that Fewkes managed to find some funds for him to begin a descriptive classification of Starčevo pottery and also to visit Bulgaria and Rumania to work on the painted pottery there.

To the best of my knowledge, Kandyba never came to the United States, although Fewkes would have been delighted to have had him. During the late 1930s Fewkes' major connection was with the University Museum of Pennsylvania...

As for the Research Associateship: first, this post carries, no stipend. Since Kandyba was a stateless person, I think Fewkes may have arranged this connection to make it easier for Kandyba to work in the various countries he wished to visit.

At the moment I am afraid that this is all the help I can give you, but if I think of anything further, I will send it on to you. I am not sure whether I have any old photographs that might be of help, and just now I cannot go through them to investigate. If I find anything, by what date would you need it?

Very sincerely,
Robert W. Ehrich

8.

Лист проф. Павла Сахса в справі О. Кандиби

HARVARD UNIVERSITY ART MUSEUMS, FOGG MUSEUM ARCHIVES, PAPERS OF PAUL J. SACHS*

June 20, 1933

To Whom It May Concern:

The purpose of this official document is to certify that Dr. Oleh Kandyba, photograph attached, is pursuing research work in archaeology on behalf of the Fogg Art Museum of Harvard University, Cambridge, Massachusetts, U.S.A.

Dr. Kandyba is planning to visit various countries in Central and Southern Europe, in connection with his studies of the Neolithic painted pottery found in those regions.

---

* На цьому місці складаємо щиру подяку п. Джонові Розенфільдові, директорові Гарвардських музеїв, за дозвіл видрукувати листи П. Сахса, що зберігаються в Фоґґ музею.

Any courtesies and kindness extended to Dr. Kandyba will be greatly appreciated as a favor granted to this Museum.

Very truly yours,

Professor Paul J. Sachs,
Fogg Art Museum

9.

Лист П. Сахса до О. Кандиби

HARVARD UNIVERSITY ART MUSEUMS, FOGG MUSEUM ARCHIVES, PAPERS OF PAUL J. SACHS

Dr. Oleh Kandyba
Statni archaeologicky ustav
Praha III, Vlasska ul. 347
Czechoslovakia

February 15, 1934

My dear Doctor Kandyba:

On behalf of the Fogg Art Museum I take this opportunity to express my complete satisfaction with the work which you have done for archaeological expedition to Yugoslavia. Dr. Fewkes keeps me posted in regard to your results and I am particularly pleased to know that your recent studies of the 1933 reconnaissance material have been so successful.

I am glad to inform you that I have set aside a total of $200.— (two hundred dollars) to provide payments to your [r errased] from March 1, 1934 onward at KC 1,000.— (one thousand crowns) per month, until this sum of $200.— is exhausted.

We cannot, at this time, commit ourselves beyond this sum, since prospects for the future cannot be foreseen. I am asking Dr. Fewkes to look after the details of transmitting this sum to you, in one or more payments, as he may see fit. I understand that he is writing to you about this and also outlining the future course of your works in Praha and elsewhere.

Please accept my personal regards as well as my best wishes for future success in your work to come.*

Very sincerely yours,

---

* Ця машинописна копія знаходиться в архіві Фоґґ музею. Копія не є підписана. Лист писав проф. П. Сахс, заступник директора музею.

10.

Лист В. Фюкса до О. Кандиби
Harvard University
Fogg Art Museum
Cambridge, Mass., U.S.A.

April 30, 1934

Dear Oleh:

I am making definite preparations to run the school again this summer. The program calls for about the same subject matter and the same territory as last year. However, I want to expand this time and add a lot of theoretical discussion which we had no time to consider in the past. There will be more opportunity to do so this year because we shall dig less and study more in museums. I have in mind an outline discussion of the archaeology of the entire continent from the oldest Palaeolithic to the end of "prehistory", to be taken up regionally, more or less in relation to the present day countries, and to be correlated, or, wherever possible, definitely tied up with Central Europe, which in itself is to be covered in the greatest of detail. Thus for example, after the Buchtela Bohemian system has been properly inoculated, Moravia and Slovakia will be tied up to it and the Hungarian Plains, together with Lower Austria, as well as Bavaria, Saxony, and Silesia, properly brought in. Then we shall take up say Siebenburgen, then Walachia, Bulgaria, Moldavia, Bessarabia, Southeastern Poland-Ukraine, the Black Earth region at large, etc, etc. What is needed, as you have guessed, no doubt, by this time, is a series of outline digests of the local archaeological histories from A-Z in Poland, Ukraine, Russia at large (as much as can reasonably be done collectively), Roumania (with its proper subdivisions, as already indicated above), and Bulgaria. Now this falls to your task to do. As for myself, I shall take care of Northern, Western, Southwestern, and Southern Europe (including Italy, Yugoslavia, Greece, the Mediterranean Isles, Spain, etc.). Roughly speaking, about the following is wanted: Regions or whole countries are to be selected in such a manner so that they will admit of a comprehensive treatment: that is to say, if you should decide to treat Volhynia separately, make sure that you can run the whole sweep of the various ages in your outline — if not, use this subdivision only in and under the particular phase in which such a course is justified, say for example in the case of the Neolithic. Treat each sector under the following headings: I Introduction: Geographic definition (that is just what does your region represent topographically): physiographic makeup: brief mention of geologic history, e.g. glaciations, changes in climate, flora, fauna, etc.; II Culture history: 1) Old Stone Age: (enumerate the various phases represented without going into details): state nature of sites, e.g. caves, abris, open (loess) stations: give the leading authorities in the Palaeolithic field and their major works. 2) Mesolithic Age: (enumerate the various phases represented without going into details) — Consider possibilities of Palaeolithic survivals in relation to the Neolithic. (Authorities.) 3) Neolithic. a) follow outline prepared by us last summer; b) wherever possible, indicate whether local development or derivation from outside exists; c) state outside contacts; d) indicate routes or directions of major diffusions; (in dealing with the material give a brief summary of the various classes along the same line

of treatment as we followed last season, and wherever convenient, illustrate by simple drawings; be sure to follow your outline consistently so that a tabulation may be made if desirable; wherever convenient, draw up chronological charts or any other helpful diagrams.) 4) Bronze and 5) Iron Ages to be done under the same treatment as the Neolithic. Use your own judgement whether to prepare a single chronological table for the whole region from A-Z, or for each phase, or just simply only when really necessary. However, keep in mind that any graphic presentation helps a lot. I am certain that you have the outline to be followed in this precedure. You remember we discussed it before I departed for Beograd and you were to follow it in your treatment of the Bohemian Neolithic. However, in order that we may both work on the same principle, I am repeating the system which I used all last summer and which I shall again employ this time: 1) Palaeolithic: chronology, phases represented, typology, comparative analysis; fauna, flora, climate, and geology with each phase; 2) Epipalaeolothic: same treatment as under Palaeolithic, und a special emphasis on local survivals and the question of hiatus; 3) Neolithic — *each phase considered separately under these headings:* 1) name and history, 2) cultural position; 3) material traits: a) pottery: forms, paste, texture, surface finish, decoration (motifs and execution), manufacturing technique; intra-phasal stratigraphic or typological differentiation and chronology; b) stone artefacts, types, technique, origin; c) bone and shell artefacts; d) all other traits, technique, sources of material, possible light on trade; 4) dwellings: nature, location, size, frequency, culture pits, structures, posts, wall plaster, stratigraphy, comparative analysis from known models; 5) burials: frequency, types, physical remains of skeletons or cremations, orientation, furniture, state of preservation, distribution; 6) mode of life: type of economy, crops, domestic animals, hunting, fishing, domestic industries, trade and its routes, total cultural acheivement; 7) geographic distribution throughout the continent, chronological differentiation of related groups; 8) theories of origin and diffusion, and the evidence upon which they are based; views of local authorities as well as those of outside students; inguiry into reasons of discrepancies wherever they exist; 9) external cultural relationships, and their bearing upon chronology, typology, and dating: general placement in European culture history at large; 10) racial aspects; the actual evidence; types established or postulated; major theories. (Under Bronze and Iron Ages include typology of metal objects: axes /Plain, ridged, winged, socketed/, gaggers /all one piece, separate hilt, sheath, etc./, swords /similar treatment as under daggers/ fibulae, earrings, finger rings, bracelets, torques, etc. Use your own judgement.)

This ought to keep you busy for a while. I know that you haven't done a thing on the Bohemian Neolithic, but now get busy and lose no time on this assignment. This is important. Good luck.

Please give the enclosed to Buchtela. Best wishes, in which Bernie joins me; I remain, as ever yours,

[signed] Fewkes*

[P.S.] Am planning to sail on the Europa June 19, arrive Bremen 25th, and Prague 26 — about same hour as last year.

* Цей лист одержано з подякою від п. К. Лазор з Торонта.

Ihor Stebelsky

UKRAINIANS IN THE DISPLACED PERSONS CAMPS OF AUSTRIA AND GERMANY AFTER WORLD WAR II

(Concluded from 1—2)

Ukrainians In Displaced Person Camps of Austria and Germany

About one-half of the Ukrainian displaced persons in Austria and the majority in Germany resided in camps known as assembly centers. These consisted usually of military barracks that were expected to provide temporary housing for the displaced persons until their repatriation. As it became clear that many East Europeans resisted repatriation, separate camps were organized for those who would not return. Even among the no-returnees, the Ukrainians encountered severe friction with both Russians and Poles, and demanded to be segregated into their own camps. The military and the UNRRA officials, lacking familiarity in East European affairs, showed little concern for national differences and preferred multinational camps. Only through the persistent efforts of the Ukrainian committees were the Ukrainians separated out into their own displaced persons camps.[23]

Later the UNRRA and its successor, the IRO, allowed each camp to establish its own local government, or "camp republic."[24] The highest autority was vested in the camp council, an elected body from among the camp residents. It appointed the commandant of the camp, served as a legislative body, and approved its own budget. The commandant selected his executive officers, subject to the approval of the council, and was responsible for the administration of the camp. Members of his executive included the portfolios for culture and education, labor, and finance. The first cared for the proper staffing and organization of schools at all levels, including adult education, youth organizations, drama and dance groups, and choirs. The second provided placement in an attempt to keep everyone

---

23 Volodymyr Maruniak, "V 25ty-littia ukrains'koi emihratsii v Nimechchyni ta Avstrii po druhii svitovii viini: 1943—1951—1967" (Unpublished PhD dissertation, Munich: Ukrainian Free University, 1968), pp. 47—51. For the UNRRA view of grouping displaced persons by nationality see UNRRA, *Report of the Director General to the Council for the Period 1 January 1947 to 31 March 1947* (Washington, D.C.: UNRRA, 1947), p. 53.

24 Kost' Pankivs'kyi, *Vid Komitetu do Derzavnoho Tsentru* (New York: Kliuchi, 1968), p. 153.

usefully occupied, if not gainfully employed. The third supplemented the support received from UNRRA (food, clothing) with funds for cultural and educational activities.

Vested with such a broad latitude of self-administration and provided with food, clothing, shelter, and health care, the Ukrainian camps became hearths of intense cultural vitality. The larger the camp and the more exclusively Ukrainian it was, the more Ukrainian activities it could generate in diaspora. But the existence of these camp republics was not stable and in any case, short lived. Within the span of four years (1946—1949) Ukrainian camps passed through their formative stages, development, and maturity, when immigration substantially altered their character und reduced their numbers. Displaced persons were relocated often from one camp to another as first the UNRRA and later the IRO tried to match the populations to the available facilities. Consequently, a comprehensive list of Ukrainian displaced persons camps, let alone a continuous run of statistical data, is impossible to obtain.

Nevetheless, statistics for individual camps where Ukrainians lived were summarized in tables and presented on the appended map.

Ukrainian Camps in Austria

Although nearly one-half of the Ukrainians registered by IRO in Austria in 1948 were residents of DP camps (Table 3), the information available on individual camps is sporadic (Appendix, Table 6). A list of camps with significant Ukrainian communities in 1948 revealed that the populations of individual camps were not very large. In the U.S. Zone, the largest concentration of Ukrainians in camps was in and near Salzburg: Hellbrunn, Lexenfeld, Buch, Rosittenkaserne, and Siczenheim. That concentration contained some 3,000 Ukrainians[25] and had Ukrainian schools, a high school, an agricultural college, an adult education program, 2 theaters, 7 Ukrainian community organizations, and both Catholic and Orthodox parishes.[26]

In the French Zone, the two largest cocentrations were at Innsbruck and Landeck. Each had about 1000 Ukrainians and boasted an elementary school, a high school, a vocational school or an adult education program, possessed a handful of community organizations and both Catholic and Orthodox parishes. Kufstein also had a sizeable Ukrainian group in 1948.

The British Zone of Austria had Ukrainian centers in Graz, Klagenfurt, St. Martin, Treffling, Trofaiach, and Villach. The last is known to have had an elementary school, vocational schools and a folk university.

---

25 My estimate based on statistical data of Ukrainians in camps and camp populations in United States Forces in Austria, "Displaced Persons." NARS, RG 59, 800.4016 DP/P-1447.

26 Maruniak, p. 63.

Ukrainian Camps in the British Zone of Germany

In the British Zone of Germany, by contrast, nine-tenths of the Ukrainians registrered by IRO lived in camps. The camps were also larger. Of some 80 camps that contained Ukrainians, 13 had over 1,000 Ukrainians identified in them at one time or another (Appendix, Table 7). The Ukrainian displaced persons camps were usually located outside large industrial towns, especially along the east-west route through the Niedersachsen region and near the Soviet zone. The largest and most active community was the centrally located camp "Lysenko" (over 3,000) in Hannover (Appendix, Table 7), which also impacted on a nearby camp at Burgdorf (over 400). Closer to the Soviet zone was a cluster of large Ukrainian communities at Hallendorf (1,400), Braunschweig (1,000), Goslar (1,200), and Barum (2,000). Smaller Ukrainian camps in the southeast corner of the Niedersachsen region were at Altenhagen (nearly 200), Bad Minden (over 300), Gandersheim (over 300), Godenau (nearly 700), Göttingen (nearly 800), Hameln (over 100), Hildesheim (over 700), Lichtemberg (nearly 300), Northeim (nearly 500), and Seesen (over 100). To the north but south of Hamburg were large Ukrainian camps at Munster-Lager (1,500), Heidenau (3,000), and Seedorf (2,000), with smaller camps at Buchholz (nearly 200) and Oerel (over 300).

In Hamburg the main concentration was at camp Falkenberg (over 1,000), with a small outlier at Wentorf (100). In Schleswig-Holstein, however, the camps were few and, expept for Kiël and Lübeck, rather small (Flensburg, under 200; Itzehoe, about 100; Neustadt, over 200).

To the west and southwest of Bremen in the Niedersachsen region the major Ukrainian camps were at Oldenburg (1,000), Osnarbrück (800), Lingen (1,500), and Bathorn (1,300), with smaller concentrations in Delmenhorst (nearly 800), Haren (200), Papenburg (300), and Varel (100).

In the Nord Rhein Westfalen region, Ukrainian camps followed the east-west trail of refuge (Bielefeld, nearly 1,000; Halle-Schützenberg, over 300; Paderborn, over 100; Rheine, nearly 2,000) and clustered near the industrial cities of the Ruhr (Dorsten, nearly 500; Haltern, over 100; Lintorf, over 1,300; Menden, over 300; Mülheim-Ruhr, over 1,400; Velbert, over 200).

Ukrainian Camps in the French Zone of Germany

The French Zone of Germany, occupying a small area in the southwest, had the smallest number of Ukrainian communities. Most shared facilities in what were predominantly Polish camps. In contrast to the camps in the British Zone, very few had Ukrainian high schools and only some had grade schools.

There were as least 20 concentrations with over 50 Ukrainians.[27] The largest, in descending order, were at Gneisenau in Koblenz (over 1,000), Bad Kreuznach

---

27 Populations of these camps are according to Maruniak, p. 61, who used the questionnaire returns of the Central Representation of the Ukrainian Emigration in Germany collected during 1946 and 1947. The questionnaires are

(over 600), Landstuhl (over 600), Trier (over 500), and Niederlahnstein (over 500), in the more densely peopled Rheinland Pfalz. Smaller camps housed Ukrainians at Betznau (over 300), Freiburg (over 300), Kisslegg (over 200), Wangen (over 200), Müllheim (200) and Biberach (over 100) in Württemberg.

Ukrainian Camps in the U.S. Zone of Germany

Most of the Ukrainian displaced persons and refugees resided in the U.S. Zone of Germany. Of those registered by IRO, about three -quarters were housed in displaced persons camps. Not only was there the largest number of camps housing Ukrainians (over 100 in 1947—1948), but also the greatest number of camps that might have been considered almost exclusively Ukrainian. Many camps were very large, providing a critical mass favorable to vigorous social interaction and the formation and support of cultural, educational, religious and political institutions. Even some of the smaller camps were almost exclusively Ukrainian, although there was a policy to close down the smaller operations and concentrate the displaced persons in larger camps.

Within the U.S. Zone of Germany the largest concentration was in Bavaria (over 50 communities in 1947—1948). There were only 10 large Ukrainian assebly centers in Württemberg-Baden and 8 in Hessen (Appendix, Table 8).

Of the Camps in Hessen only two possessed both very large and exclusively Ukrainian concentrations: Cornberg (over 2,000) and Mainz-Kastel at Wiesbaden (nearly 2,000). Each had an elementary school, a high school and a trade school, a handful of community organizations and two parishes. The others, numbering from 200 to 500 Ukrainians, only had public schools.

In Württemberg-Baden two Ukrainian camps with over 2,000 Ukrainians each, at Ellwangen and Ettlingen (on the outskirts of Karlsruhe), had a wide array of establishments, including high schools. Three camps had over 1,000 Ukrainians each (at Karlsruhe, Pforzheim and Stuttgart), two had over 500, and the rest numbered between 100 and 500 Ukrainians each.

The four largest concentrations of Ukrainian refugees in Bavaria and, indeed, in all of West Germany were at Aschaffenburg (over 5,000 in 4 camps), München (over 5,000 in 3 camps and a transit camp), Regensburg (over 4,000 in 1 camp alone), and the town of Mittenwald near Garmisch (over 4,000 in 3 camps). Furthermore, there were huge Ukrainian camps at Augsburg (over 2,000), Berchtesgaden (over 2,000), Bayreuth (over 2,000), and Neu Ulm (almost 2,000). Not as large, but still formidable, were the Ukrainian concentrations at Dillingen (over 1,500), Bamberg (over 1,300 in 4 camps), Ingolstadt (over 1200), Stefanskirchen (over 1,100), Neumarkt (over 1,000), Reiterzeich (over 900), Landshut (over 800), Erlangen (over 800) and Ganacker (over 700). There were, moreover, at least 25 other camps smaller in size that represented significant Ukrainian communities.

---

housed in the archives of the Ukrainian Free University, Munich. Supplemental information on Betznau, Biberach and Müllheim is from *Shematyzm dukhovenstva Ukrains'koi Katolyts'koi Tserkvy v Nimechchyni*, pp. 23—25, 41—42.

All the larger camps supported both the Catholic and Orthodox parishes, elementary and high schools, trade schools, cultural groups, cooperatives, and other organizations. Among these, München emerged as the center for the Ukrainian displaced persons and refugees. It boasted the location of the Ukrainian Free University and the Ukrainian Technical Economic Institute, and housed the offices of several Ukrainian emigré newspapers.

Other Camps

In addition to the assembly centers, which were organized according to nationalities, there were hospitals (especialy for victims of tuberculosis) that served many assembly centers in any given area and therefore had doctors and patients of a mixed ethnic profile. The IRO also assisted in the emigration to other countries by establishing special resettlement centers in various regions where pre-selected refugees were brought for documentation, final medical examination and an interview with the prospective host country's mission. Moreover, it organized staging centers near ports where the displaced persons would be collected and prepared for embarcation on ships to sail overseas. Since these resettlement and staging centers served all assembly centers, their ethnic profile, too, was mixed.

As emigration intensified, the resettlement and staging centers gained, temporarily, in the numbers of Ukrainians they had. Conversely, the numbers of Ukrainians residing in the assembly centers declined. This effect can be observed in the case of Schleswig-Holstein (Appendix, Table 7), where two resettlement centers, their popolations recorded in December 1947 and August 1951, gained dramatically in the number of Ukrainians, while the assembly centers registered a sharp decline.

Conclusion

Out of some 2.5 to 3 million Ukrainians temporarily displaced to the west by the events of World War II, not more than 0.25 million remained as displaced persons or refugees, and a little over 0.2 million temporarily found refuge in the SHAEF — occupied Austria and Germany. After mass repatriations ceased, those who were still fearful of repatriation sought shelter in private quarters among the Austrians and Germans. Those, who were allowed to stay under the care and maintenance of UNRRA, joined others in assembly centers. In time, displaced persons were allowed to be grouped into camps according to nationality. By the summer of 1947, UNRRA recognized the Ukrainian nationality as such, and soon veritable Ukrainian "camp republics" came into being.

Although the camps remained in considerable flux, where sufficient permanence and adequate critical mass of Ukrainians was attained, viable Ukrainian communities emerged. Educational, religious, cultural and political activities abounded. Such camps numbered only a handful in Austria and the French Zone of Germany, but were more numerous in the British Zone and prolific in the U.S. Zone of Germany, especially Bavaria. It is in such camps that the Ukrainian

displaced persons and refugees experienced a burst of national vitality that they carried with them to Belgium, Britain, France, and subsequently overseas to the United States, Canada, Australia, Brazil, Argentina, and elsewhere.

As prospects for immigration improved, the movement of Ukrainian displaced persons abroad (1948—1950) drained the assembly camps of the most productive young population. By 1951 a residual population (the elderly, invalids, widows and unwed mothers with children) was left belind (some 10,800 persons) that no country wanted to admit. Together with these residuals, some 25,000 Ukrainians were absorbed into the Austrian and West German economies.[28] The Ukrainian displaced person camps of Austria and Germany ceased to exist.

Acknowledgements

The author expresses his appreciation to the Multicultural History Society of Ontario, the University of Windsor Research Board and the Social Sciences and Humanities Research Council of Canada for financial support. To the staff of the libraries and archives where research was conducted the author extends his gratitude for their professional assistance.

[28] Maruniak, p. 183.

APPENDIX

TABLE 6

Ukrainians in the PCIRO or IRO Camps of Austria

	31 August 1948[a]	30 June 1950[b]
British Zone[c]	1,527	881
St. Martin	—	426
Spittal	—	114
Treffling	278	196
Trofaiach	378	145
Villach	871	—
French Zone[c]	2,006	520
Hoetting	41	31
Kufstein	464	123
Landeck	1,161	339
Vorkloster	255	27
Waergl "A"	85	—

[a] IRO Field Service Office, Salzburg. "Totals Remaining in IRO Assembly Centers by Nationality at the end of September, 1948." Archives Nationales de France, Paris (ANF), AJ 43, Box 1119.

[b] IRO Field Service Office, Salzburg. "Totals Remaining in IRO Assembly Centers by Principal Nationalities at the End of June, 1950." ANF, AJ 43, Box 1119.

[c] Totals for the zones were calculated by the author.

U.S. Zone[c]	2,681	1,171
Asten	361	149
Beth Bialek	—	168
Enns	—	48
Glasenbach	—	189
Lehen	189	16
Parsch	104	288
Reid	164	64
Salzburg		
Hellbrunn	887	58
Lexenfeld	976	—
Wegscheid	—	191
Total, SHAEF Zones[c]	6,214	2,572

TABLE 7

Ukrainians in the UNRRA or IRO Camps of the British Zone of Germany

	1946 *to 1947*[a]	May *1947*[b]	Dec. *1947*[c]	July *1949*[d]	Dec. *1950*[e]	Aug. *1951*[e]
Land Niedersachsen[f]	17,340	20,848	20,687	8,189	1,936	1,719
Altenhagen	189	—	—	163	—	—
Bad Minden	—	—	—	—	20	—
Barum	—	2,230	1,427	—	—	—
Bathorn	1,347	—	—	—	—	—
Braunschweig	902	1,007	906	1,083	346	295
Buchholz	—	172	100	174	—	—
Burgdorf	974	871	867	662	—	—
Cuxhaven	—	—	—	—	—	93
Delmenhorst	794	—	—	693	—	—

[a] V. Maruniak, "V 25-ty-littia ukrainskoi emihratsii v Nimechchyni ta Avstrii po druhii svitovii viini: 1943—1951—1967" (Unpublished PhD dissertation, Munich: Ukrainian Free University, 1968), pp. 59—61, quoting questionnaire returns of the Central Representation of the Ukrainian Emigration in Germany, collected during 1946 and 1947. The questionnaires are housed in the archives of the Ukrainian Free University, Munich.

[b] United Nations Archives, New York. PAG-4 3.0.11.0.1.6:13. UNRRA. "Assembly Centre Reports — British Zone."

[c] Archives Nationales de France, Paris. AJ 43, Box 1117 IRO. "Monthly Assembly Centre Report as 31 December 1947 — British Zone."

[d] Public Archives of Canada, Ottawa (PAC). MG28, V9, Vol. 17. According to a table compiled by the Central Ukrainian Relief Bureau and appended to IRO. "Monthly Statistical Report on Refugees in the British Zone of Germany" for July, 1949.

[e] PAC. MG28, V9, Vol. 17. Materials for the Central Ukrainian Relief Bureau Commemorative Book, 1945—1952.

[f] Totals for the Lands and the zone were calculated by the author.

Dibroholtz	—	156	262	—	58	—
Friedrichsfeld	—	—	—	—	—	70
Gandersheim	—	362	—	—	—	—
Godeneau	650	—	—	238	—	—
Göttingen	678	680	874	313	158	121
Goslar	1,200	1,043	993	256	—	43
Hallendorf	1,420	—	—	—	—	—
Hannover 1	3,426	3,258	3,203	2,180	—	—
Hannover 2	—	172	37	—	—	—
Hannover 3	—	477	335	—	—	—
Hameln	—	59	176	—	—	—
Haren	—	213	97	—	—	—
Heidenau	3,032	3,069	2,797	1,013	484	326
Hildesheim	—	793	42	—	193	147
Koringen	736	—	—	—	—	—
Lichtemberg	—	—	295	—	—	—
Lingen	—	1,489	1,352	—	—	—
Marx	—	—	—	—	48	35
Meppen	—	—	15	—	—	—
Münden	—	—	—	—	—	20
Munster-Lager	1,529	1,682	1,374	988	—	—
Neerbeck	—	—	18	—	—	—
Nordstemmen	—	—	670	—	—	—
Northeim	473	532	507	94	—	—
Oerel	—	—	—	—	374	245
Oldenburg	—	1,021	878	—	56	35
Osnabrück	—	817	593	—	—	—
Osterode	—	301	43	—	—	—
Papenburg	—	324	—	—	—	—
Rehrden	—	85	—	—	—	—
Reine	—	35	—	—	—	—
Rhauderfehn	—	—	262	—	—	—
Salzgitter	—	—	409	—	—	—
Schulenburg	—	—	—	—	—	40
Seedorf	—	—	2,155	153	199	146
Unterluss	—	—	—	175	—	—
Varel	—	—	—	—	—	103
Hamburg[f]	1,113	1,991	1,367	1,583	688	522
Falkenberg	1,113	1,567	1,367	950	303	229
Other Camps	—	424	—	633	385	293
Schleswig-Holstein[f]	1,029	2,603	2,159	458	266	1,160
Eckernförde	—	—	51	—	—	—
Eutin	—	—	6	—	21	12
Flensburg	182	183	154	203	—	—
Geesthacht	—	50	11	—	—	—
Itzehoe	95	119	116	—	—	—
Kiel	—	1,330	215	130	—	—
Lübeck	530	590	503	—	111	102
Lübeck Resettlement Center	—	—	79	—	—	125

TABLE 7 (Cont'd)

Neustadt	222	280	229	125	118	72
Pinneberg	—	—	17	—	—	24
Preetz	—	—	647	—	—	—
Rendsburg	—	—	—	—	16	—
Schleswig	—	51	27	—	—	—
Wentorf Resettlement Center	—	—	104	—	—	825
Nord Rhein Westfalenf	6,820	5,854	4,247	2,231	1,690	1,357
Augustdorf	—	—	15	98	86	96
Bedburg	—	4	3	—	—	29
Bielefeld	848	—	787	287	—	150
Bimben	—	—	—	—	32	—
Blomberg	—	—	52	40	—	—
Bocholt	—	—	165	174	103	124
Dorsten	450	434	—	—	—	—
Duisburg	—	—	—	—	—	70
Düsseldorf	—	11	18	—	—	40
Essen	—	—	—	—	104	90
Greven	—	38	141	—	—	—
Halle	302	—	—	182	—	—
Haltern	—	112	—	—	—	—
Henster	—	—	—	—	134	—
Hoxter	—	—	—	—	—	90
Lähden	—	35	425	—	—	—
Lintorf	1,321	857	382	342	174	170
Menden	320	62	81	—	—	—
Mülheim-Ruhr	1,438	2,234	—	—	—	—
Münster	—	120	—	—	259	38
Paderborn	—	—	284	—	36	—
Reckenfeld	—	38	13	—	—	—
Rheine	1,911	1,892	1,881	1,108	736	439
Solingen	—	17	—	—	—	—
Velbert	230	—	—	—	—	—
Wipperfürth	—	—	—	—	26	21
Total, British Zonef	26,302	31,296	28,460	12,461	4,580	4,758

TABLE 8

Ukrainians in the UNRRA or IRO Camps of the United States Zone of Germany

	1946 *to 1947*[a]	Aug. *1946*[b]	May *1947*[c]	Dec. *1947*[d]
Land Hessen[e]	6,528	3,972	5,340	4,941
Arolsen	—	—	6	26
Cornberg	2,338	2,481	1,999	2,098
Frankfurt (emig. a.c.)	—	—	90	—
Friedberg (emig. s.c.)	—	—	—	184
Fulda (hospital)	—	—	—	21
Fürstenwald	—	33	121	—
Giessen	500	—	—	—
Gudensberg	—	—	87	—
Hanau	246	146	186	220
Hanau (hospital)	—	—	3	10
Hersfeld (Kriegschule)	430	217	246	41
Kassel (Mattenberg)	—	—	12	—
Kassel (Monchenhof)	—	15	107	106
Kassel (Wilhelmstahl)	—	4	2	32
Korbach (Conti)	477	—	77	976
Landau	460	427	357	—
Merxhausen (hospital)	—	—	36	—
Neukirchen	—	—	249	—
Offenbach	280	—	29	23
Waldeck (vocational school)	—	—	—	57
Wiesbaden (Mainz Kastel)	1,797	564	1,573	1,127
Wiesbaden (hospital)	—	—	—	20
Zierenberg (Fliegerlager)	—	85	160	—

[a] V. Maruniak, "V 25ty-littia ukrainskoi emihratsii v Nimechchyni ta Avstrii po druhii svitovii viini: 1943—1951—1967" (Unpublished PhD dissertation, Munich: Ukrainian Free University, 1968), pp. 54—58, quoting questionnaire returns of the Central Representation of the Ukrainian Emigration in Germany, collected during 1946 and 1947. The questionnaires are housed in the archives of the Ukrainian Free University, Munich.

[b] United Nations Relief and Rehabilitation Administration, Statistics and Reports Branch, "Summary of D.P. Population UNRRA Assembly Centers in United States Zone, 24 August 1946." Heidelberg: UNRRA Headquarters, U.S. Zone, mimeographed.

[c] United Nations Archives, New York. PAG-4/3.0.11.0.1.6:13. United Nations Relief and Rehabilitation Administration, Statistics and Reports Branch, "Summary of D.P. Population UNRRA Assembly Centers United States Zone." Heidelberg: UNRRA Headquarters, U.S. Zone, 31 May 1947. Mimeographed.

[d] Archives Nationales, Paris. AJ 43, 1117. Preparatory Commission for the International Refugee Organization, Statistics and Reports Branch, "Summary of D.P. Population PCIRO Assembly Centers United States Zone." Heidelberg: PCIRO Headquarters, U.S. Zone, 2 January 1948. Mimeographed.

[e] Totals for the Lands and the zone were calculated by the author.

TABLE 8 (Cont'd)

Württemberg-Baden[e]	10,622	306	8,424	6,883
Bissingen	—	—	212	—
Ellwangen (Mühlberg Kaserne)	2,330	—	2,329	2,177
Esslingen (Latvian Camp)	—	—	33	—
Ettlingen	2,147	—	1,694	—
Heidelberg (hospital)	—	—	—	55
Heilbronn	—	237	33	—
Herrenberg	—	—	24	—
Karlsruhe	1,300	—	1,344	1,633
Karlsruhe (Staging center)	—	—	—	123
Korntal	—	—	126	—
Ludwigsburg	797	—	773	—
Mannheim	560	—	576	—
Mosbach (Children's center)	—	—	—	44
Oberboihingen	320	—	178	—
Pforzheim	1,127	9	—	982
Stuttgart				
Zufenhausen (Grenadier K.)	1,583	—	740	1,509
Bad Connstadt	—	—	—	360
Unterlenningen	458	—	212	—
Weiblingen	—	60	—	—
Wolfschlugen	—	—	150	—
Bayern (Bavaria)[e]	46,831	28,005	46,728	42,061
Altötting	136	92	169	—
Amberg	—	10	135	86
Ansbach	672	54	681	577
Aschaffenburg				
(Artillerie Kaserne)	1,449	417	1,294	1,254
(Bous Brule)	1,300	79	1,132	1,170
(Jäger)	—	—	24	—
(Lagerde)	1,298	1,398	1,081	918
(Pioner Kaserne)	1,999	2,261	2,070	1,836
(DP Hospital	—	—	122	129
Augsburg				
(Sommer Kaserne)	2,643	—	2,528	2,344
(Other units)	—	53	38	—
(Servatius Hospital)	—	—	69	72
Bad Kohlgrub (UNRRA hosp.)	—	—	140	—
Bad Wörishofen	491	679	576	528
Bamberg	1,387	1,094	1,426	—
Bayreuth				
(Leopole Kaserne)	2,170	1,301	1,432	2,610
(Other units)	—	583	13	—
(St. Georgen Hospital)	—	7	82	68
Berchtesgaden (Orlyk)	2,112	2,191	2,154	1,953
Biessenhofen	125	—	54	58
Bodonwöhr	—	172	—	—
Coburg	—	—	15	—
Deggendorf (Winzer)	359	—	350	268

TABLE 8 (Cont'd)

Dillingen				
(Luitpold Camp)	1,656	300	1,655	1,362
(D.P. Hospital)	—	—	36	—
Dingolfing	—	108	—	—
Dinkelsbühl	486	456	428	401
Ecksberg (hospital)	—	—	25	—
Eichstätt	—	436	—	—
Emmering	—	57	—	—
Erasbach (Solheim Camp)	—	—	106	—
Ergolding	195	337	102	—
Erlangen	810	—	537	776
Flossenberg	—	19	10	—
Forchheim				
(Markville)	—	339	260	—
(Princeton)	—	399	250	—
Frauendorf	205	321	—	—
Fürstenwald	—	33	—	—
Fürth (Reitersach)	—	—	13	866
Ganacker	707	—	553	736
Gauting (D.P. Hospital)	—	29	66	74
Grafenaschau	—	—	273	213
Günzburg (D.P. Hospital)	—	—	17	—
Hof	99	—	—	—
Hohenfels	—	—	65	—
Ingolstadt	1,280	—	1,234	1,127
Kaufbeuren	407	766	694	433
Kempten (D.P. Hospital)	—	—	11	—
Kulmbach (Mainleus)	—	461	22	—
Lam (Children's center)	—	—	33	—
Landshut	895	628	839	893
Lauf	—	—	14	44
Lauingen (Latvian Camp)	—	14	—	—
Lohr (D.P. Hospital)	—	—	22	—
Marktl	—	59	—	—
Memmingen	—	218	5	—
Mittenwald				
(Jägerkaserne)	2,891	—	2,874	2,911
(Lutensee)	372	—	197	863
(Pionerkaserne)	1,192	—	464	65
(Hospital)	—	—	—	81
Mitterteich	—	—	223	—
Mühldorf (Pürten II)	—	—	—	731
München				
(Freimann S.S.-Kaserne)	2.575	—	2,337	3,250
(Funk Kaserne-Transit)	144	—	194	487
(Laim)	717	1,280	1,149	945
(Luitpold Kaserne)	—	—	91	27
(Schleissheim)	2,023	—	1,472	333
(Resettlement center)	—	—	34	472
(Labor Camp S.)	—	—	16	80
(Chidren's Division)	—	—	15	17

Altersheim Hospital)	—	—	97	86
Natternberg	—	—	22	—
Neubeuren	254	419	345	—
Neuburg (D.P. Hospital)	—	—	56	30
Neudorf	58	—	—	—
Neumarkt (Nova Howerla)	1,067	1,406	1,001	929
Neu Ulm	1,931	2,051	1,985	1,714
Nürnberg				
(Congress Camp)	—	—	572	567
(Chidren's T.B. Sanatorium)	—	—	31	14
(Hospital, Fischbach)	—	—	—	7
Obernzenn	486	464	437	—
Pasing	—	—	21	—
Passau	600	508	217	121
Pfarrkirchen	500	—	359	416
Prien	—	—	39	—
Reiterzeich	972	—	696	—
Regensburg	4,664	1,985	4,293	4,560
Rosenheim	473	240	268	177
Rothenburg	—	384	348	351
Schalldorf	—	373	66	—
Schongau	—	—	663	—
Schwabmünchen	207	—	—	—
Schwandorf	—	24	71	—
Stadtsteinach	—	—	338	—
Stephanskirchen	1,168	—	923	883
Straubing	—	90	29	—
Tirschenreuth	—	—	24	—
Türkheim	—	14	15	—
Velden	—	21	—	—
Vilsbiburg	—	354	—	—
Vilseck	—	428	—	—
Virnsberg	210	355	230	—
Wasserburg	168	—	160	—
Weiden	—	48	45	—
Weissenburg	618	695	572	542
Weyarn	253	269	208	225
Wildflecken	—	883	305	—
Wolkering	412	343	343	381
Wunsiedel	—	—	28	—
Total, United States Zone[e]	63,981	32,283	60,492	53,885

UKRAINIANS IN D.P. CAMPS OF WEST GERMANY AND AUSTRIA 1946-1950
by
Ihor Stebelsky
BOUNDARIES
INTERNATIONAL
OCCUPATION ZONES
PROVINCIAL
CITY
APPROXIMATE UKRAINIAN POPULATION IN CAMP OR SETTLEMENT
More than 1,000
501 to 1,000
100 to 500
UNSPECIFIED
0 20 40 60 80 100 km
Scale
BREMEN ENCLAVE Under US and BRITISH control
SCHLESWIG-HOLSTEIN
NIEDERSACHSEN
BRITISH
SOVIET
NORD RHEIN WESTFALEN
HESSEN
F.R.D.
G.D.R.
RHEINLAND PFALZ
SAAR
BADEN
US
BAYERN
FRENCH
WURTTEMBERG
FRANCE
SWITZERLAND
ITALY
YUGOSLAVIA
CZECHOSLOVAKIA
NIEDEROSTERREICH
OBEROSTERREICH
STEIERMARK
SALZBERG
KARNTEN
TIROL
OST-TIROL
BURGENLAND
AUSTRIA
Hamburg
Bremen
Berlin
Leipzig
Dresden
Hannover
Dortmund
Essen
Düsseldorf
Köln
Frankfurt
Nürnberg
Stuttgart
München
Praha
Wien
Karl Marx Stadt
2nd Edition - 1985
© Ihor Stebelsky (written permission only)

Спогади

Josef Joh. Peters, Archimandrit

METROPOLIT ANDREAS: MENSCH-EXARCH-PATRIARCH

Jedes Menschenleben ist faßbar in dürren Zahlen: Das gilt für die Kultur- und Kirchengeschichte, das gilt auch für das reiche Leben unseres großen Metropoliten Andreas.

Das Licht des Lebens wurde ihm geschenkt in einem altukrainischen Adelsgeschlecht, in der Familie der Grafen Szeptyckyj, die ihren Wohnsitz in Prylbytschi (West-Ukraine) hatte.

Das war am 26. Juli 1865. Im lateinischen Ritus getauft, erhielt der Täufling den Namen Roman Alexander Maria.

In seiner Studienzeit wandte er sich dem angestammten slawisch-byzantinischen Ritus seiner Vorfahren zu, wurde Basilianermönch und nahm bei der Mönchsweihe den Namen A n d r e a s an.

1892 Priestermönch, 1899 Bischof von Stanislav, ein Jahr später als Erzbischof und Metropolit von Halitsch inthronisiert auf dem Stuhl des heiligen Georg in Lemberg.

Nach einem erfüllten Dasein — es währte 79 Jahre, 7 Monate, und 3 Tage, — starb unser Hierarch am 1. November 1944 im Rufe der Heiligkeit.

Heute, 42 Jahre nach seinem Heimgang, ist seine Lebensnähe faßbar im Beatificationstitel: Diener Gottes Andreas. In der Aufhellung der Geschichte seines Lebens, Wirkens und Handelns, soll uns die Frage reizen: Was bleibt im geistigen Erbgut unseres Metropoliten für uns lebenswert? Ist sein Testament uns ein Auftrag?

Seit Kindheitstagen und im Dank für die Gläubigkeit seiner Eltern wußte Roman: Ich bin ein Gedanke Gottes, sein Geschöpf und will meine Eigenart mit Gottes Gnade nachvollziehen. So erklomm er in der Nachfolge Jesu sein Heil.

Ein dem Metropoliten in seinem Wesen Gleichgesinnter ist Papst Johannes XXIII. Beide wußten: Auf uns lastet eine Kirchengeschichte, die sich nicht so leicht ändern läßt. Beide waren aus ihrer Gläubigkeit zukunftsorientiert.

Ich war in St. Paul vor den Mauern dabei, als Johannes XXIII. das Konzil ausrief. Es war eine Tat, die Unverständnis in der Kurie fand, die aber Fenster und Tore der lateinischen Kirche aufriß, auch für eine neue Beziehung zur Ostkirche.

Unser Metropolit tat ein gleiches in seiner Sicht zur orthodoxen Ostkirche und zu deren Vertretern in Kiew schon während seiner Studentenzeit.

Johannes XXIII. war vor seiner Papstwahl Apostolischer Delegat in Istanbul, Griechenland und Bulgarien. Er kannte die Probleme der morgenländischen

Kirche. Metropolit Andreas war Mitglied des Wiener Reichsrates, ein Geistesmann, vertraut mit den Eigenheiten in der Ost- und Westkirche. In ihm gab es eine Synthese, die ihn befähigte, ausgleichend zu wirken, ohne das Wesentliche aufzugeben. Doch nun zum Menschen Andreas, zu seinem Menschsein. Und zwar als Voraussetzung für sein Vorbildsein.

Hier möchte ich meine persönlichen Erfahrungen einbringen: In Düsseldorf gab es um die 30er Jahre einen Kaplan Julius Tyciak. Sein Vater war Ukrainer, seine Mutter eine Deutsche. Tyciak war ein profunder Kenner der ostkirchlichen Theologie. Von ihm stammt eine Reihe von ostkirchlichen Büchern, unter anderem das von ihm mitherausgegebene „Der Christliche Osten, Geist und Gestalt", zu dem Metropolit Andreas das Vorwort schrieb, das er mir diktierte. Kaplan Tyciak leitete eine Arbeitsgemeinschaft mit jungen Geistlichen und interessierten jungen Menschen über die Ostkirche. Zu diesem Kreis stießen zwei Absolventen der ukrainisch-katholischen Akademie in Lemberg, beide Priestersöhne namens Hlibowetzkyj und Danylewytsch. Diese beiden entstammten Priesterfamilien, die mit vielen anderen seit Generationen gleichsam einen Priesteradel bildeten. Diese beiden Theologen waren vom Metropoliten beauftragt, nach Deutschland zu gehen, um das Pressewesen zu studieren. Und jetzt das Überraschende: Beide strahlten eine Verehrung ihres Oberhirten aus, die auf die Würde eines Hierarchen schließen ließ, der ein liebenswerter Mensch, ein geistlicher Vater war, ja in der Autorität eines Patriarchen, die Herzen seiner Gläubigen begeisterte. Beide luden mich nach Lemberg ein.

Vom Anfang meines theologischen Studiums an, war mir einsichtig: Ich wollte einen Seelsorgsdienst in der Ostkirche tun. Nach einem Studienjahr an der Universität in Löwen (hier gabs es eine gute Patrologie), rief mich der Rektor des von Kardinal von Faulhaber in München neugegründeten ostkirchlichen Kollegs St. Andreas zum Weiterstudium an die Universität nach München. Von München unternahm ich 1933 eine Wanderung „per pedes" nach Lemberg. Ich sah mich um in den ukrainischen Bischofsstädten Prešow und Užhorod. In Stryj erfuhr ich: Der Metropolit ist in Pidlute, seinem Sommersitz in den Hochkarpaten. Die romantische Kleinspurbahn nahm mich mit. Es war 3 Tage vor dem Muttergottesfest: Maria Entschlafung.

Etwa um 15.00 Uhr empfing mich der Metropolit. Voll Staunen erlebte ich diese Begegnung. Er war eine hoheitsvolle, übergroße Gestalt, aber schon lange Zeit an den Rollstuhl gefesselt. Zumeist war er gekleidet in das Gewand eines Mönches ohne Zeichen seiner hohen Würde. Ich sah sein Gesicht von einem Bart umrahmt, seine wachen, leuchtenden Augen, die seine persönliche Güte und seine Liebe zum Menschen widerspiegelten. Sein Gespräch, seine Gedanken sind mir in unvergesslicher Erinnerung. Er sprach zu mir über die Ost- und Westkirche, über das von ihm in seiner Metropolie erneuerte orthodoxe Mönchtum nach dem Typikon des hl. Theodor Studita in gegenwartsbezogener Lebendigkeit und aus seiner Erfahrungsfülle. Gleichso galt sein Interesse den Problemen der latainischen Kirche mit den ökumenischen Anliegen, über die er mich ausfragte.

Ich hatte in dieser Stunde einen geistsprühenden Bischof erlebt, der in seiner Ursprünglichkeit und Menschlichkeit eine Glücksstunde für mein Leben bedeutete.

Ich verblieb drei Wochen in Lemberg. Hlibowytzkyj, bereits mein Freund, nahm mich zur Lavra der Mönche in Univ mit, etwa 50 Kilometer von Lemberg

entfernt, an der Bahnstrecke nach Tarnopol gelegen. Hier lebten etwa 120 Mönche nach dem Typikon des Hl. Theodor Studita, † 826 in der Lavra Studion, unweit von Konstantinopel. In Univ war ich begeistert über die originale Einwurzelung des orthodoxen Mönchtums in der mit Rom vereinigten ukrainischen Kirche. Bei Besichtigung der Klosterkirche nahm ein Priestermönch ein Epitrachilion (lateinische Stola) und legte es mir um die Schulter mit den Worten: „Sie gehören zu uns".

Und hier noch eine Einblendung: Es war im Frühjahr 1942. Seit 1939 im Sommer, seit dem Überfall Hitlers auf Polen, hatte ich eine Tätigkeit für die ukrainische Kirche und war mit Gutheißung der Ukrainischen Katholischen Bischöfe zum „Vertrauensmann der ukrainischen Bischöfe beim Amt des Generalgouverneurs in Krakau" ernannt worden. Als solcher hatte ich auch engen Kontakt zur deutschen Bischofskonferenz und zu deren Vertreter für das Auslandsdeutschtum dem Prälaten Albert Büttner in Berlin. Dieser sollte im Auftrag der deutschen Bischofskonferenz den Metropoliten besuchen. Es ging um das Schicksal der zwangsverschleppten Ukrainer in Deutschland und um deren bessere seelsorgliche Betreuungs, die von den Nazis allerdings verboten war. Prälat Büttner kam nach Lemberg, er führte ein Gespräch etwa zwei Stunden mit dem Metropoliten, kam dann strahlend auf mich zu und bekannte mir mit Ergriffenheit: Ich habe den jüngsten Erzbischof der Kirche gesehen! Eindruck eines einflußreichen Kirchenmannes, das hellsichtiger nicht hätte sein können.

Fazit: Nicht nur ich erlebte das Menschsein des Metropoliten, sondern auch unzählige, die ihm Segen und Trost des Herzens verdanken. Zweimal in der Woche gab es im Palais den Tag der offenen Tür. Da kamen alle, besonders auch seine Geistlichen, um von ihm Trost und Hilfe zu erfahren. Einmal, es war im Jahr 1937, gab der Metropolit seinen Theologiestudenten im Lemberger Seminar geistliche Übungen. Da erfaßte am Ende des Gebetes: „Zarju Nebesnyj", bei den Worten: „Nimm Wohnung in uns, reinige uns von jedem Makel und rette uns, der Du gut bist", eine seelische Erschütterung den Metropoliten mit einem Ausbruch der Tränen. Wir Christen der Ostkirche bekennen unsere Schuld immer im „Wir-Gebet", und in einer Schuldverhaftung gegenüber dem Schöpfer bitten wir um Verzeihung „um seines Namens willen".

Metropolit Andreas erlebte einen Einbruch der Gnade mit den Alumnen in seiner Sündenverhaftung. Ich sehe in diesen Tränen eine Herzensreuegesinnung, die seine Mitmenschlichkeit spontan offenbart. Der Oberhirte sah sich in seiner Demut und in seiner Liebesreue, die ja zum Starkmut des Geistes führt, um so alle Mühsals eines hohen Amtes im Einssein mit seinem Volk zu tragen.

Ich kehrte nach München in mein letztes Semester zurück und hatte mich entschlossen, Mönch in der Lavra Univ zu werden. Den Bruder des Metropoliten, Pater Clemens, der Abt war, hatte ich nicht gesehen. Ich schrieb ihm einen Brief und erhielt auch bald seine Antwort mit einer geistsprühenden Deutung des ostkirchlichen Mönchtums. Meine Freunde, mit denen ich mich beriet, und denen ich meinen Brief zeigte, sagten mir einmütig: „Auf diesen Brief kannst du getrost bis ans Ende der Welt gehen".

Im Mai 1934 kam ich nach Lemberg, war einige Tage Gast des Metropoliten, war wieder fasziniert von seiner Geistigkeit und schlichten Menschlichkeit. In der Lavra Univ nahm ich am Zusammenleben mit der Mönchsgemeinschaft teil, be-

herrscht durch die Spiritualität des Pater Ihumen Clemens, die ihn mit dem Metropoliten, als dem Erneuerer des ostkirlichen Mönchtums, einte.

Ich komme zur Deutung des Titels: Exarch. Wir haben in München eine Apostolische Exarchie, die überregional ein Bistum erfaßt, das direkt dem Apostolichen Stuhl zugeordnet ist. Seit über 25 Jahren obliegt die Hirtensorge dem Apostolischen Exarchen, Bischof Dr. Platon Kornyljak, der sein Amt mit pastoraler Klugheit ausübt.

Dem Metropoliten Andreas wurde von Papst Pius X. eine Geheimbestätigung ausgestellt. Sie umfaßte eine weitreichende Jurisdiktion und bevollmächtigte den Metropoliten, als Exarch Jurisdiktion auszuüben, die sich über das ganze Zarenreich erstreckte und von der Metropolit Andreas in Notzeiten Gebrauch machte.

Es gab diesen Titel auch im byzantinischen Reich für Exarchen, die im kaiserlichen oder im patriarchalen Auftrag Jurisdiktion ausübten. So gab es jahrhundertelang einen Exarchen, der in Ravena tätig war. Es gab diesen Titel auch für kirchliche Oberhirten, besonders zur Zeit der muslimischen Herrschaft. So wurde den Patriarchen der Haupstädte die kirchliche Jurisdiktion weitgehend belassen. Darüberhinaus oblag es einer solchen Hoheitsperson, auch Verantwortung wahrzunehmen in zivilen Bereichen, die das Los der christlichen Untertanen betrafen.

Eine solche exarchale Hoheit übte der Metropolit auf sein Volk aus, und das auch wohl in Verantwortung auf die Ost-Ukraine. Freilich: Es gab keine höhere Gewalt, die dem Metropoliten hätte in der Zuteilung dienlich sein können. Aber sie lag zwangsläufig in seiner Hand. Er übte sie aus in freier Gewissensentcheidung als einsamer Rufer, gegen himmelschreiendes Unrecht: z.B. gegen die totale Zerstörung von über 180 orthodoxen Pfarrkirchen durch die polnische Regierung im Jahre 1938. Sein Hirtenbrief damals war ein Aufschrei an die Weltöffentlichkeit, und zwar im Namen seiner orthodoxen Brüder im Bischofsamt, deren Ohnmacht sich kein Gehör verschaffen konnte, aber auch ein Aufschrei eines Demütigen mit der Bitte um Einsicht an die polnischen Bischöfe, die eine totale Mißachtung der Menschenrechte nicht verhindert hätten.

Der Metropolit sandte einen drakonischen Brief an den damaligen Reichsführer SS — Himmler. Hier verteidigte er Gewissensunschuld seiner Landsleute, die in Vergewaltigung zu makabren Delikten gezwungen wurden. Er übte seine Kritik an den von Chrustschow befohlenen Steuerlasten, die daraufhin ermäßigt wurden. Es gäbe noch viele andere Warnungen des Metropoliten zu erwähnen in der Verteidigung seines Volkes auf mehr politischer Ebene. Diese Last der Verantwortung trug der Metropolit allein in seinem Mut zu einsamsten Entschlüssen, oft auch gegen vatikanische Gepflogenheiten. Hier sei aber auch erwähnt: Der Metropolit sah sein oberhirtliches Tun eingebettet im Geheimnis seines Petrusdienstes. Es war ihm eine männlich zarte Ehrfürchtigkeit zu eigen. Diese ging so weit, daß ihn seine starke Gläubigkeit antrieb, in dem von Jesus selig gepriesenen kindlichem Glauben dem Nachfolger Petri sein Leben anzubieten für die Rettung seines Volkes.

Jeder ideal handelnde Mensch ist Verkennungen ausgesetzt. Das wurde kürzlich deutlich in einer Rundfunkwiedergabe unter dem Titel: „Der Heilige Abenteurer, der Lemberger Metropolit Andrey Scheptyckyjs zwischen Rom und Moskau“. Der Verfasser war Hans Jakob Stehle, Journalist beim Vatikan und der deutschen Zeitung „Die Zeit“.

Er war mir von einem Freund in Rom empfohlen worden. Wir unterhielten uns über die Zeitläufe, die das Wirken des Metropoliten umschlossen. Wie im Titel ausgedrückt, sieht Stehle seinen Helden „abenteuerlich", ja in vielem wie einen lächerlich wirkenden, schwankenden, widersprüchlichen Partner seiner Zeitgeschichte, der auf irrealen Boden agiert.

Ich habe mich oft gefragt, wie eine solche Charakterisierung möglich ist. Bis ich dann hörte: Stehle sei doch nicht so unparteiisch, er sei lange Zeit in Warschau gewesen und sogar zu der Zeit befreundet mit Gomulka. Ich meine: Stehle schrieb seinen Artikel aus propolnischer Sicht. Durch Stehles raffiniert aufgezogene Story ist der verehrungswürdigen Gestalt des Metropoliten Andreas auf dem Stuhl des Hl. Georg in Lemberg wie seinem Volk Schaden zugefügt worden.

Stehle erkennt in keiner Weise, die in byzantinischen Sinn, in exarchaler Verantwortung, vollzogene Handlungsweise des Metropoliten.

Zum Verständnis unseres Ersthierarchen Andreas und seines Nachfolgers Josef Slipyj muß auf die unfreiwillige Haftzeit, besser Verbannung, hingewiesen werden.

Der erste war von 1914 bis 1917 Häftling des Zaren. Der zweite wurde mit allen ukrainischen Bischofen 1946 verhaftet. Obwohl er vielleicht einer der gesundheitlich schwächsten Bischöfe war, überlebte er trotz Torturen eine fast 18-jährige Verhaftungszeit. Beide nutzten ihre Verbannung, um dem Geheimnis orthodoxer Weltanschauung nachzuspüren. Es gelang beiden, diese „Rechtgläubigkeit" einzubauen in die apostolische Fülle der „unam sanctam catholicam et apostolicam ecclesiam". Der Nachfolger des Metropoliten kam während des zweiten Vatikanums nach Rom im Gewand eines orthodoxen Oberbischofs. Es war ein äußeres Zeichen eines neuen Orthodoxieverständnisses, das in Rom noch weitreichende Folgen für das Patriarchatsverständnis zeitigen sollte.

Und jetzt ein Versuch für das „Patriarch-Sein" unseres Metropoliten. Ich beziehe mich wieder auf Papst Johannes XXIII.

Übrigens sollte es auch dieser Papst sein, der am 5. Dezember 1958 den Seligsprechungsprozeß des Metropoliten Andreas eröffnete. Jeder Papst ist zuerst Bischof von Rom, und als Bischof von Rom gleich jedem Bischof. Doch gebührt dem Papst, und das kommt auch in der Handlungsweise Johannes XXIII. wieder zur Geltung, daß jedem Papst der Titel „Patriarch des Abendlandes" zukommt. Als solcher wird er anerkannt als „primus inter pares", das heißt als „erster unter gleichen", durch die fünf orthodoxen Patriarchen des Orients: von Konstantinopel, von Alexandrien, von Antiochien und von Jerusalem. Als fünfter rangiert der Patriarch von Moskau. Diese fünf orthodoxen Patriarchen sehen ihren abendländischen Mitbruder wie in einer Communio, das heißt in einer Liebesgemeinschaft, nicht so sehr in seiner jurisdiktionellen Besonderheit des Papstes. Wenigstens war dies so bis zum Schisma 1054.

Kiew war damals das 61. Metropolitanbistum des Patriarchen in Konstantinopel und noch eingefügt in die apostolische Einheit mit dem Primas von Rom. Die Kiewer Metropoliten genossen die Rechte von Patriarchalstellvertretern. Allerdings beanspruchten die Patriarchen von Konstantinopel das Recht, nur Griechen zur Metropolitanwürde zu erheben und diesen die Weihe zu spenden. Von den 23 Metropoliten bis zum Tatareneinfall gehörten nur 6 der Rus-Kirche an.

Die Großfürsten von Kiew ließen es nicht an intensiven Bestrebungen fehlen, die damalige Christenheit der Rus dem Einfluß des Patriarchen zu entziehen und die Metropolie von Kiew unabhängig zu machen. Des Großfürsten Wolodymyrs ältester Sohn, der Großfürst Jaroslaw (1019—54), berief nach dem Tod des ersten slawischen Metropoliten Theopempt († 1051) die Bischöfe nach Kiew zum ersten Konzil. Auf diesem wurde der Mönch Hilarion, „ohne die mindeste Mitwirkung von seiten des Patriarchen von Konstantinopel" zum Metropoliten gewählt. Zwanzig Jahre betrug seine Regierungszeit zum Segen für Kirche und Volk. Hilarion war der Stifter des berühmten Höhlenklosters zu Kiew, das der ukrainischen Kirche bis 1300 über 50 Bischöfe und Klosterobere stellte. Im Höhlenkloster schrieb der berühmte Nestor seine Chronik.

Anläßlich der Vorbereitung der 1000-Jahrfeier für die Taufe der damaligen Ruś-Kirche im Jahr 988 durch den späteren heiligen Großfürsten Wolodymyr, gilt es zu erinnern an diesen beschwingten geistlichen Ursprung, an diesen Frühlingssturm, an diese Hochzeit bei Übernahme des byzantinischen Christentums durch die Rus-Christen. Vorbereitet wurde die Übernahme des Christentums durch die großartige Frauengestalt einer heiligen Olga, die frei und selbstbewußt ihre Taufe in Konstantinopel begehrte. Ferner durch die byzantinische Prinzessin Anna, die sich dem Großfürsten Wolodymyr vermählte, von ihm seine Taufe und die des ukrainischen Volkes forderte und so den Frühling des Glaubens vorbereitete. Dieser Frühling des Glaubens erfaßte sowohl den Adel wie Reiche und Arme.

Kiew beherbergte zur Blütezeit allein 17 Frauen- und Männerklöster. Ich habe in Jerusalem einige Nonnen gesprochen, die aus einem Kloster in Kiew kamen, voll der Begeisterung für diesen Frühling des Glaubens in ferner Vorzeit. Ich sprach mit einem Mönch aus Galizien, der heute Orthodoxer ist und gleichso wie die Nonnen ein Träger des Glaubens war, wie in der Frühlingszeit in der Kiewer Großfürstenzeit. Diese mächtige Ausstrahlung gilt es aufzufangen und weiterzuleiten in unsere Zeit.

Und jetzt das wichtigste: Wie jeder Lateiner seiner Pfarrei, seinem Bistum, seinem Papst zugeordnet ist, so sollte auch jeder unierte Christ ebenso seinem Patriarchen zugeordnet sein, wie es in den orthodoxen Kirchen eine Selbstverständlichkeit ist. Die Eingliederung in der Kirche geschieht bei den Lateinern durch das Sakrament der Taufe, bei den Orthodoxen durch die Mysterien der Taufe, Firmung und Eucharistie, die wie ein Ursakrament gespendet werden. Diese Eingliederung wird unterstrichen durch das lateinische Kirchenrecht, wie durch den „Nomo Canon" der Ostkirche.

Denn jede mit dem Apostolischen Stuhl geeinte Ostkirche sollte in der Hinzunahme der Katholizität zeigen, was es in dieser Fülle nach dem hohenpriesterlichen Gebet bedeutet, die Einheit im Vater durch den Sohn in der Liebe des Heiligen Geistes zu verkörpern.

Dem Metropoliten Andreas war ein Fluidum eigen, das ihn befähigte, aus seinem geistlichen Selbstverständnis die Patriarchenwürde darzustellen, wogegen sein Nachfolger diese Würde, nicht nur den Titel, auch in ihrer gesetzlichen Verankerung für sein Volk beanspruchte.

Jede Latinisierung bewirkt nur strikte Ablehnung der orthodoxen Kirchenleitungen. Das zeigte sich bei der Errichtung des von Kardinal Bea geleiteten

Sekretariates nach dem Zweiten Vatikanum. Kardinal Bea wandte sich im Auftrag des Papstes an die fünf orthodoxen Patriarchen um Einleitung von Unionsgesprächen. Alle 5 Patriarchen zeigten sich bereit unter einer Bedingung: Man wolle allein mit der lateinischen Westkirche verhandeln, also unter Ausschaltung der unierten Kirchen. Rom war einverstanden. Dieses Einverständnis ist umso unverständlicher, wenn man sich erinnert, wie besonders die ukrainisch-katholische Kirche seit der Union von Brest-Litowsk 1596 seitens des Vatikans hochstilisiert wurde als Bollwerk des Glaubens, als einzige Verwirklichung für eine Union, mit eigenen Heiligen, Bekennern, Eiferern und Theologen.

Erst als Papst Johannes Paul II. vor einiger Zeit den Dialog der Liebe vorschlug, ernannte er einige Dialogteilnehmer auch aus dem Bereich der unierten Kirchen, sehr zum Verdruß etlicher orthodoxer Kirchen.

Wenn der Beitrag der ukrainisch-katholischen Kirche bei diesem wahrhaft wichtigen Anliegen unserer heutigen ökumenischen Haltung entsprechen und fruchtbar werden soll, müßte unsere Generation, die ins 3. Jahrtausend geht, und in der Vorbereitung auf die Tausendjahrfeier der Taufe der Urahnen in der Rus-Kirche steht, bestrebt sein zum Neudenken, ja zum Umdenken, wie es die Metropoliten Andreas und Josef vorgedacht haben. Sie fanden aus dem Wesensverständnis ihrer Ostkirche, die theologische Begründung, daß diese nur in einer patriarchalen Struktur gewährleistet sei.

Das Kirchenvolk sah schon zu Lebzeiten in seinem Geistlichen Oberhirten Andreas einen neuen „Moses“ und verglich ihn zur Nazizeit mit dem „Löwen“ von Münster, dem Bischof Clemens August Graf von Galen, der während der nazistischen Schergenzeit seine Stimme erhob, gleichwie der Metropolit, wie z. B. in seinem Hirtenwort „Du sollst nicht töten“.

Die patriarchale geistige Autorität, die dem Metropoliten Andreas aus der Herzliebe seines Volkes zufloß, versuchte sein Nachfolger Josef Slipyj mit der Klugheit seiner Pastoral, aber noch mehr aus der Erfahrung seiner 18-jährigen Haftzeit und der daraus gewonnenen theologischen Überzeugung dem Vatikan nahe zu bringen.

Leider verwehrte der Vatikan dem Patriarchalanspruch des Großerzbischofs Josef Slipyj offizielle Anerkennung. Dabei ist der Anspruch auf ein ukrainisches Patriarchat für die mit Rom vereinigte Kirche ja kein Gnadenakt, sondern eine Folgerung aus dem Rechtsverständnis der orthodoxen Kirche. Rom hat ja die Union angenommen in der Zusicherung aller urtümlichen Rechte. Die Nichtanerkennung des Patriarchats hat zu harten Spannungen geführt. Sie müssen aus einem neuem Geschichtsverständnis gelöst werden. Es gibt eben auch in der Kirchengeschichte Entwicklungen im Sinne dieser beiden Ersthierarchen, die kein Zurück mehr dulden.

Deshalb bleibt die Sehnsucht nach dem Patriarchat lebendig, und es wäre wohl das schönste Geschenk für die Jahrtausendfeier in der Ukrainisch-Katholischen Kirche, daß ihr dieses heißerstrebte Gut zuteil würde gleichsam als die Vervollkommung ihres Kirchenbegriffes. Ohne die Verwirklichung einer Patriarchatskirche vermag unsere Kirche ihrer angestammte Einwurzelung in die ostkirchliche Geschichte und Tradition nicht mehr gerecht zu werden.

Unserem heutigen „Diener Gottes Andreas“ wurde in den wirren Zeiten der Revolution 1917 das Patriarchat in Kiew angeboten. Des Metropoliten „JA“ war

mit der Bitte gekoppelt: Es möge in seiner Person auch die Einheit mit dem Apostolischen Stuhl besiegelt sein. Ein Angebot, das, wenn es verwirklicht worden wäre, auch heute noch zu den schönsten Träumen gehörte.

Unsere Ostkirche ist in ihrer Wesensvielfalt eine enthusiastische. Sie umgreift den ganzen Menschen und schenkt ihm in der Feier der göttlichen Liturgie die Verwandlung in das Göttliche.

Ich habe den Metropoliten gezeichnet in einer optimalen Schau. Ich wollte seine an sich unausschöpfliche Gestalt darstellen in Bezug auf die Aufgaben, die der ukrainischen Kirche und ihrem ostkirchlichen Selbsverständnis unserer Zeit und der nächsten Zukunft aufgezwungen sind.

Für diese Selbstbefreiung, mitgeschleppt aus einer oft unbewältigten Vergangenheit, bedarf es der Besinnung und der Schau auf schöpferische Menschen. Einer und nicht der Geringste vergegenwärtigt sich uns im Bild des Metropoliten. Weil er ein vorbildlich glaubender und die echte Tradition suchender Bischof war, geziemt es uns, seine Wirkkraft in unserer Einheit wirksam werden zu lassen.

Zweimal, in München und in Rom, habe ich vor kirchlichen Stellen mein Votum vorgetragen für den Prozeß der Seligsprechung des Metropoliten. Beide Male habe ich erwähnt, man möge auch den Seligsprechungsprozeß für den Bruder Clemens eröffnen. Wie wir heute sicher wissen, ist der Bruder des Metropoliten, Pater Archimandrit Clemens, vor seiner Verhaftung in Lemberg zum Exarchen für Rußland ernannt worden. Der Metropolit ernannte damals noch einen Exarchen für die Ukraine in der Person des Erzbischofs Josef Slipyj und für Weißrußland einen Jesuitenpater und einen vierten, den ich nicht kenne. Der Exarch Clemens starb 1948 im Alter von 79 Jahren in Sibirien. Sichere Quellen besagen, daß er starb als „Confessor", das heißt als Bekenner des Glaubens.

Es ist nützlich, unsere irdische Dunkelheit auch aufzuhellen durch Wunschbilder. Mit einem solchen Bild möchte ich schließen.

Warum sollte es der Ukrainisch-Katholischen Kirche nicht zum Ruhme gereichen, wenn das Brüderpaar Andreas und Clemens für würdig gehalten würde — wie damals die Slavenapostel Cyrill und Method ruhmesgleich — die „Apostelgleichen" zu heißen für die Kirche und das ukrainische Volk im 20. Jahrhundert.

Diese Aufgipfelung würde auch den Ukrainern in der Freien Welt hilfreich sein, das geistige, bleibende Erbe des Metropoliten und seiner Umwelt in patriotischer Begeisterung und in der Frömmigkeit des Glaubens auszustrahlen, zur Befruchtung für die Ost- und Westkirche.

Остап Тарнавський

ІВАН ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ — ЛЮДИНА ДИСЦИПЛІНИ ДУМКИ

(особисті спостереження)

В будинку Академічної гімназії у Львові (тепер — десятирічка ч. 1), найстаршої української гімназії не тільки в Галичині, але в усій Україні, бо заснованій ще в 1784 році, разом з першим на українській землі університетом у Львові, — споруджено меморіяльні таблиці, на яких відзначено визначніших випускників-абсольвентів цієї унікальної школи. У просторих коридорах імпозантного будинку при одній з головних вулиць міста (колись Сапіги, а тепер Миру) тут же побіч величавої будівлі Політехніки проєкту славного архітекта Юліяна Захарієвича, з 12-ма великими учбовими залями, простірною рекреаційною залею, з біологічним, історичним і фізичним кабінетами, бібліотекою і площею для вправ поза будинком розвішені фотознімки-портрети з короткими біографічними даними колишніх учнів, які після виходу в життя прославили свої імена в різних ділянках культурного життя. На жаль, на цих меморіяльних таблицях покищо немає фота Івана Павловича Лисяка-Рудницького, хоч його непересічна особистість дає йому першенство бути на цих меморіяльних таблицях.

Іван Лисяк закінчив Академічну гімназію матуральним іспитом в 1937 році. Це була передостання кляса, що проходила ще курс за давньою програмою для гімназій клясичного типу (натиск на гуманістичні науки з обов'язковими латинською і грецькою мовами й двома модерними мовами), бо вже в той час була переведена реорганізація гімназії з поділом на чотирокласову гімназію, до якої приймалося учнів після закінчення підставової семиклясної школи, та ліцей з двома роками навчання, як завершення гімназійної науки з можливістю продовжувати студії в університеті.

Пізнав я Івана Лисяка (мамине прізвище Рудницький він додав до батьківського щойно згодом на еміґрації) десь в 1933 році. Директором Академічної гімназії у Льввві був тоді педагог і письменник д-р Денис Лукіянович, який почав був деякі нові порядки у школі. Одним із них була вимога, щоб усі учні під час перерв між лекціями залишали учбові залі і виходили на коридори, чи теж — при соняшній погоді — на площу, що простягалась за будинком, обведена парканом. Були усталені дижурні, які відповідали за виконання цього

розпорядку директора. Іван Лисяк був тоді учнем четвертої кляси; я був на два роки вище від нього, у шостій клясі. Звичайно учні старших кляс не завважують молодших колеґ, а радше дивляться згори на молодшокурсників, яких за спортовні чи інші досягнення оцінюють часто вище від учителів-професорів. (У нас це змінилося, коли в наступному році внаслідок зміненої системи навчання переведено й коедукаційну програму та до гімназії прийшли дівчата. Тоді і учні вищих клясів почали заглядати у нижчі кляси.).

Тоді то я звернув увагу на тендітну постать русявого хлопця, який нерадо покидав у час перерв шкільну залю, що її на першому поверсі займала четверта кляса — відділ «А», та — вже вийшовши — не відходив далеко, а зупинявся таки при дверях і, спершись на одвірок, мовчки спостерігав життя на коридорі, що гудів від юних темпераментів. Іван Лисяк запам'ятався мені стриманий та обережний — тип контемпляційної людини і ця прикмета стриманости й опанування залишилася у нього назавжди. Цим він і звертав на себе увагу, відрізняючись від більшости своїх колеґ, які — самозрозуміло для юнацького віку — перебували у постійному русі і безперервній фізичній активності.

Та не тільки своєрідна особистість звернула мою увагу на Івана Лисяка. Тоді завважив я ще іншого його однокласника, правда, другого відділу «Б» (коли у якійсь клясі було більше учнів ніж тридцять, тоді адміністрація творла два паралельні відділи) — Юрія Луцького. А це тому, що вони, здавалось мені, мали якийсь зв'язок з літературою. Це був 1933 рік — у мене позначений пристрасним заінтересуванням літературою. Та й у літературному житті, таки у самому Львові, це був рік, коли появились такі поетичні видання, як «Земна Мадонна» Євгена Маланюка, «Барви і лінії» Святослава Гординського, «Сонети і строфи» Богдана Кравцева.

Тоді почав виходити «Вісник» під редакцією Дмитра Донцова, підготовлялося видання літературного двотижневика «Назустріч» під редакцією Михайла Рудницького, виходив католицький місячник літератури «Дзвони» з підтримкою видатних діячів католицької церкви Митрополита Андрея Шептицького і ректора Духовної Академії о. Йосипа Сліпого, а в далекій Варшаві почав появлятися місячник літератури під назвою «Ми».

Батько Юрія Луцького — відомий громадський діяч, а перш за все, і це було найважніше для мене, поет та ще й декляматор, що його виступ я мав нагоду слухати у великій залі Львівського театру. Про Івана Лисяка я скоро довідався, що він син відомої діячки й посолки до Варшавського сейму, а головно сестри літературного критика Михайла Рудницького, з яким я познайомився в редакції «Діла»; він тоді підготовляв видання «Назустрічі».

Юрій Луцький у своєму спомині про Івана Лисяка-Рудницького у «Сучасності» за вересень 1984 р. згадує, що він з Іваном зійшовся щойно в осьмій клясі, в 1936 році. Хоч і однокласники, а до того часу, продовж семи років, вони не зблизилися, та це тому, що навчалися

у двох інших паралельних відділах, які були злучені по причині зменшення учнів, щойно в осьмій клясі. В той час, в 1936 році, я вже був поза гімназією, в постійному поспіху, навантажений зайняттями, бігаючи від університету на лекції, які вможливлювали мені прожиток, від бібліотеки НТШ, де Володимир Дорошенко, а ще частіше Микола Андрусяк знаходили для мене найновіші видання з України, до редакції «Діла» та «Назустрічі», що приміщувались у домі «Просвіти» в Ринку, бо вже тоді я почав друкуватись у цих виданнях, — то ж і втратив слід і не мав змоги стежити за колеґами, які зацікавили мене у школі. Юрій Луцький після закінчення науки в гімназії виїхав за кордон; про це я знав з дописів, які він у формі літературних репортажів посилав до редакції «Назустрічі» де я, після того, як редакцію перебрав Святослав Гординський, став помічником-добровольцем, допомагаючи редакторові, що його по-сімейному кликали «Славком», і в ломці у друкарні. Іван Лисяк почав студії таки у нашому Львівському університеті, що тоді ще носив назву короля Яна Казимира, але на правничому факультеті, то ж наші дороги не перехрещувались. В редакції «Діла» я не тільки познайомився з його дядьком Михайлом Рудницьким — літературним оракулом у Галичині, але й зустрів і його батька Павла Лисяка, який співпрацював з редакцією «Діла» як видатний діяч УНДО (Українське Національно-Демократичне Об'єднання) та вже скоро дістав посольський мандат. Вже у воєнний період, коли німецька армія зайняла Львів, я мав нагоду познайомитись з мамою Івана. Пані Мілена прибула тоді до Львова з визначеним завданням підготовити книгу *Західня Україна під більшовиками*. Книга була запланована як збірник статтей-спогадів представників різних суспільних шарів і я допомагав у зібранні цих статтей від громадян, підшукуючи відповідних кандидатів з різних професій і різного віку у добре знайомому мені львівському суспільстві. Тоді я мав нагоду зустріти й енерґійну бабуню Івана (її родинне ім'я було Іда Шпіґель) — ту енерґійну жінку, яка по смерті свого чоловіка Івана Рудницького вміла виховати п'ятеро дітей на видатних діячів українського культурного й суспільного життя: чотирьох синів і одну доньку. Вона проживала тоді із своєю донькою Міленою в готелі Жоржа напроти пам'ятника Адамові Міцкевичові в самому центрі міста. Це від пані Мілени Рудницької я довідався, що її син Іван на початку війни покинув Львів та опинився в Берліні, де продовжував студії політичних наук. Вже на американській землі, коли я мав змогу ближче зжитись із Іваном Лисяком-Рудницьким, то довідався, що він з Берліна, де отримав науковий ступинь маґістра, переїхав під кінець війни до Праги й там продовжував студії історії, закінчивши їх докторським дипломом, а далі студіював ще в Інституті Інтернаціональних Студій в Женеві, куди після війни переселилась була його мама, та вкінці — вже після переїзду в 1951 році до Злучених Стейтів — отримав стипендію від Американського Наукового Товариства у програмі студій Совєтського Союзу й студіював ще в Колюмбійському університеті в роках 1951—1953 (разом з давнім колеґою Юрієм Луцьким, хоч і на іншому відділі).

Нагода ближче пізнати цю небуденну людину прийшла тоді, коли Іван Павлович замешкав разом з першою дружиною і тоді малим синком Петрусем у Філядельфії, де купив дім і старався знайти можливості побудувати свою життєву й професійну екзистенцію. Я назвав Івана Лисяка-Рудницького небуденною людиною, бо так його визначив і Юрій Луцький у своїх спогадах і це не просто фраза. Юрій Луцький назвав свого колишнього однокласника істориком, публіцистом і мислителем. І це вповні справедливо, при цьому оце останнє визначення найбільше відповідне.

Вже той юнак, що звертав на себе увагу в гімназії ще в 1933 році, з поважним, вдумливим обличчям заповідав людину серйозну, що сприймає життя поважно й розсудливо, — мислителя, цебто людину здібну до глибоких філософічних роздумів. Не так скоро він вибрав свій життєвий шлях. Коли глянемо на його студійні роки, то побачимо, що ці роки не проходили по втертій дорозі з наміром закінчити студії, щоб здобути професією, але вказують на шукання ширшого знання і ширшої життєвої перспективи. І тут не входять ніякі фінансові труднощі, що їх мали в більшості наші студенти, бо Іван Павлович мав забезпечене матеріяльне існування від свого батька, який як професіонал та ще й посол до Сейму належав до непогано забезпечених людей і продовжував утримувати сина майже до своєї смерти, в 1948 році, коли Іванові вже підходила тридцятка.

Правничі студії у Львові, політичні науки в Берліні, студії історії у Празі, студії міжнародних відносин у Женеві та наукові дослідження Советського Союзу в Колюмбійському університеті в Нью-Йорку — це не тільки здобування знання, але це шукання, довгі шукання від 1937 до 1953, з тією великою ціллю, щоб стати мислителем в повному розумінні цього визначення, щоб могти пізнати, зрозуміти й інтерпретувати життя — думки й події з перспективи історії. Предмет студій вказує, що заінтересування Івана Лисяка-Рудницького йшли по лінії історії політичної думки й суспільних рухів. Це зрозуміле, коли візьмемо до уваги обставини, в яких він виростав.

Його батько й мама, були активними в політичному житті, передовими представниками тогочасного політичного життя в Галичині, в один час обоє засідали в польському сеймі, як репрезентанти національно-демократичної партії галицьких українців. Та й самі події років дозрівання — тридцяті роки нашого століття це час великих політичних перемін, що мусіли абсорбувати увагу молодої людини. Самий 1933 рік — це прихід Гітлера до влади в Німеччині, з Ґерінґом і Ґебельсом, та й загальний зріст націоналізму в Европі; це початок президентури Рузвельта з таким важливим фактом, як визнання Америкою Советського Союзу, який зайняв тоді місце в Лізі Націй. Навіть у такій провінції, як Львів, можна було відчути політичну деформацію, що проходила у широкому світі: зріст націоналізму показує посилену діяльність ОУН (Організації Українських Націоналістів) з убивством советського консула у Львові, та створення нової націоналістичної партії — Фронту Національної Єдности вихідцем із середовища УНДО Дмитром Палієвим з програмою, що за неї був

відповідальний один із кращих мислителів нашого часу Микола Шлемкевич.

Дехто дивувався і дивується, як це так, що Іван Лисяк-Рудницький, живучи в час панування націоналістичної ідеології, не дав себе втягнути до націоналістичного руху. Відповідь можна знайти в самому характері, в особистості цієї зрівноваженої, здібної широко мислити людини. Вияснення вийде, може, краще, коли порівняємо дві особистості, які мені довелося ближче пізнати: Миколу Шлемкевича і Лисяка-Рудницького. Обидва вони, хоч і головною професійною освітою різні, тісно були пов'язані з публіцистичною працею, що їй вони віддали найбільше уваги й часу. У Шлемкевича — крім його дисертації, що вийшла друком вже після його смерти, наукового трактату про філософію — весь його писаний доробок це публіцистика. Теж і Лисяк-Рудницький найбільше проявив себе в публіцистиці і його найбільша праця — збірник статтей і есеїв «Між історією та політикою» вказує на те, що він не так вчений-дослідник, як перш за все публіцист. Хоч пов'язує обох цих визначних представників нашої публіцистики їхнє заінтересування політичними проблемами, то їхній стиль і форма вислову зовсім різні. У Шлемкевича — перевага емоційности, за якою читач-слухач може згубити зміст глибокої думки, тоді, коли у Лисяка-Рудницького маємо логічний вивід думки, аналітичний розгляд проблем і просто подивугідну вмілість розгорнути думку із строго логічною послідовністю. У Шлемкевича думки плили на барвистій канві красомовности, Лисяк-Рудницький говорив з логічною прецизністю, яка не терпіла красивих зворотів.* Я не чув другого такого промовця-дискутанта (а саме в дискусії Лисяк-Рудницький був мистець Сократівської діялектики, логічного доказування), який вмів би так досконало використати свою ерудицію логічного розумового вияснювального методу. Це не тільки мистецтво ведення полеміки, але дисципліна думки — за окресленням, що його впровадив Лисяк-Рудницький, засуджуючи в одному із своїх есеїв про леґенди Юрія Липи «літературщину в політичній думці».

Перший раз я мав нагоду слухати Івана Лисяка-Рудницького на його виступі у Філядельфії в 1951 році; він говорив загально про розвій політичної думки. Його тодішній виклад був саме показом отої безпощадної логіки, що дозволяла йому в річевій та й елегантній дискусії розтрощити опонентів. В порівнанні з Миколою Шлемкевичом, якого

* Від Редакції: Твердження шан. автора, що у «Шлемкевича — перевага емоційности» за якою читач може «загубити зміст глибокої думки» доволі контроверсійне. М. Шлемкевич був відомий із свого красномовства — проте це не мало негативного впливу на зміст його філософських і публіцистичних праць. Головна різниця в стилях філософа М. Шлемкевича й історика Івана Л. Рудницького полягала також в тому, що Рудницький у своїх твердженнях-гіпотезах був догматиком. Натомість М. Шлемкевич не вірив в догматичний підхід в дослідженні історичних і суспільних явищ. Часами догматична настанова І. Л. Рудницького не давала йому змоги об'єктивно насвітлити і проаналізувати окремі етапи українського історичного процесу.

можна вважати людиною ренесансу, Лисяк-Рудницький радше представник раціоналізму й нагадує представників доби просвітительства, правда, поступового, бо при всій своїй повазі для чистого розуму та послідовної логіки, він любив мистецтво, перш за все літературу й треба визнати, що він належав до найбільш очитаних в літературі осіб, що їх я зустрічав. Ерудиція і знання — ось що давало перевагу Іванові Лисякові-Рудницькому у викладі-диспуті. Я мав щастя слухати його чи не на останньому його виступі, справді блискучому, під час наукової конференції, присвяченої проблемі українських політичних втікачів після Другої світової війни в Торонті в 1983 році. Він не був доповідачем і навіть не був модератором сесії, яка обговорювала питання політичного життя втікачів, а тільки коментатором. Треба було почути, як цей коментатор наприкінці виступів трьох доповідачів доречно та переконливо накреслив основну проблему політичної діяльности втікачів з притаманною йому ерудицією та подав її характеристику з такою логічною обґрунтованістю, що не вимагала ні пояснення ні дискусії.

Іван Лисяк-Рудницький — людина, на мій погляд, Ґеґеліянського покрою; в нього найбільша повага для розумової діялектики, хоч він не залишився в чистому раціоналізмі діячів доби просвітительства, які пробували зводити проблеми до математичної точности. Не даром він студіював право, а Ґеґель — це дослідник основ філософії права; не даром присвятив стільки уваги студіям політичних проблем. Та все ж таки він залишився людиною зацікавленою в поточних справах життя, побутових і широкою мірою культурних і мистецьких. Він ніколи не включився до котроїсь із політичних партій і був далекий від партійних програм та головно від крайних політичних поглядів. Я вже згадав, що він не дав себе втягнути у націоналістичний рух, хоч був активний у студентському житті в той час, коли цей рух був переможний. Не можна сказати, що він не знав націоналізму, навпаки, знав його й розумів добре; це йому належить велика стаття про націоналізм в *Енциклопедії Українознавства*. Та він оцінював націоналізм критично, як і другий тоталітарний рух, що його започаткував большевизм, який — на думку Лисяка-Рудницького — сходився з націоналізмом в одній і тій самій крайності фашизму*. У світогляді Івана Лисяка-Рудницького перевага для ліберального погляду на світ, хоч у політичному світогляді у нього при-

---

* Від Редакції: Автор спогаду вірно підкреслює, що Іван Лисяк Рудницький критично оцінював явище українського націоналізму. Проте у його статті «Націоналізм» (*Енциклопедія Українознавства*, т. 5, стор. 1723—1728) не знаходимо твердження про подібність українського націоналізму до большевизму і фашизму, як пише автор спогаду. Не зважаючи на критичне наставлення Івана Лисяка Рудницького до українського націоналізму і діяльности українських націоналістів, він закінчує свою енциклопедійну статтю твердженням, що «націоналізм здобув собі тривке місце в новітній історії України, як вияв живучости народу в боротьбі за самозначення». *Е. У.*, цит. пр., стор. 1727.

хильність для монархістичної організації державного устрою з повною увагою для особистої свободи людини. Недаром у науковій роботі він присвятив найбільше уваги двом, здавалось би, зовсім різним постаттям нашої історії, а саме Михайлові Драгоманову та Вячеславові Липинському, шукаючи у них тієї спільної ідеї, що могла стати в основу політичного світогляду.

Іван Лисяк-Рудницький був надто серйозною людиною і це могло утруднювати йому близькість і співжиття навіть з приязними людьми. В нього, може, надто мало вичуття для звичайного людського гумору, та все ж він любив дотеп чи то в розмові, чи в публічному виступі, а навіть ущипливу сатиру, та часом — при добрій нагоді — і у доброму стилі покепкувати. Пригадую одну зустріч, коли поет з України на заклик, що в Україні проходить хвиля русифікації, пробував доказувати, як то він і інші його товариші-літератори українізують Україну, Лисяк-Рудницький вигукнув із залі: коли ви вже перестанете українізувати Україну?

В самій основі раціональний ум, Іван Лисяк-Рудницький не йшов просто за Декартовим концептом розуму: його логічна послідовність не була обмежена математичною точністю, бо — як він сам говорив, — математики він не любив і не знав. В основу думання він клав логічну послідовність, чи — як сам він називав, — дисципліну думки, оцю нещадну логіку, що про неї заговорив був колись і поет Евген Маланюк. У щоденному житті він умів бути безпосереднім, товариським і перш за все, толерантним до опінії інших людей. Перші кроки на американській землі були для нього не надто вдалі. Проблеми з професійною працею, проблеми у подружжі, потреба заробітку — все це не сприяло інтелектуальному розвоєві. Був час, коли він у Філядельфії мусів прийняти працю інспектора трамвайного руху; його завданням було перевіряти працю водіїв, які були відповідальні теж за продаж квитків на переїзд. Це була — як він говорив, — найприкріша праця, яку йому довелось колинебудь виконувати. Він. правда, використовував її для читання белетристики. Купував дешеві книжки, так звані «пейпербекс» і читав їх безперебійно. Цю звичку читати белетристику не закинув і тоді, коли вже був обвантажений професійними зайняттями; був надзвичайно очитаною людиною, що могла свобідно розмовляти про нову літературу.

Іван Павлович любив плекати товариське життя. Пригадую одну гостину у його новій хаті, що її придбав у Філядельфії, простірній триповерховій з обширним городом. Були тоді у нього і його студенти з університету ЛяСаль і візита була інтелектуальною розвагою. Після візити господар з удаваною усмішкою, але серйозно сказав: «а тепер всі разом зберім посуду, помиймо її й упорядкуймо, бо чому я маю це робити сам». Вичувалось, що він не міг до цієї справи притягнути свою дружину, яка займалась своїм ділом, спершу щось виполювала в городі, а потім задворилась у своїй кімнаті з книжкою чи журналом, не звертаючи ніякої уваги на гостей, з якими тільки чемно привіталась звичним привітанням. Я зустрічав її часом, коли

приводила їхнього сина до садочка, в якому й наш старший син, майже ровесник Петруся, робив перші кроки. Іван бажав, щоб його син вивчив українську мову й в цьому мав співпрацю у жінки. З молодшою дочкою так легко не вийшло.

Іван Павлович часто заходив до нас, навіть дуже часто й, здається, робив це з задоволенням. Був безпосередній і незв'язаний, що дається людині, яка знає, що хоче й чому це хоче. В нашій гостинній кімнаті стояла шафа з книжками, яку ми замикали ключем і ключ ховали у коробку, що стояла на столику. Іван приїжджав звичайно ровером (велосипедом), це був його перший власний засіб транспорту. Здалеку можна було спостерігати, як він їде уважно боком вулиці з піднятою головою, на якій неодмінний берет набакир, люлька в зубах, їхав повільно й з гідністю, немов з почуттям гордости, що міг спромогтися на це у великому місті. Велосипед залишав на ґанку, а сам, тільки привітавшись, просто йшов до шафи з книжками, оглядав крізь скляні двері, чи немає там якої нової книжки, й безцеремонно йшов до коробки, відкривав її, витягав ключ і, відчинивши двері шафи, витягав завважену новизну і зразу починав її уважно розглядати.

Книжка була в нього на першому пляні. Він і кожну розмову починав від книжки. Розмовляти з ним про літературу було не менше цікаво, як слухати його насвітлення подій і людей. Умів завжди бути собою, не піддавався чужим привичкам, навіть тоді, коли це могла бути вимагана чемностева форма. Одного разу попав на обідню пору. Жінка запросила його з'їсти обід з нами, а він пояснив, що саме в дорозі додому на обід. «То пообідайте тут, а тоді вже вдома можете закусити другим обідом», — приговорювала жінка. Іван поглянув на неї скоса, потряс чуприною над чолом і з саркастичною усмішкою на устах сказав: «Пощо?»

Це був надзвичайний день, коли одного дня приїхав до нас автомобілем. У нього був вигляд, якби здобув великий осяг, може й був гордий за себе, що зумів вивчити їзду автомобілем, бо не міг бути гордим із старого автомобіля, що його купив за дешеві гроші. Але не довго їздив автомобілем. Це не була розвага для нього. Автомобіль вимагає концентрації, а його ум постійно працював творчо й не міг обмежитись до автоматичних приписів їзди й до реґульованого вуличного руху. Може й мав якусь неприємність з цим автомобільним транспортом, бо скоро позбувся автомобіля і повернувся до стародавнього велосипеда, а вкінці кинув і велосипед і користався тільки публічними засобами транспортації. В автобусі, в трамваї чи у підземці міг використати час на читання. З цим публічним транспортом вийшла у нього історія, що стала відома в цілому місті. В автобусі жінка, щоб уприємнити собі їзду, включила радіоапарат, з якого понеслись звуки ударної музики. Радіоапарат був дуже голосний і не давав Іванові сконцентруватись на читанні. То ж він і підступив до цієї жінки й попросив, щоб вона стишила музику чи навіть і виключила. Жінка була чорної раси й вважала, що така заввага дискримінує її та замість виключити апарат підсунула його, щоб грав гучніше.

Іван звернувся до водія, але що може вдіяти водій; йому треба керувати автобусом, продавати квитки та й пильнувати вуличного руху. Іван потерпів трохи а потім — майже неймовірно у такої зрівноваженої людини — підійшов до жінки, вирвав у неї радіоапарат і виключив його. Це стало сензацією в цілому місті; найпопулярніший щоденник у Філядельфії приніс наступного ранку сензацію на першій сторінці, як то професор припинив музичний спектакль співпасажирки в автобусі. Ім'я професора Рудницького стало відоме за один день. Справа була навіть темою засідання міської ради й дала основу для нового закону, який забороняв голосну музику в автобусах і поїздах і дозволяв слухати музику тільки з допомогою спеціяльних навушних слухавок. Вже після років, коли Івана Павловича вже не було у Філядельфії та коли знову стала модна голосна музика, появився в газеті лист якогось громадянина з окликом: професор Рудніцкі, вгер ар ю вген ві нід ю?» Professor Rudnicky where are you when we need you.

Ще одна цікава зустріч. Вже коли Іван перенісся до Вашинґтону, де він викладав в Американському університеті від 1967 до 1971, в осені 1968 р. дзвонить телефон і я почув бадьорий голос Івана: «Я у Філядельфії, і зараз буду у вас, але не сам; я одружився, а з ким, то пізнавай» і передав слухавку жінці. Здивування моє було максимальне. Олександру Черненко, з якою він одружився, я знав давно. Що більше, я був дружком на її першому весіллі ще в Австрії, у Зальцбурзі, в 1946 році, був у приятельських відносинах з її першим чоловіком, а з його братом, відомим поетом, не зважаючи на деяку різницю віку, таки зжився і заприятелював; був я і на хрестинах її першого сина в 1947 році ще в Ґраці, де я тоді студіював. То ж я зразу пізнав, з ким маю приємність розмовляти, але тим більше дивувався, що саме цих двоє моїх таких добрих знайомих тепер творять одне подружжя. Здивувала мене й сама обстановка: Іван був у Вашинґтоні, а пані Леся жила від кільканадцяти років у далекому Едмонтоні в Канаді, і виглядало, що самий простір виключає таке одруження. Та про подружжя, як і про багато речей у житті, вирішує випадок і щастя. А подружжя вдалось щасливе. Вже в 1971 році Іван Павлович перенісся до Едмонтону і там — як виходило з листування та зустрічей, головно з нагоди академічних конференцій — мав упорядковане життя, може й уперше в його побуті. Крім викладів в Едмонтонському університеті він був активний у науковому світі, брав участь у різних конференціях, дописував до наукових журналів, був діяльний в Українському Інституті. Можна було зауважити його вплив на дружину. Вона зактивізувалась у літературі, хоч починала свої студії від медицини, закінчила свою гуманістичну освіту на літературному факультеті та підготовила кілька цікавих праць з літературознавства.

Це присуд долі, що я мав змогу споглядати цю небуденну людину продовж півсторіччя і пізнати його інтелект і характер. Він був ліберальний у своїх поглядах, але неуступчивий у своїх переконаннях. Їх умів оборонити притаманним йому мистецтвом логічного ви-

воду у розмові і науковій дискусії. Слухати його давало неабияку сатисфакцію.

Опонувати Лисякові-Рудницькому не було легко; я і ніколи не пробував цього, то ж і не мав ніякої сутички з ним, що траплялося з деякими його приятелями. Лиш раз я станув — як кажеться — в опозицію, а це тоді, коли він прислав мені до підпису звернення професорів у справі ситуації в Україні. Я тоді заявив йому, що вже сам факт перебування на еміґрації дозволяє мені заступати максимальну програму, це значить повну незалежність і самостійність. Іван Лисяк-Рудницький прийняв це моє вияснення. Я певний, що він сам поділяв це моє становище й погоджувався зі мною, а текст звернення вважав тактичним потягненням в даній політичній ситуації, може без глибшої віри, що воно мало б якенебуть значення.

Прочитавши при нагоді перегляду його статтей і виступів його давні «Листи до старого приятеля», надруковані в «Листах до приятелів» ще в 1961 році, я переконався, що Іван Лисяк-Рудницький стояв теж на цих максималістичних позиціях, задля яких я не хотів підписувати оціеї вже тепер призабутої заяви. Про цю позицію говорять його праці, його статті й есеї та його блискучі виступи на конференціях і нарадах.

Всі ці праці говорять про те, що Іван Лисяк-Рудницький не тільки глибокий дослідник політичної думки, він і розумний та досвідчений її інтерпретатор і до його висновків ще будуть повертатися нові дослідники, а наші політичні провідники будуть шукати у них дороговказів на майбутнє.

Грушевськознавство

Любомир Винар

АВСТРІЙСЬКІ УРЯДОВІ ДОКУМЕНТИ ПРО ПРИЗНАЧЕННЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ПРОФЕСОРОМ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

У своїй автобіографії з 1906 року М. Грушевський згадує два рази про плянування катедри української історії і затвердження його професури у Львівському університеті.

У першій згадці історик пише:

> З початком 1891 р. проф. Антонович вернувшися з подорожі в Галичину, оповів мені про плян катедри української історії на львівському університеті: сю катедру пропоновано проф. Антоновичу, але він не хотів брати на старі плечі сього тягару й рекомендував мене. Плян сей був прийнятий мною з ентузіязмом супроти того значіння, яке прив'язувано тоді в українських кругах галицькому рухови: в Галичині надіялися створити всеукраїнське культурне огнище, літературне й наукове, працею літератів і учених всеї України, і здобутками його проломити систему проскрипції українського слова й національности в Росії, підняти в ній національний рух і т. д.[1]

Подібну інформацію знаходимо у статті М. Грушевського з 1898 року,[2] а також до певної міри у спогаді О. Барвінського, головного промотора цеї катедри й близького співробітника В. Антоновича в наукових і культурно-освітних українських справах в Галичині.[3]

Друга автобіографічна згадка історика відноситься безпосередньо до його номінації австрійським державним декретом на звичайного професора історії у Львівському університеті. Грушевський про це згадує так:

> В маю 1894 р. я оборонив ту працю як дісертацію на степень маґістра, а 1/IV того ж року цісарським рестриптом була заснована на львівськім університеті катедра «всесвітньої історії з спеціяльним

[1] М. Грушевський, *Автобіографія,* Львів, 1906, стор. 3—4. Цю саму згадку знаходимо в автобіографії історика з 1926 року, див. Л. Винар, *Автобіографія Михайла Грушевського з 1926 року,* Мюнхен: Українське Історичне Товариство, 1981, стор. 11—12.

[2] М. Грушевський, «Як мене спроваджено до Львова», *Діло,* ч. 137, 1898. Цю статтю передруковано в *Українському Історику,* т. 21, 1984, стор. 230—235.

[3] Александер Барвінський, «Заснования катедри історії України в Львівському Університеті», *Записки НТШ,* тт. 141—143, 1925, стор. 1—18.

> оглядом на історію Східньої Европи» (так змінено первісний плян заснования катедри української історії, а тодішний міністер Ґауч мотивував сю зміну тим, що українська історія не може уважатися конкретно наукою — ruthenische Geschichte ist keine konkrete Wissenschaft), і тоді ж на цю катедру іменовано мене (офіціяльну пропозицію зроблено рік скорше).[4]

Ці автобіографічні інформації М. Грушевського можемо тепер доповнити даними, які знаходимо в австрійських урядових документах, що переховуються в австрійському державному архіві у Відні (Haus-Hof- und Staatsarchiv). На увазі маємо два документи з 1892 і 1894 років, що безпосередньо відносяться до оснування другої катедри історії в Львівському університеті; в другому документі знаходимо також важливу характеристику М. Грушевського і його наукової праці австрійськими державними колами в 1894 році. Ці документи рівночасно містимо в додатках до нашої статті разом із їхнім перекладом українською мовою.

Справоздання барона фон Ґавча з 1892 року

Австрійський урядовий документ ч. 1297 від 22 березня 1892 року містить доволі обширне справоздання фон Ґавча, тодішнього австрійського міністра віросповідання і освіти, в справі заснування другої катедри історії у Львівському університеті.[5] До справоздання також долучено дозвіл цісаря Франца Йосифа на відкриття другої звичайної катедри загальної історії у Львівському університеті.

У вищезгаданому документі знаходимо важливі дані про ставлення Ґавча і його однодумців до катедри історії України у Львівському університеті. Як відомо, австрійський уряд під тиском поляків не дозволив назвати цю катедру, катедрою української, або як тоді писали рутенської історії. Вони лиш погодилися на заснування другої катедри всесвітньої історії. У «Справозданні» читаємо:

> На основі фахової оцінки трудно, зокрема в останньому часі задовольнити бажання українських послів у справі відкриття у Львівському університеті катедри історії українського народу, остільки виключення українського населення Польщі з історії Польщі в даних обставинах не має наукової підстави і могло б викликати шкідливий для краю і для Монархії конфлікт між польським і українським населенням.[6]

Тут треба зазначити, що українські депутати до державної ради у Відні вимагали заснування катедри історії України, але, як згаду-

---

[4] М. Грушевський, *Автобіографія,* стор. 4.

[5] «Vortrag des Ministers für Kultus und Unterricht, Freiherr von Gautsch, 22. März 1892», *Akten,* Österreichischen Haus-Hof- und Staatsarchiv, Kabinettskanzlei No. 1297, 1892.

[6] Цит. документ ч. 1297. Оригінальний текст німецькою мовою поданий в додаток до цеї статті (документ ч. 1).

вав у своїх споминах О. Барвінський, австрійські міністри не розуміли історії України[7] й тому ця справа не була позитивно полагоджена, а Ґавч взагалі виказався, як видно із вищенаведеної цитати, іґнорантом історії України. Він, як писав М. Грушевський, уважав, що українська історія не може уважатися «конкретною наукою». Проте Ґавч рівночасно рекомендував створення у Львівському університеті другої катедри загальної історії з викладовою українською мовою. Ця катедра мала б концентруватися на історії Східньої Европи. У звідомленні також читаємо, що галицький намісник Казимир Бадені «звернув особливу увагу на двох викладачів. . ., а саме, університетських професорів Антоновича в Києві і Левицького у Кракові, обидва вони українці та відомі автори з ділянки европейського сходу».[8] Цікаво згадати, що Ґавч не уважав за вказане в 1892 році розголошувати справу ведення викладів на катедрі українською мовою, а також це відносилося до призначення на катедру українського професора.

Під згаданим справозданням знаходимо дозвіл цісаря Франца Йосифа на відкриття «другої катедри загальної історії у Львівському університеті починаючи шкільним роком 1893/94 під умовою, що вона одержить конституційний дозвіл щодо необхідних заходів».[9] Цей декрет цісаря датований 31 березня 1892 року.

Затвердження М. Грушевського професором Львівського університету

У документі ч. 5265 від 27 березня 1894 року знаходимо важливі дані про затвердження Грушевського на катедрі загальної історії Львівського університету, характеристику його наукової діяльности, а також цінні дані про його ідеологічні переконання і політичний світогляд. Після справоздання міністра освіти лицаря фон Мадриські, тут також знаходимо номінацію М. Грушевського Францом Йосифом на звичайного професора Львівського університету.[10]

У справозданні згадано, що М. Грушевський вже від 1885 року друкує російською і українською мовами наукові праці. Тут також зна-

---

[7] А. Барвінський, *цит. пр.*, стор. 4—5. Він писав, що заходи відносно організації катедри «не видали покищо певного добутку, бо вже сама справа історії України не могла зразу найти зрозуміння в головах австрійських міністрів».

[8] Повний текст поданий в додатку ч. 1. Докладніше про ролю О. Барвінського, В. Антоновича і О. Кониського в заснуванні цеї катедри в нашій праці *Михайло Грушевський в боротьбі за український університет*, Мюнхен, 1968, стор. 4—5. Важливі дані про катедру знаходимо також в спогадах А. Барвінського. Див. примітка ч. 3.

[9] Див. додаток ч. 1.

[10] «Vortrag des Ministers für Kultus und Unterricht, Ritter von Madryski, 27. März 1894», *Akten*, Österreichisches Haus-Hof- und Staatsarchiv, Kabinettskanzei No. 1544. Повний текст і український переклад документу поданий в додатку ч. 2.

ходимо згадку про становище професорів Львівського університету до наукової творчости Грушевського, мовляв, «Колеґія професорів філософічного факультету Львівського університету оцінює його праці дуже прихильно; вона однак висловила жаль, що такий здібний і пильний молодий науковець знає лише слов'янські мови, що трохи обмежує його науковий кругозір».[11]

Інформації про Грушевського збирало австрійське Міністерство закордонних справ, намісник Галичини Бадені і офіційні чинники Львівського університету. На основі цих інформацій міністерство віросповідання і освіти подало таку офіційну характеристику історика:

> Грушевський є людиною поважної, солідної і чесної вдачі, яка виключно присвячує свій час науковим дослідам. Під оглядом своїх політичних переконань, він належить до напрямку малодорутенських націоналів так званого українського напрямку, отже він не є прихильником ні пан-славістичних ні крайньо націоналістичних тенденцій. Тому і намісник очікує найліпших результатів від викладової праці Грушевського.[12]

Назагал ця характеристика молодого Грушевського була вірна, а крім того австрійський уряд вірив, що він, після переїзду до Львова, буде звільнений з російського громадянства. На основі цеї позитивної характеристики цісар Франц Йосиф номінував Грушевського 11 квітня 1894 року «звичайним професором загальної історії Львівського університету з платнею, яка відповідає цій посаді з обов'язуючою силою від 1-го жовтня 1894 року».[13]

Приїзд Грушевського до Львова осінню того ж року започатковує новий період українського наукового й національно-культурного життя в Галичині, який мав великий вплив на розбудову наукового українознавства в Україні, виховання молодих кадрів вчених — учнів М. Грушевського з Львівського університету, які творили тверде ядро його історичної школи й взагалі на відродження українського академічно-наукового життя на українських землях розділених різними політичними кордонами. З нагоди іменування Грушевського на львівську катедру історії появилися різні відгуки в тогочасній українській пресі, в яких галичани ентузіястично вітали цю подію.

Це саме можна сказати про українську громаду в Києві, яка повністю розуміла вагу майбутньої академічної діяльности Грушевського в Західній Україні. У редакційній статті «Діла» від 25 квітня 1894 року читаємо, що «Проф. М. Грушевський стане у нас сполучником наукових інтересім між Австрійською а Російською Україною, а нині, коли Товариство ім. Шевченка почало ставити вже перші кроки яко Наукове Товариство, буде се річю великої ваги».[14]

---

[11] *Там же.*

[12] *Там же.*

[13] *Там же.*

[14] *Діло,* ч. 84, 25 квітня 1894 р.

12 жовтня 1894 року М. Грушевський вже прочитав свою інавґураційну лекцію у Львівському університеті. У «Правді» з приводу першого наукового виступу Грушевського у Львові вітали історика, як «молодого професора, що приніс своїми цінними науковими працями нові надії для нас, для руської науки і молодого покоління, витаємо яко воплочення національної і культурної спільности і одноцільности України-Руси. Історична наука, котрою керуватиме наш професор, не тільки оживить і зміцнить свідомість молодого руського покоління, але й усуне не оден скривлений несвідомістю або недоуцтвом погляд і вкаже справдешню, просту і биту дорогу національному розвиткові українсько-руського народу».[15] Це були майже пророчі слова — ціла академічна і наукова діяльність Михайла Грушевського у Львові була тим «воплоченням» наукової арґументації про тяглість і нерозривність українського історичного процесу на всіх українських землях.

ДОДАТОК

Тут поміщуємо два документи з австрійського міністерства віроісповідання і освіти, які відносяться до створення другої катедри історії на Львівському університеті і номінації М. Грушевського на звичайного професора історії у згаданому університеті і на керівника катедри. Ці два документи з 1892 року (ч. 1297) і 1894 року (ч. 1544) переховуються в австрійському державному архіві у Відні. Документи писані курсивом канцелярійного австрійського письма в 19 стол., і деякі слова було тяжко відчитати. На цьому місці складаємо щиру подяку проф. Helmut Germer з Кентського університету, д-рові Zoltan Fallenbüchl і д-рові Stephan Gombocz з Будапешту, д-рові Я. Шумелді і д-рові Маркові Антоновичу за допомогу у транскрипції цих документів і відчитанню невиразних літер або зворотів. Д-рові Якові Шумелді заразом складаємо щиру подяку за переложення цих документів на українську мову, а д-рові М. Антоновичу за мовну редакцію українських перекладів. Тут треба згадати, що ці документи частинно використав д-р Я. Пеленський у своїй докторській праці «Der ukrainische Nationalgedanke im Lichte der Werke M. Hrusevskyjs und V. Lipinskyjs» (München, 1958). Проте лише тепер друкується їх повний текст з деякими примітками.

У перекладі «рутенський» скрізь переложено, як «український», бо це властиво «rutenisch» означає. Тут також додаємо фотостат документу з 1894 року.

---

[15] *Правда*, 1894, X, стор. 711.

ДОКУМЕНТ ч. 1.

VORTRAG

No. 1297 — [1]892
Präsent. [iert] 29. März
Exped. [iert] 31 [März]
1544. 894

des Ministers für Kultus und Unterricht, Freiherr von Gautsch,*1
22. März 1892
No. 2920

womit über Antrag des Statthalters für Galizien*2 im Einvernehmen mit dem Finanzminister und dem Minister R. V. Zaleski*3 die a.u. [ad usum]. Bitte gestellt wird, Euere Majestät geruhen die Errichtung einer 2. ordentlichen Lehrkanzel für allgemeine Geschichte an der Universität in Lemberg vom Studienjahre 1893/94 angefangen vorbehaltlich der verfassungsmässigen Bewilligung der erforderlichen Mittel mg. zu genehmigen.

Dem bereits öfter, besonders aber in letzterer Zeit seitens der ruthenischen Abgeordneten lebhaft geäusserten Wünsche nach Errichtung einer eigenen Lehrkanzel für die Geschichte des ruthenischen Volkes*4 an der Lemberger Universität kann in dieser Form zufolge der eingehalten fachmännischen Gutachten schwerlich entsprochen werden, da eine Ausscheidung der die ruthenische Bevölkerung Polens speziell betreffenden Begebenheiten aus der Geschichte Polens der wissenschaftlichen Grundlage entbehren und zwischen der polnischen und ruthenischen Bevölkerung Galiziens leicht eine dem Lande und der Monarchie abträgliche Kluft schaffen würde.

Dagegen könnte dem oberwähnten Wünsche in der Weise Rechnung getragen werden, dass an der Lemberger Universität eine 2. ordentliche Lehrkanzel für allgemeine Geschichte errichtet und durch einen Ruthenen besetzt würde, welcher neben seiner vollen wissenschaftlichen und lehramtlichen Qualifikation auch dafür Gewähr bieten würde, dass er in seinen Vorträgen keine den Interessen des Gesamtstaates widerstreitenden Tendenzen verfolgen werde; — die Abhaltung dieser Vorträge in ruthenischer Sprache unterliegt gemäss Ahl. [Abhandlung] vom 4. Juli 1871 keinem Anstande.*5

Ausser politischen, sprechen auch sachliche Momente für die Errichtung dieser 2. Lehrkanzel, da dem Vertreter der einzigen bisher in Lemberg bestehenden Lehrkanzel für allgemeine Geschichte kaum möglich ist, den ganzen Gegenstand zu beherrschen, sondern er sich hauptsächlich auf die Geschichte des Westens beschränken muss. Es erscheint jedoch begründet, dass speziell an der Lemberger Universität eine Lehrkraft bestellt werde, welche auch die Geschichte des Ostens, die eine besondere Vorbereitung voraussetzt, da ihre Quellen in anderen Sprachen geschrieben sind, mit Sachkenntnis vorzutragen berufen erscheint, wodurch der Wissenschaft und den Studierenden ein nicht zu unterschätzender Nutzen erwachsen würde.

Der Statthalter hat besonders auf 2 Lehrkräfte aufmerksam gemacht, welche für eine solche Lehrkanzel in Betracht gezogen werden könnten, nämlich auf die Universitätsprofessoren Antonowicz*6 in Kiew und Lewicki*7 in Krakau, beide Ruthenen und Verfasser anerkannt gediegener Werke über die Geschichte des europäischen Ostens.

B.[aron] Gautsch erachtet, dass sich die a.u. [ad usum] beantragte Ah. [Allerhöchste] Anordnung auf Errichtung einer 2. Lehrkanzel für allgemeine Geschichte zu beschränken hätte und von der ausdrücklichen Bestimmung der Vortragssprache, sowie von dem Vorbehalte dieser Lehrkanzel für Ruthenen

in der Ahl. [Abhandlung] abzusehen wäre; in dieser Richtung würde B.[aron] Gautsch nach dem Herablagen der Ahl. [Abhandlung] die entsprechenden Weisungen erlassen. Als Zeitpunkt der Aktivierung wäre im Interesse der Staatfinanzen, sowie behufs Freihaltung der erforderlichen Zeit zur Auswahl der geeignetesten Persönlichkeit für diese Lehrkanzel der Beginn des Studienjahres 1893/94 zu bestimmen; B.[aron] Gautsch würde sonach wegen Einbeziehung der 4. Quartalrate in das Präliminäre pro 1893, sowie der vollen Bezüge in jenes pro 1894 das Erforderliche veranlassen.

(Jos. Han.?)*8
ges.[ehen] Bauernklau

Erledigung laut Enwurf,
Am 31. März 1892.

Ich genehmige die Errichtugn einer zweiten ordentlichen Lehrkanzel für allgemeine Geschichte an der Universität im Lemberg vom Studienjahre 1893/34 ab, vorbehaltlich der verfassungsmässigen Bewilligung der erforderlichen Mittel.

F[ranz] J[oseph]*9

Wien, 31. März 1892.

ПЕРЕКЛАД*

ДОКУМЕНТ ч. 1.

СПРАВОЗДАННЯ

Ч. 1297 — 892
Подано: 29 березня
Вислано: 31 березня
1544. 894

Міністра віровизнання і освіти
барона фон Ґавча,*1 22 березня 1892 р.
Ч. 2920

Отсим на пропозицію намісника Галичини*2 у згоді з міністром фінансів і міністром Р. В. Залеским,*3 прохаємо Вашу Величність дозволити відкрити другу звичайну катедру загальної історії у Львівському Університеті, починаючи студійним роком 1893/94, і дозволити забезпечити згідно з конституцією потрібні необхідні фінансові засоби.
На основі фахової оцінки трудно отже, зокрема в останному часі, задовольнити бажання українських послів у справі відкриття у Львівському університеті катедри історії українського народу,*4 оскільки виключення укра-

* З німецької мови переклав д-р Яків Шумелда.

1 Барон Ґавч — тодішний міністер віросповідання і освіти. Про його ролю в оснуванні катедри див. А. Барвінський, *цит. пр.*, стор. 6.

2 Казимир Бадені (1846—1909), намісник Галичини в роках 1888—95. Про ролю Бадені в «українсько-польській угоді» т. зв. новій ері, див. Кость Левицький, *Історія політичної думки галицьких українців 1848—1914*, Львів, 1926, стор. 235—241.

3 В. Залеский, тодішний міністер Галичини, який мав права вета у всіх важливіших рішеннях для Галичини. У тому часі міністрами Галичини в австрійському уряді були переважно поляки.

4 Тут треба згадати про ролю посла Юліяна Романчука (1842—1932), а зокрема головного галицького промотора катедри історії України на Львів-

їнського населення Польщі з історії Польщі в даних обставинах не має наукової підстави і могло б викликати шкідливий для краю і для Монархії конфлікт між польським і українським населенням.

Проте можна вийти назустріч згаданому бажанню таким чином, що у Львівському університеті друга звичайна катедра загальної історії буде відкрита та зайнята українцем. Він побіч своїх повних наукових і педагогічних кваліфікацій мусів би заперечити, щоб у його викладах не було тенденцій, які йшли б проти інтересів цілої держави. Згідно з декретом від 4-го липня 1871 року*[5] немає ніяких перешкод у викладах українською мовою.

Крім політичних на користь створення цієї 2-ої катедри промовляють також речові причини. Представникові єдиної досі існуючої катедри у Львові загальної історії ледве чи можливо опанувати ввесь предмет і тому він мусить головним чином обмежуватися історією Західньої історії. Було б однак обґрунтовано, щоб зокрема у Львівському університеті був викладач, який міг би також викладати фахово історію Сходу, яка вимагає особливого підготовлення тому, що її джерела писані іншими мовами. Це була б неабияка користь для науки і студіюючої молоді.

Намісник звернув особливу увагу на двох викладачів, які для такої катедри можна було б мати на увазі, а саме університетських професорів Антоновича*[6] в Києві і Левицького*[7] у Кракові, обидва вони українці та відомі автори з ділянки історії европейського сходу.

Б[арон] Ґавч уважає, що пропоноване розпорядження про відкриття другої катедри для загальної історії мусить бути обмежене до одної з двох катедр і що зараз не підкреслюється чітко викладова мова катедри, та що вона застережена для українців. У цьому напрямі б[арон] Ґавч після закінчення цієї процедури видасть відповідні вказівки. Початок шкільного року 1893/94 був би вигідним часом для активізації справи з огляду на державні фінанси, як і потрібного проміжку часу для вибору найбільш відпо-

---

сьому університеті, посла Олександра Барвінського (1847—1927), який до 1898 року був головою НТШ. Про його діяльність в австрійському парляменті і галицькому соймі, див. Ізидор Сохоцький, «Олександер Барвінський», в *Історичні постаті Галичини XIX—XX ст.* Нью Йорк-Париж. Наукове Товариство ім. Шевченка, 1961, стор. 114—116. (Бібліотека українознавства ч. 8). Про боротьбу українських послів за народні права в австрійському уряді, див. Б. Цюцюра, «Боротьба українців у Віденському парляменті за загальне виборче право і національну автономію», *Український Історик,* ч. 1—4, 1980, стор. 23—44.

[5] Цей декрет з 1871 року відносився до дозволу австрійською владою вживати льокальну мову в навчанню.

[6] Володимир Антонович (1834—1908), професор історії в Київському університеті і перший кандидат на катедру історії у Львівському університеті. Основник української наукової історіографії.

[7] Анатоль Левицький (1841—1899), з українського роду, професор Краківського університету. Не знаємо хто і коли відкинув кандидатуру Левицького на львівську катедру історії. Це питання вимагає спеціяльного дослідження.

відної особи для цієї катедри. Б[арон] Ґавч зарядить включення платні четвертого чвертьріччя 1893 і повну платню для 1894 року в прелімінарний бюджет.

(Йос. Ган?)*8
бачив: Бавернкляв, 30. 3. [1892]

Полагоджено згідно з проектом
31 березня 1892
Дозволяю відкрити другу звичайну катедру загальної історії у Львівському університеті, починаючи шкільним роком 1893/94 під умовою, що вона одержить конституційний дозвіл щодо необхідних заходів.

Ф. Й. [Франц Йосиф]*9

Відень 31 березня 1892

ДОКУМЕНТ ч. 2.

VORTRAG

No. 1544-894
Präsent. 9. April
Exped. 11.
Pr.
1297.892

des Ministers für Cultus u. Unterricht
Ritter von Madryski
dd. 27. März 1894
No. 5262

womit unter Bezugnahme auf den u.n. [unten nannten?] Vortrag vom 22 März 1892*1 (Cab.[net] Z.[ahl] 1297), in Einvernehmen mit dem Minister Ritter von Jaworski ehrfurchtsvoll beantragt wird: Euere Majestät geruhen den Stipendisten und Lehramtscandidaten an der Universität in Kiew, Michael *Gruszewski*, zum ordentlichen Professor der allgemeinen Geschichte an der Universität in Lemberg mit den systemmässigen Bezügen n.z. [neuester Zeit?] mit der Rechtswirksamkeit vom 1. Oktober 1894 a.z. [Amtszutritt?] zu ernennen.

Michael Gruszewski, welcher russischer Staatsangehöriger ist, wurde 1866 geporen und verbrachte seine Jugend im Kaukasus. Im J.[ahre] 1886 legte er die Maturitätsprüfung ab und bezog hierauf die historische Abtheilung der historisch-philologischen Facultät der Universität in Kiew, welche er 1890 absolvierte. Seit 1891 ist er Stipendist an der Universität in Kiew um sich für eine Berufung als Professor der ruthenischen Geschichte vorzubereiten.

Gruszewski ist bereits seit 1885 schriftstellerisch thätig und hat eine Reihe wissenschaftlicher Arbeiten in russischer und ruthenischer Sprache publiciert,*2 welche die russische und ruthenische Geschichte zum Gegenstande haben. Das Professoren-Collegium der Lemberger philosoph.[ischen] Facultät beurtheilt diese Werke durchaus günstig und bemerkt nur, dass es bedauerlich sei, dass dieser so begabte und fleissige junge Gelehrte nur slavische Sprachen beherrsche und dessen wissenschaftlicher Gesichtskreis daher etwas beschränkt erscheine. Nach den dem Statthalter in Galizien zugegangenen Informationen, welche durch die seitens des Ministeriums des Äusseren gepflogenen Erhebungen ihre Bestätigung fanden, ist Gruszewski ein Mann, von ernster, solider und ehrenhafter Gesinnung, welcher sich lediglich der wissenschaftlichen

8 Цей підпис тяжко відчитати. Правдоподібно Йос. Ган.
9 Цей декрет підписано ініціялами австрійського цісаря Ф[ранц] Й[осиф].

Forschung widmet. Seiner politischen Gesinnung nach gehört derselbe der jung-ruthenisch-nationalen, sogen.[annten] ukrainischen Parteirichtung an, huldigt daher ebensowenig panslavistischen, als ultranationalen Tendenzen. Der Statthalter*3 erwartet daher von der lehramtlichen Thätigkeit Gruszewski's das Beste und der Unterrichtsminister erachtet somit, zumal ein Inländer im gegenwärtigen Falle für die in Frage kommende Lehrkanzel nicht in Vorschlag gebracht weden kann,*4 den Eingangs angeführten a.u. (?) Antrag zu stellen. Nach dem Handgelangen der A.[ller] h.[öchsten] Entscheidung wird der vortagende Minister in dem zu ertheilenden Lehrauftrage bezüglich der in dem oben citirten a.[ller] u.[nterthänigsten] Vortrage publicierten Bestimmungen, betreffend die ruthenische Vorlesungssprache u.[nd] die besondere Berücksichtigung der Geschichte des Ostens Europa's das Weitere verfügen. Schliesslich wird a.[ller] u.[nterthänigst] bemerkt, dass Gruszewski nach seiner Ernennungs wegen Entlassung aus dem russischen Staatsverbande das Erforderliche durchzuführen haben wird.

B[a]r[on] Maasburg
Gef.[ertigt] Kundrat (?)

Erledigung laut Entwurf.
Am 11. April 1894.

Ich ernenne den Stipendisten und Lehramtscandidaten an der Universität in Kiew, Michael Gruszewski, zum ordentlichen Professor der allgemeinen Geschichte an der Universität in Lemberg mit den systemmässigen Bezügen und zwar mit der Rèchtswirksamkeit vom 1. Oktober 1894.

F. J. [Franz Joseph]

Wien, 11. April 894

ПЕРЕКЛАД*

ДОКУМЕНТ ч. 2.

СПРАВОЗДАННЯ

Ч. 1544-894
подано 9 квітня
Вислано 11
Справа: 1297. 892

Міністра віросповідання і освіти
лицаря фон Мадриске
27 березня 1894
Ч. 5262

Отсим нав'язуючи до справоздання ч. 1297 від 22 березня 1892 року,*1 в узгідненні з міністром лицарем фон Яворскі просимо шанобливо, щоб Ваша Величність була ласкава іменувати стипендіята і кандидата на викладача в Київському університеті, Михайла Грушевського, звичайним професором

* З німецької мови переклав д-р Яків Шумелда.

1 Повний текст справоздання з 22 березня 1892 року поданий в додатку ч. 1.

загальної історії університету у Львові з нормальною платнею (найновіших часів), починаючи юридично 1 жовтня 1894 року.
Михайло Грушевський, який є російським громадянином, народився в 1866 році і провів свої юнацькі роки на Кавказі. В 1886 році він склав (гімназійний) іспит зрілости і після цього студіював на історичному відділі Історично-філологічного факультету Київського університету і ті студії закінчив в 1890 році. Від 1891 року він є стипендіятом Київського університету, де приготовляється до звання професора української історії.
Уже від 1885 року Грушевський є активним на літературному полі і опублікував цілий ряд наукових праць російською та українською мовами, темою яких була російська та українська історія. Колеґія професорів філософічного факультету Львівського університету оцінює його праці дуже прихильно; вона лише висловила жаль, що такий здібний і пильний молодий науковець знає лише слов'янські мови,*[2] що трохи обмежує його науковий кругозір. На основі інформацій, що їх одержав намісник Галичини, які підтвердило Міністерство Зовнішних Справ на основі своєї провірки, Грушевський є людиною поважної, солідної і чесної вдачі, яка виключно присвячує свій час науковим дослідам. Під оглядом своїх політичних переконань, він належить до напрямку молодорутенських націоналів так званого українського партійного напрямку, отже він не є прихильником ні пан-славістичних ні крайньо націоналістичних тенденцій. Тому й Намісник*[3] очікує найліпших результатів від викладової праці Грушевського, а Міністер Освіти пропонує цей контракт ще й тому, що зараз не має місцевої людини, якою можна би заповнити цю катедру.*[4] Після одержання рішення з найвищої установи, міністер, який пропонує цей контракт, дасть дальші розпорядження у справі української викладової мови і особливої уваги до історії Східньої Европи у публічно проголошеному контракті. Врешті Ваш найпокірніший (слуга) зазначує, що Грушевський після його номінації на посаду, тому, що він буде звільнений з російського громадянства, зможе виконати все необхідне.

Бр [Барон] Маасбурґ
Підг[отував] Кундрат ?

Полагоджено на основі пропозиції,
11 квітня 1894.
(нерозбірливий підпис)

Номіную стипендіята і кандидата
на катедру Університету в Києві —
Михайла Грушевсько звичайним професором
загальної історії Львівського університету
з платнею, яка відповідає цій посаді з
обов'язуючою силою від 1-го жовтня 1894 року.
Ф[ранц] Й[осиф]*[5]
Відень, 11 квітня [1]894 р.

[2] Тут зайшла помилка. М. Грушевський також знав грецьку і латинську мови. Також мав знання французької мови, а згодом німецької. Проте до 1894 року його праці друкувалися в українській і російській мовах.

[3] Намісником Галичини був тоді Казимир Бадені.

[4] У документі з 1892 року згадано також проф. А. Левицького, як другого кандидата на катедру історії у Львівському університеті. У 1894 р. про Левицького вже не згадується в австрійських офіційних документах.

[5] Цю номінацію підписав австрійський цісар своїми ініціялами Ф. Й. [Франц Йосиф].

VORTRAG

№ 1544-894
Präsent. 9. April.
Exped. 11. "

Pr. 1297-892

Minister für Cultus u. Unterricht
Ritter von Madeyski

dd. 27. März 1894

№. 5265,

womit unter Bezugnahme auf den a. u. Vortrag vom 22. März 1892 (Cab. Z. 1297), im Einvernehmen mit dem Minister Ritter von Jaworski ehrfurchtsvoll beantragt wird: Eure Majestät geruhen den Stipendisten und Lehramtscandidaten an der Universität in Kiew, Michael Gruszewski zum ordentlichen Professor der allgemeinen Geschichte an der Universität in Lemberg mit den systemmäßigen Bezügen u. z. mit der Rechtswirksamkeit vom 1. October 1894 a. g. zu ernennen.

Michael Gruszewski, welcher russischer Staatsangehöriger ist, wurde 1866 geboren und verlebte seine Jugend im Kaukasus. Im J. 1886 legte er die Maturitätsprüfung ab und bezog sodann die historische Abtheilung der historisch-philologischen Facultät der Universität in Kiew, welche er 1890 absolvirte. Seit 1891 ist er Stipendist an der Universität in Kiew um sich für eine Berufung als Professor der russischen Geschichte vorzubereiten.
Gruszewski ist bereits seit 1885 schriftstellerisch thätig und

Фотостат «Справоздання» міністра фон Мадриски
з 27 марта 1894 року.

hat eine Reihe wissenschaftlicher Arbeiten in russischer und ruthenischer Sprache publiciert, welche die russische und ruthenische Geschichte zum Gegenstande haben. Das Professorencollegium der Lemberger philosoph. Facultät beurtheilt diese Werke durchaus günstig und bemerkt nur, daß es bedauerlich sei, daß dieser so begabte und fleißige junge Gelehrte nur slavische Sprachen beherrsche und dessen wissenschaftlicher Gesichtskreis daher etwas beschränkt erscheine. Nach den dem Statthalter in Galizien zugegangenen Informationen, welche durch die seitens des Ministeriums des Äußern gepflogenen Erhebungen ihre Bestätigung fanden, ist Gruszewski ein Mann, von ruhigem, soliden und ehrenhafter Gesinnung, welcher sich lediglich der wissenschaftlichen Forschung widmet. Seiner politischen Gesinnung nach gehört derselbe der jung-ruthenisch-nationalen, sogen. ukrainischen Parteirichtung an, jedoch ohne [illegible] panslavistischen, oder ultranationalen Tendenzen. Der Statthalter erwartet daher von der wissenschaftlichen Thätigkeit Gruszewski's das Beste und der Unterrichtsminister erachtet somit, zumal ein Bewerber im gegenwärtigen Falle für die in Frage kommende Lehrkanzel nicht in Vorschlag gebracht werden kann, den Eingangs angeführten a. u. Antrag zu stellen. Nach den Bestimmungen der a. h. Entschließung wird der vorliegende Ministerantrag in den zu erstattenden Berichtigungen bezüglich der in dem obcitirten a. u. Vortrage präcisirten Bestimmungen, betreffend die ruthenische Vortragssprache u. die besondere Berücksichtigung der Geschichte des Ostens Europa's des Weiteren ergänzen. Schließlich wird u. a. bemerkt, daß Gruszewski nach seiner Ernennung wegen Entlassung aus dem russischen Staatsverbande das Erforderliche vorzukehren haben wird.

Maasburg

G. f. Kundrat.

Фотостат «Справоздання» з 27 марта 1894.
Друга сторінка рукопису.

Erledigung laut Entwurf
Am 11. April 1894.

AB.

Ich ernenne den Magistranden und Lehramtskandidaten an der Universität in Kiew, Michael Gruszewski, zum ordentlichen Professor der allgemeinen Geschichte an der Universität in Lemberg mit den systemmäßigen Bezügen und zwar mit der Rechtswirksamkeit vom 1. Oktober 1894.

Wien, 11. April 894

Номінація М. Грушевського на професора Львівського університету. Підписав Ф[ранц] [Йосиф], 11 квітня 1894 р.

Наукові установи

Олександер Домбровський

ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК У США

16 листопада 1945 року засновано в Авґсбурзі (Німеччина) Українську Вільну Академію Наук, як продовжувача Української Академії Наук у Києві, незалежність якої була зліквідована в жахливих умовах московсько-підсоветського життя. Група засновників Академії поставила собі за завдання продовжувати діяльність колишньої УАН шляхом праці над розвитком вільної української науки. Олександер Архімович, один з президентів Академії у США, так висказався про згадану подію:

> «Треба подивляти сміливість задуму, бадьорість духа, здоровий оптимізм і політичну передбачливість засновників УВАН, які в кількости 12-и представників різних галузей наук зібралися в Авґсбурзі 16 листопада 1945 на першу організаційну нараду».
>
> («З хроніки праці Академії», *Свобода,* 25 лютого 1986)

Сорок років діяльности наукової установи в умовах нелегкого життя на чужині — це гідне уваги явище, яке буде належно відзначене майбутнім істориком на сторінках анналів вільної української науки включно з іменами тих наших учених і молодих співробітників на науковому полі, які не жаліли часу й трудів, щоби в умовах вільного світу робити те, чого не можна робити в поневоленій Батьківщині.

З приїздом наших учених з Німеччини на нові місця, а особливо на північно-американський континент, зорганізовано УВАН в США й Канаді. Особливий розквіт наукової діяльности позначився в США з осідком в Нью-Йорку, де зорганізовано низку наукових секцій і комісій гуманістичних і математично-природничих та медичних наук, з часом придбано власний будинок з відповідним приміщенням для архіву й бібліотеки, наладнано видавання «Анналів» академії і інших публікацій. І так мрії невеликої організаційної групи перших засновників Академії в Авґсбурзі стали дійсністю. Ряди членів і співробітників академії заповнювалися скоро науковцями старшої, середньої і молодшої ґенерацій без різниці територіяльного походження, віросповідання й переконань. Академія стала всеукраїнською науковою установою, де кожний мав змогу виказатися своєю працею і здібностями на благо української наукової правди. Провід академії повів раціональну наукову політику, відкидаючи від самих початків концепцію українського наукового ґетта та наладнуючи зв'язки з аме-

риканським науковим світом та науковими осередками інших етнічних груп. УВАН у США стала центром науково-дослідної, організаційної і видавничої діяльности, а її досягнення не давали спокою представникам окупаційної влади в Україні, що позначувалося нераз уїдливими нападами в совєтській пресі і інших виданнях на Рідних Землях. П'ятдесяті і шістдесяті роки можна вважати в великій мірі золотим віком української науки на терені УВАН, якої діяльність проявляється ще й тепер досить інтенсивно, дарма що процес діяння факторів еміґраційного життя почав залишати свої сліди й на праці в академії. Старші члени почали відходити у вічність, а наплив молодших кадрів науковців не показується еквівалентним до відходу старших, внаслідок чого ряди стають рідшими. А все ж таки праця в академії поступає дальше, бо її члени вважають своїм священним обов'язком працювати дальше для перемоги української наукової правди. Сьогодні після сорока років академія продовжує свою діяльність, достосовуючись до обставин і вимог часу з надією на краще завтра української науки.

Нікуди правди діти, в кожному суспільстві, організації і установі находяться люди різних характерів і ментальности, різних смаків і поглядів. Науковці не належать тут до виїмків. І в УВАН находилися іноді члени, які виявляли дефетизм у відношенні до діяльности академії, мовляв, вона проіснувала деякий час і дальше її існування в нових умовах еміґраційного життя не є оправдане. Але подавляюча більшість членства не пішла на таку самоліквідаційну концепцію і правильно поступила, бо академія діє дотепер і буде діяти дальше. Того вимагає добро вільної української науки.

В прилозі подаємо протокол зі засідання управи УВАН тому двадцять років без коментарів, бо він говорить сам за себе про нуртуючі тоді в академії погляди декого з членів УВАН. На черговому засіданні управи УВАН поданий протокол був зачитаний і прийнятий.

ПРОТОКОЛ
зі засідання управи академії в США, що відбувся 17 грудня 1966 року в Нью-Йорку

Присутні: Ол. Архімович, І. Бакало, Й. Гірняк, В. Голубничий, Ол. Домбровський, І. Замша, Я. Зозуля, Г. Костюк, С. Крашенінніков, І. Лисяк-Рудницький, В. Міяковський, Н. Осадча-Яната, Ом. Пріцак, п. Марголіна-Янсен (як гість).

Ол. Архімович відкриває засідання й згадує покійних членів і співробітників академії, що відійшли від нас у часі між попереднім і останнім засіданням. З огляду на смерть попереднього секретаря Управи Л. Соневицького наступає вибір нового секретаря. З двох кандидатів Ол. Домбровського й В. Голубничого секретарем управи стає шляхом вибору Ол. Домбровський (відношення голосів 6:5).

З черги наступає звіт голови Управи Ол. Архімовича за діяльність академії від передостаннього засідання управи 30 січня 1966 р. до останнього засідання 17 грудня 1966 р. Згадавши про вибір нової управи на конференції дійсних членів УВАН 16 квітня 1966 р. та подавши склад нової управи й контрольної комісії, Ол. Архімович переходить до обговорення діяльности за відчитний період відносно наукових засідань, активности секцій і комісій та недоліків у їхній праці, а також про відбуті виставки, експозиції матеріялів до наукових конференцій і доповідей та вкінці концерти. До дальших частин звіту належить діяльність груп УВАН, президії УВАН, праця Бібліотеки-Музею-Архіву ім. Д. Антоновича, постанови конференції дійсних членів з 16 квітня 1966 між іншим відносно вибору членів і співробітників академії, надання імени Д. Антоновича Музею-Архіву УВАН і створення при УВАН кабінету антропології, археології й етнографії, видавнича діяльність, участь в міжнародних наукових з'їздах та наукова робота по Grant'у. Ол. Архімович закінчив свій звіт обговоренням справи спільної президії УВАН в США з УВАН в Канаді й вкінці питання ліквідації боргу за будинок академії.

З черги наступив фінансовий звіт І. Замші.

У зв'язку зі звітами почали висказуватися поодинокі члени управи шляхом запитів і дискусії.

Г. Костюк запитує у зв'язку з фінансовим звітом, чи можна забрати призначені гроші з одної ділянки до другої та наскільки наше членство відгукується на акцію Гагаріна.

Ол. Домбровський цікавиться відбутими дотепер доповідями в рамках кабінету антропології, археології й етнографії та запитує, чи дійсно акція проф. Гагаріна вдарила по фундації.

І. Замша відповідає на запит Г. Костюка, вияснюючи стан відгуку членства на акцію Гагаріна. І. Бакало запитує, чи існує яка різниця у внесках при наявності різних ступенів членства. І. Замша вияснює, що є члени фундації і члени-прихильники та скільки вплачують члени фундації, а скільки члени-прихильники.

Після запитів наступила дискусія. Голос забирає І. Лисяк-Рудницький, заявляючи, що доповідь голови управи виказує занепад нашої наукової установи. Такі речі як концерти не дають картини наукової діяльности академії. Дискутант стверджує припинення видавничої діяльности академії, бо за чотири роки не появився черговий випуск «Анналів». Не можна погодитися, каже він дальше, з такою видавничою політикою, коли різні люди приходять до академії та пропонують свої праці до друку з тим, що вони годяться самі частинно чи в цілости покрити кошти видання їхніх праць. Прийшов час переглянути організаційну структуру академії та застановитися над можливістю зцентралізування праці академії в кількох секціях. Краще вибирати на голову секції когось навіть з меншим стажем наукової праці, але такого, що є постійно на місці й може працювати. Позатим-посади в секціях чи комісіях є гоноровою справою, а не платною. УВАН не може бути установою пенсіонерів так, як це прим. є на терені НТШ. УВАН повинна спертися на тих учених, які є заангажовані в американській науці.

З черги забирає голос Ом. Пріцак, який також порушує справу видавництва та вважає, що питання регулярного видавання «Анналів» є справою першорядної ваги. Дискутант стоїть на тому становищі, що «Аннали» повинні бути українознавчим журналом, бо американський учений найде інші ділянки краще опрацьованими й заступленими в американських жур-

налах. Тому на його думку треба активізувати українознавчу ділянку «Анналів».

Забираючи голос у дискусії, Г. Костюк радить застановитися над причинами тих недоліків, про які говорили його попередники, а не лише обмежуватися до самих стверджень. Треба подумати, що зробити, щоб вийшов випуск «Анналів». Радить, щоби запрошувати молодших науковців та залучити їх до праці в Академії.

І. Замша звертає увагу на наші втрати в рядах членів, а в тому й членів-чужинців, що також мусіло причинитися до сповільнення діяльности академії. Одним з недоліків праці в академії вважає припинення видавання збірника української бібліографії. Треба також регулярно публікувати хроніку академії та давати нашим членам інформаційні матеріяли про УВАН у США.

В. Міяковський не погоджується з висуненим у дискусії закидом, що концерти занимають завелику позицію у діяльності академії, яка є академією не лише наук, але й мистецтв. Оспорюючи закид, що академія стала установою пенсіонерів, дискутант вважає, що пенсіонером є той, хто нічого не робить. Хто ж працює науково, того не можна називати пенсіонером у рямках діяльності академії. В. Міяковський підкреслює, що треба обов'язково видавати «Аннали», а також і поодинокі монографії. Порушує питання регулярного друкування хроніки шляхом видавання бюлетеня в той спосіб, що належить поміщувати хроніку в «Свободі», а відтак, користаючи зі складу, друкувати бюлетень й висилати людям.

Ол. Домбровський вважає, що деякі порушені питання та висунені закиди є важливі й навіть частинно слушні, хоча й сформульовані не все в відповідній формі, а деякі з них дискусійного характеру, прим. питання централізування секцій і комісій. Сама критика, хоча б навіть і найбільш конструктивна, не змінює ситуації на краще. Треба самому включитися у працю академії й помагати розв'язувати ті важкі проблеми, що стоять перед її проводом і активним членством. Позатим висунені тут проблеми є заважкі, щоби можна було їх обговорити аж до вичерпання дискусії й розв'язати на одному засіданні. Дискутант вважає, що одним з найважніших завдань є черговий випуск «Анналів» та радить повернутися до заторкнених проблем на слідуючому засіданні управи.

Ол. Архімович відповідає на закиди, звертаючи увагу на фінансові труднощі, з якими доводиться боротися академії, що сплачує борг за будинок. Це й є головна причина загаяння видання чергового випуску «Анналів». Академію не можна називати, чи навіть порівнювати з установою пенсіонерів. Пенсіонером не можна називати того, який безперервно науково працює. Ол. Архімович для прикладу подає, що він крім адміністративних функцій президента академії працює безперервно науково, стежить за американською літературою свого предмету. Так само роблять і інші члени.

І. Лисяк-Рудницький вияснює деякі попередньо висловлені думки. Він радить оживити важніші секції й комісії. а там буде видно, наскільки інші секції й комісії є потрібні. Вважає, що «Аннали» не повинні бути трибуною членів академії. Вони повинні мати характер виключно українознавчий та інформувати представників чужинецької, в першу чергу американської науки про досягнення у тій галузі. Тому праці з ділянки між іншим природознавства не є побажані на сторінках «Анналів», бо американські журнали є далеко кращі й з ними було б неможливо нам конкурувати. Зовсім інша справа є видавати праці про історію українського природознав-

ства, тобто інформувати чужинців про стан цієї науки на українському грунті. Це також входить в обсяг українознавства.

С. Крашенінніков радить нав'язати контакт з українсько-американською асоціяцією професорів між іншим з метою поглиблення зв'язків зі світом американської науки. Цей контакт допоміг би й у видавничому секторі.

І. Лисяк-Рудницький вважає, що контакт з українсько-американською асоціяцією професорів не розв'яже тих проблем.

Ом. Пріцак пропонує точне визначення функцій поодиноких осіб в організаційній структурі й поодиноких ділянках життя академії. Це питання відноситься й до нього самого, бо він як віцепрезидент академії не має визначених компетенцій. Відтак Ом. Пріцак переходить до проблеми самої академії як такої, ставлячи рубом питання, що таке академія: чи це репрезентативна установа, яка репрезентує українську науку у всенаціональному маштабі, чи українсько-американська установа еміґраційного стилю? Місце дійсної академії наук повинно бути в Києві, у своїй державі, а не в еміґраційних умовинах. Представники молодшої ґенерації дивляться на ті проблеми інакше від науковців старшої ґенерації. Вони заанґажовані в американському науковому світі й стараються найти в своїй життьовій практиці певне modus vivendi між тими ідеями й чинниками, які походять від старої батьківщини їхніх батьків, а з другої сторони новим виявом життя на американському грунті, в даному випадку на відтинку їхньої наукової діяльности. Це й є намагання здобутися на синтезу старого й нового. На фоні таких роздумувань у дальшій консеквенції логічного ходу думок виринає засадниче питання, чи еміґрантська установа може бути академією й носити назву академії. Ом. Пріцак згадує про якусь завважену ним в США фризієрню, на шильді якої видніє напис — Academy of beauty. Таких «академій» тут в Америці бáгато, але не справа в самій назві, але в суті речі. Тому було б до речі зредукувати нашу академію у аспекті організаційної структури до мінімуму і поробити конкретні заходи, як зміна статуту, ліквідація секцій і комісій, що своєю діяльністю не оправдують свого існування і т. д. на шляху переходу до організаційних форм звуженого інституту. Сьогодні, в 1966 році, існування академії не виправдує себе. Інша справа була в 1945—47 роках, коли ту академію організовано. Тоді були інші відносини, а інші тепер. Тоді ми були по переселенчих таборах у Німеччині, вийшовши недавно з Краю, й жили та дихали атмосферою Рідних Земель. Тепер на американському терені є інші обставини, ми вростаємо фізично й духово в новий грунт.

В. Міяковський висловлює свій глибокий жаль з приводу того, що його передбесідник після двадцятьох років існування Української Вільної Академії Наук сміє ставити на адресу академії — ювіляра того роду принайменше дивне питання: що таке академія та сміє застановлятися над її евентуальною ліквідацією. Він вважає, що того роду думки, висунені Ом. Пріцаком, являються у дійсности ліквідаторськими концепціями, які б'ють не лише по академії, але й по пам'яті тих, які її покликали до життя та розбудовували. Належить застановитися над тим, як усунути недоліки й поглибити діяльність академії, а не висувати ліквідаторські концепції.

В. Голубничий на вступі заявляє, що його погляд на академію й її діяльність є ще більше песемістичний від поглядів його передбесідників. Він вважає, що академія стала трибуною, з якої часто виступають нефахівці, тобто люди, які не є компетентні говорити на наукові теми. Позатим влаштовуються концерти середньошкільного формату прибуткового характеру, на які приходить публіка, недопасована до атмосфери академії. Люди при-

ходять навіть з дітьми, що уподібнює академію до свого роду дитячого садка. Такий стан діяльности академії знеохочує критично думаючих членів до праці в пов'язанні з даною науковою установою й тому він, В. Голубничий, признається, що внаслідок такого стану речей його вже довший час не тягне до тої співпраці й він не показувався довго до академії. Деякі можливості входити в контакт з професійними установами не свідчать про те, що академія росте. Недоліки в діяльності академії такі поважні, що просто не видно на горизонтах її життя якихсь реальних можливостей радикальної поправи.

Ол. Домбровський дораджує завести наукову картотеку членства академії, щоб провід академії диспонував даними про наукову діяльність своїх членів і співробітників та тим самим був зорієнтований докладніше в їхньому науковому стажі. Відносно висунених концепцій Ом. Пріцака та його твердження, що зорганізування УВАН у переселенчих таборах Німеччини в рр. 1945—47 було, мовляв, більш оправдане, чим зберігання тої ж УВАН сьогодні у такій формі з огляду на зміну часу й обставин, Ол. Домбровський зауважує, що суттєво нічого не змінилося. Бо сьогодні українська наука находиться у таких же самих невідрадних обставинах на Рідних Землях, як находилася в рр. 1945—47, тобто відразу ж після Другої світової війни. Тому зміна наукової політики світом вільної української науки, в даному випадку на терені УВАН, не має підстав. Позатим Ол. Домбровський висказує здивування, що Ом. Пріцак наперед погодився добровільно бути віце-президентом академії, а щойно після того застановляється, чи така академія потрібна, та приходить до висновку, що її треба ліквідувати. Як можна було дати себе вибрати на віце-президента мало поважної і непотрібної «еміґрантської установи», яка, мовляв, не виправдує себе своєю діяльністю?

І. Лисяк-Рудницький додає до висловлених попередньо своїх думок ще й те, що середнє покоління світу вільної української науки, яке пам'ятає Рідний Край, а тепер живе в умовинах нового поселення і є пов'язане співпрацею у даному випадку з американською наукою, находиться у психологічному аспекті на грані двох світів — старого й нового, тобто давньої батьківщини й нового місця поселення та його умовин. З огляду на вище сказане те середнє покоління є змушене силою обставин виконувати вимоги двох інтелектуальних атмосфер. Інакше справа мається зі старшим поколінням, яке живе давним минулим, тобто, находячись фізично на бруках Нью-Йорку, блукає духом по Хрещатику.

Пані Марголіна-Нансен нагадує, що живемо в країні, де промовляють до зрозуміння і переконання практичні потягнення людей, і тому дораджує підходити практично до питання діяльности академії серед американських умовин та її співпраці зі світом американської науки. Лише реальний і практивний підхід до справи дасть бажані висліди й тоді будуть про нас знати представники світової науки.

Ом. Пріцак додає від себе, що справа практичного існування в американському світі є важливою для академії, яка повинна стати авторитетним джерелом відомостей з ділянки українознавства для американських дослідників.

І. Замша пропонує закінчити засідання управи й скликати чергове засідання при кінці січня, або з початком лютого 1967 р. Ол. Архімович звертається до Ом. Пріцака з проханням наладнати справу контактів академії зі світом американської науки взагалі, а зокрема на полі співробітництва

представників американської науки з «Анналами». Ол. Домбровський ще раз нагадує, що не від речі буде продовжувати започатковану дискусію над діяльністю академії на черговому засінні управи. Ол. Архімович закриває засідання, обіцюючи скликати чергове засідання у найближчому часі.

О. Домбровський, секретар

З архіву

ЗАПИСНА КНИЖЕЧКА О. ЖУКОВСЬКОГО З 1919 РОКУ

16. VII. 19. Вітошинський говорив, що було піднято у Дир.[екторії] провізорично справу штати народів Східньої Европи і в цю концепцію непремінно втягнуть Чехів, арґументи, які починають зараз виразно орієнтуватись в сторону Росії. Стаття в Понедільнику: коаліцію зроб[ити] Рос.[ія і] наші держави Ф[ранція], А[нглія], Ант[анта]. Куди йти Чехії? до Німеччини [—] ні. Треба зараз орієнтуватись на спільці словянсь[кій] аби противоставитись иншим коаліціям. Польща виходить із складу нової словянської коаліції, як нарід, який не може ужитись.

Галичани попсували справу з заключенням з Чехами торговельної умови. Ця торговельна угода обезпечила б нам Дрогобичський район, бо можна було б втягнути Чехів в активну акцію охорони району мотивуя виключення торговельного договору.

III.

18. VIII. 19. (має бути 18. VII. 19 прим. М. А.).

Розмова взагалі була дуже цікава особливо по характеру ходу розмови. Витриманої розмови не було, а перескакували з одного пункту на другий. Видно було, що він цікавиться тим, що я особисто маю везти туди. Мимохіть навіть запитав, а мабудь по сьому питанню я говорив з М. С.

В загальних рисах виявляється, що пространний його доклад Директорії ділиться на три відділи більш менш конкретними точками. Перший відділ загальна інформація про нашу справу взагалі закордоном. Посольство — їх праця — роля Галичан в сі[й] праці. Відень, як неблагонадійний центр. Другий [—] орієнтація нашої політики в звязку з становищем нашим на міжнародні[й] арені. Тут він детально зупинився підкреслюючи ту чи иншу точку арґументами. Орієнтації він п[е]редбачає тут: а) німецьку; б) російську і в) і на самого себи.

Німецьку відкидає абсолютно, хотя всі Галичане і особливо Віденське посольство орієнтується на Німеччину. Сам Міністер Тимицький сієї орієнтації. Приходиться п. С.[лавінському] працювати як на вогні. Німеччина років 15 нічого не зможе дати. Каштани з вогню для других своїми руками не буде виймати.

Орієнтація російська себто стати на шлях відбудови б.[увшої] Росії, але не в тому розумінні, як це було під час війни. Відбудова повинна провадити в спільці з иншими народами повставшим[и] на теріторії б.[увшої] Рос.[ії]. Висовується гасло конфедерації.

В Европі большовизма не буде: — йдуть шляхом еволюційним і стають на грунт не максімум, а мінімум. В Чехії більш підготовлений грунт для большовизма і то його не може бути, а [у] Франці[ї], Іт[алії], Ан[глії] і Амер[иці] то про них і не можна казати. Приймаючи позицію погодитись

з Антантою необхідно оголосити, що ми орієнтуємось на Антанту і бажаєм тільки з нею працювати. Другий пунк[т] ми приймаєм участь в відбудовані[й] Росії організуючи федерацію покищо з народами Балтійсько[го] і Чорноморського побережж, а так же ведучи переговори з Деникиним. Третій [—] ведем активну участь в боротьбі з большовизмом. Зобов'язуємось платити всі довги Росиї пропорціо[нально], які повстали в сі[й] війні до 25 октября 1917 р. А тому з другої сторони Антанта з'обовязуєт[ься] по перше признати Ук.[раїнську] Н.[ародню] Рес.[публіку] і теперіш[ню] тимчасову владу, до скликання парламенту, який утворит[ь] політичний устрій. Антанта дає допомогу грішми, людьми (інструктури), технічну, фінансову і матеріяльну. Бере нас під свою опіку й догляд. На решті [—] третій на самого себе. Се виразно він не зазначив[,] але натякнув, що необхідно на другій позиції стати тому, щоб Антанта почала нам тільки допомогати, а там буде видно що робити коли виясниться ситуація соотношенія реальних сил. Нам потрібно вирвати ініціативу з рук і грати першу скрипку, ся пісня може у нас довго тягнутися, бо Росія не уявляє собою в найблизчий час спокійної держави.

Що до організації Центрального Федерального Уряду в Парижі він, каже, що об сім думав, але не писав, бо не хоче ставити точки над і орієнтації (?) на Україні. Було б добре приступити до його сформовання, але може по деяким тактичним і може навіть особистим причинам не слід підійматись сього питання.

Паризську місію роспустити і сформувати нову. При чому дати право можна тим новим членам мирової делеґації право увійти в Центральний Уряд. М. С. ліпше не призначати — це його думки, не писав в докладі голова місії, хотя в свій час він ..... сьому, а дати можливість йому працювати на стороні, бо занадто велика фігура і призначення головою місії обмежить його діяльність і він не зможе дати тих позитивних данних, які дасть працюючи як М. С. Праця його повинна бути в контакті з делеґацією і так, щоб там був його вплив. Необхідно підібрати відповідний склад, котрий міг би зговоритись з М. С. Сформовання делеґації на політичному принціпі треба відкинути [—] це дезорганізує роботу. Колеґія повинна бути при голові місії, але як дорадчий орган. Призначенному голові даються точні директиви[,] де ясно зазначується[,] за яку границю не дозволяється переходити, а він сам формує сю місію на власну відповідальність.

Говорили про чешське відношення. Про наші посольства і про Пелеи. Аеропланний связ Пеле знає і він розрішив се як генералісімус чехословацьких військ, а не як голова французької військово-діпломатичної місії. На багато де чого він закриває очі. Ставиться до нас дуже добре: — тримає двох референтів (?) при собі професорів[,] із яких один знає всі національні відносини в бувші[й] Австрії, а другий харківсь[кий] університет[ський] професор, який дуже добре знає Українське питання[,] а тому він легко розбирається в сих питаннях і робить так як порядний чоловік.

Росказував про Панейка[,] що він сепаратно виступав в Парижі і що в[ін] компроментує данні[,] які повіз Вітовський про зрадницьку його політику. Сам Панейко писав спочатку до Відня, що йому трудно працювати[,] бо запідозрили його агентом Василька[,] репутація якого досить діскредитована і навіть вороже ставляться до нього. Довірочно — Петлюра місяць тому назад посилав до Деникина переговорювати[;] невідомо чи вернувся і з якими вістями?

Лист М. З. С. 21/VII.

Літак вернувся і привіз В.[аше] письмо. Я зараз телеґрафічно зарядив відкликати Сидоренка і назначення Тишкевича.

Прошу, молю, благаю пришліть мені акредитив на 25 або 30 міліонів корон, бо не мається ні шелюги. Позичаю гроші в кредит. Досі позичив гроші в кредитах на закупно військових предметів, але так далі не може бути, бо і так вже представник контроля і військово-уповноважені нарікають. Акредитив хай буде на імя Липинсь[кого]. Дальше прошу конечно полагодити всі инші мої бажання висловлені у звіті.

Вертати в Кам'янець на разі не можу. 5-го серпня скликаю з'їзд усіх наших послів і голов місії до Карлсбаду. Крім того ми вирішили вислати спеціяльну делеґацію в Лондон зложену: Темницький, Липинський, Тимошенко, Марґолін, Залозецький. Марґолін поклада великої надії на цю їзду. Він каже, що Англію не трудно приєднати для нас, але мусить сам міністр закордонних справ поїхати (звернуть *увагу* не допустить його поїздки). Анґлію хочемо прохать, щоби дала поміч (оружже, гроші, одежу, амуніцію) Україні і що би на тиснути на Румунію (чому Анґлія може допомагати?) аби Румунія увійшла з нами в союз за для увільнення України від большовиків (недопустити).

Орієнтація[,] про котру я Вас писав — остає. Маю надію, що Анґлія буде крізь пальці дивитись на нашу кооперацію з Поршем (звернути особливу увагу). Анґлія й так з Поршем кокетує, вже тепер хоче зблизитися до Порша. Гадаю, що нас радо прийме як місток до Порша зближення.

Подайте мені негайно вістку чи Курдиновська з Варшави, в Парижі має уповноваження від Директорії і Кабінету робити те все, про що роскаже Вам ген. Жуковський.

Ваше побоювання, що Антанта візьме за зле[,] що я у Відні неоправдані. Відень не Берлін і уважається Антантою за інтернаціональне місто. Але і так довго вже у Відні не забавлю, поїду в Чехію, а опісля в Лондон. Чи ухвалено для Парижської місії кредит на 10 міліон[ів] не випустити ні одної ..... крім Шульгіна франків. Делеґація жада від мени видати, а я про це нічого не знаю і акредитиви ніхто не має. Просіт[ь] міністра фінансів (доклад міністра ф[інансів] про витрати). Нараді господарства[,] щоб упорядкувала всі ті справи[,] про які я у звіті [писав?] конче, бо тут горить і пече...

Другий лист.

Гроші в Берліні все ще замкнені. Супрун хорий цілий час. Я не знаю кілько грошей він має до розпорядимости. Тимчасом гроші на удержання місій (одна по другій) вичерпуються і місії зверталися до мени, а у мене нема на це ні гривні.

Дальше треба вислати до Японії хоть трьох людей. Там Колчак дуже сильний, а від нас нема ніякої контракції. Тут загалом в Европі найдуться наші люде до цієї справи (посадити скрізь Галичан), але гроша не маю. Тому зробили велику мені прикрість, а справі лиху прислугу, що не прислали акредетиву літаком.

Чую, що хочите Косака Грицька прислати сюди з призначенням до Італії, це абсолютно не можливе. Там вже єсть Севрюк з Косаком Іваном, окопенко творить місію [Червоного] хреста, отже при чім ще один Коссак, —

аби більше закрутанія. Тут і так цілий гурт наших урядовців, котрі тут нічого не роблят[ь], а платні полагаються. Зарядив, щоб посольства виплачували 50% їх платні на рахунок дотичного міністерства, аж до хвилі, коли отворить ся можливість повороту на Україну.

Конче потрібно утворити інформаційне бюро в Европі, що б видавало би книжки, брошури та публікувало поважні статті про Україну. Світ нічого про Україну не знає. Хочу на чолі цього бюра поставити дра Євгена Левицького, бюро містилось би в Гадзі. Остановка за грішми.

Ніякої нової місії в справі полонених рішучо не присилайте! Зокрема не присилайте місії Голубовича. Це цілком не потрібне. Справою полонених є кому опікуватися.

Замітки подорожі.

Виїхали із Праги 21-го липня в 7[-ій год. ранку] на Відень. В той же день коло 5 години приїхали у Відень. Відбувся страйк, як протест проти Версальського миру. Все було замкненим, нічого не можна було дістати. Возчик взяв за переїзд з одного двірця на другий 160 корон. Довідався[,] що їхати нам прийдеться в особовому потязі, який відходив в 10 годині. Мав час[,] щоб забігти до нашого посольства Ліпинського, та до міністра Темницького, та передав йому від Славінського листи. Говорить майже не пришлось, хоть йому дуже хотілось. Поперше він був здивований тим, що я їду на Україну. Просив як буду мати вільну хвилину[,] щоб забіг до нього, бо йому дуже хочеться зо мною поговорити, але такої вільної години у мене не знайшлося. У Темницького здибав Бурачинського і Здирковського. Вони теж не меньше були здивовані тим[,] що я їду. Дуже хтіли довідатись властиво з чим я їду. Самі своїх карт не розскривали[,] а тільки натяками наводили на деякі зміни. Так приклад запитали, чи я не чув про призначення головою [делеґації] мирної конференції в Парижі замість Сидоренка графа Тишкевіча.

1 августа
Сербія — Банат

Трансільванія всю Буковіну і Бесарабію. Относітельно Україн[ців] басарабські Румун[и] стоять на точці ті[й], що забезпечать права так як Укр.[аїнці] дали румунам за Дністром. Колчака бояться і не хотять [з] ним мати діла. Парижською конференці[єю] Румун[и] не задоволен[і] і підписув[ати] мир відказуються. Причина Контр[оль] держав над правами меншостей. Румуни находяться зараз в спілці з італійцями і як що[,] то готові вмісті воювать з Антантою. Війська у Румунів 1,000.000. Військ[а] франц[узькі] розлагаються Небояться референдума. Народ задоволен[ий] радикальною земельною реформою.

Румуни хотять жити з сосідами в миру, але будуть боротись з панславізмом. Готові на союз з Україною. На Буковину заявляють права не тільки національні[,] а і історичні — теж саме до Бесарабії і инших територій.

До України й на Україні.

Подорож моя з Праги до Кам'янця про[й]шла добре — без яких би то не було перепон. В Румунії затримався, бо прийшлось оформлювати справу переїзду через кордон. Торкатись більш детально сеї подорожі не маю

наміру. Можу тільки сказати одне, що прийшлось мені спостерігати. Антанта залізла скрізь на півдні Європи і робить те, що її потрібно.

Венгерському большовизмові буде скоро кінець. Белла-Кун дуже швидко здасть свої позіції і влада перейде до рук більш поміркованих соціалістів. Можна сподіватись, що миж Румунами, а Антантою виникне непорозуміння. Румунія закусила удила й пре на Будапешт, аби захопити всю Трансільванію. Під час европейська війна — всі ті негативні висновки завдяки своєму невигідному стратегічному територіяльному положенню примушують її зараз округлити зі всіх боків теріторію своєї держави. Се дуже легко вдалось її зробити зі сходу, Бесарабія та Буковиною, при благосклонному відношенні Антанти зараз находяться з руках Румунії. Правда, сї провінції не остаточно вирішені в пользу Румунії, а як момент і засіб для боротьби з большовизмом. Сим також об'яснюється и те, що Галичина віддана під окупацію Польщі, щоб таким чином провести «санітарний пояс» миж заходом Европи, а сходом Европи. Остаточне ж вирішення судьби сих провінцій ще не ясне, бо залежить від багатьох причин, які можуть поставити саму Антанту в скрутне становище. Антанта знає, що бувша Росія колись встане на ноги й тоді не легко прийдеться з нею лагодити за все те роздроблення се, на яке єслиб — дійсно Антанта погодилась. Се Антанта очикує, а тому виробленого плану не має, і звідси хитання зі сторони в сторону.

Румуни знают[ь] про се, але рахуют[ь], що як вони прикладуть максімум організаторських здібностей, то поведут[ь] політичну лінію орієнтації на ті держави, які політикою Антанти не задоволені, то вони утримают[ь] всі заняті области в своїх руках. Але буржуазія ненаситна і одна справа тягне за собою другу... В Румунів розвивається великий апетіт, вона увійшла в конфлікти вже і з Юґославією за Банат, на що виявляє також великий апетіт. На сему апетитові й поламає зуби Румунія.

8. VIII. 919 р. В Румунію назначене посольство на чолі з Мацієвичем. Братіану.

Декларація — кордон Дністер угода з Поляками.

Посланик до Польщі Фльореско.

23. делег.[ація] була у В. міністра нічого не скористала доброго[,] але погодився піддержати технічно і теріяльно.

Румуни безтолковий нарід та й ще в добавок цигани, а тому сподіватись чогось доброго від них не можна. Необхідно в сей мент перециганити їх. Але про се я ще раз торкнусь.

Приїхав в Новоселицю 2. VIII. Кинулись в вічі наші состави потягів з ріжними написами, як то «Україна», «Гайдамак», тому подібне. Довідався, що се вози Запоріжський корпус був поставлений в важке становище і прийшлось йому відступати перед большовиками перейти кордон Румунії, щоб таким чином спасти своє життя. Румуни інтернували їх, відібрали всю амуніцію та матеріальну частину, потім без нічого позволили перейти в Галичину на Станіславів, де в той час містився Державний Секретар. Неприємно було дивитись як наше майно завдяки озлобленим осліпленим, завдяки анархії та безладдя в середині держави, хтось без наказано бере, грабує[,] а потім використовує його проти же нас. На возах дуже яскраві написи були: «Гайдамак» «Україна» і т. п.

Із Новоселиці, яка вже перейменована в назву по румунські мали вирушити на підводі до Хотина. Приїхали ми в суботу, а позаяк головним

чином промисел звозчичий находиться в руках майже жидівських, то ми сподівались, що поїдемо на другий день — в неділю. Але нам посчастило и ми знайшли підводу. Прийшлось заплатити 150 карб.[ованців]. Їхали добре. Фурщик попався словоохотливий, цілу дорогу балакав. Плакався на румун, але не добре й відзивався про большовиків, бо вони у нього забрали коні та екіпаж. В Хотині прийшлось почекати щось з 3 години, чикали коли проситься командір бригади і посвідчит[ь] своєю підписсю наш переїзд. Очікуючи сеі посвідки я розговорився з місцевими мешканцями. Загальне враження таке, що чикают[ь] та не дочикаються коли вони нарешті вирвуться з під Румунської окупації. Всіх тягне до Росії. Так якось трапилось, що попадав виключно або на Велікоросів, або несвідомих Українців, а тому про Україну, Директорію не прийшлось чути.

Через Дністер переїхали на лодці. Не вірилось, що через кілька хвилин я буду на Україні. Як то вона зустрітит[ь] мене, що там діється. Переїздили Дністер в Жванці. Як тільки переїхав, зразу прийшлось відчути «республіканські порядки».

21. VIII. 919 р. З Всевол.[одом] Олекс.[ійовичом] зібрались йти снідати. Зустріли Макаренка. Їхав, як казав, розпінати Міністра Господарчих справ. Зупинився і розговорились. Балачка була занадто характерна і цікава. Докінчувати нашу розмову погодились в помешканні Директора, а тому сіли на авто й поїхали. Розмова наша головним чином велась, що до закордонної політики, і яку ліню поведінку треба зараз там нашим місіям взяти. Про федерацію вже без страху говорили, а також про призначення, або притягнення до активної праці М. С. [Михайла Сергійовича Грушевського? — прим. ред.].

Характерним все ж таки ментом була та частина розмови коли Макаренко ділився з нами по секрету.. Він казав, що миж нами, а румунами вийшла повна згода і підписан[ий] договір. По сі[й] згоді лінією кордона визначається Дністер — таким чином Бесарабія цілком поки що віддається під вплив у Румунії. Сей договір підписаний Мартосом, як головою Кабінету і В.[иконуючим] О.[бов'язки] міністра закордонних справ А. Левицьким. Далі Макаренко доволі підло і авантюрістично зоявив, що як що та Диріктория отут не при чом, то с. сини Мартос та Левицький волей та іменем народним торгували. Ми як Директорія нічого і не знали і не знаєм. Таким чином підписаний сей договір ми зможемо в любий момент розірвать. В політиці[,] а особливо в діпломатії потрібно мошеничати, але до певної все ж таки лінії!

24. VIII. 919. З'їзд селянський Кам'янецького повіту.

Селянський з'їзд спочатку відбувався в Пушкинському будинкові, а потім перенісся в будинок «Просвіти». З'їхалось на з'їзд до 150 душ, — майже від кожного села. Я прийшов на з'їзд, коли він починався. Багато люду товпилось біля будинку і звичайно дебатували про пекучі потреби дня. Миж ними терлись добродії групи опозиції, так названої нової партії Селянські Соціялісти [—] Шімоновіч і инші. Наших с-р. не видно було. Побачивши Сімоненка я запитав як стої[ь] справа, він одверто вилаявся по адресу партії і сказав, що вчора піячили товариші в «Трудові[й] Громаді» і наприклад Остапович — докладчик про збір урожаю допився до того, що не може з'явитись на з'їзд — хорий. З самого ранку нікого нема. Взяти в руки з'їзд нікого не було з с-р. Ясно те, що с-р. загублять вплив. Так воно й вийшло. в презідію попали слідуючі особи пр. Біднов, Щадилів, Шіманович[,] Огородників і один селянин. Відкривав з'їзд Щадилів. Його промова була не блескуча, настрою не зробила. Після відкриття приступили до виборів пре-

зідії. виступали з промовами Мартос, Христюк, Чеховський, Макух, від Уманського повіту, від з'їзду учителів. Була предложена вітаюча телеграма Головному Отаману. Миж иншим в ці[й] телеграмі зазначалося вітання і уряду. Огородник виступив против і не зважаючи на палкі промови; — привіт Уряду був відкинутий. По сучасному моментові виступив Степаненко, але кажуть, що не дуже добре сказав. Був присутний на докладі з міст. Сі доклади зразу показали[,] що селянство стоїть в опозиції до Уряду, але з ліва. Незадоволені тим[,] що призначені комісари, які відбирають хліб 3 сніп, а також розпорядження про віддачу половини з 15 десят[ин] властникам про тверді ціни і т. п. Під кінець виявилось, що й праві теж не користуються впливом. Таким чином з'їзд був розпущеним, резолюції ніякої не винесли. Через тиждень буде відбуватись другий з'їзд. Враження таке — що як би комуністи були не розбиті і предложили свою резолюцію, то з'їзд був би на їх стороні.

Катеринослав.

Козаки грабують

селянство при

Жидів ріжуть

Земля повертається власникам

карательни отряди є.

Контрібуція — на селян.

Реквізіція — коней [—] не платять

Убита — міня. Армія живе на счот селянства. Обурені селяни хліб — висували товклись.

Молотьбу — зерном — ячмінь, овес забрали [—] обурені селяни. Відкрива[ю]т[ь] скрині. Забирали белізну. Боязко[,] щоб не було неорганізова[ного] повстання. Большевицька робота серед селянства помічає[ться]. Ячейки большеви[цькі] залишились. Розкидують відозви, але селяни віносяться негативно. Батька Петлю[ри] ми чекаєм. Придніпровський край пише(?) прецінь банди знищили.

Петлюру, але селянство не вірить. Коли вибухне повстання, то зможуть взяти верх большовики. Участь [в] Українській справі — Земство[,] учительство мало бере участь — налякано. І селянство проті його робота поволі йде. Селянських спілок мало. Невідновляють. Просвіти при большовиках закриті і не відновляють. Можливо[,] що відновлять Просвіти. З газетами трудно перешкоджають. Цензура. Катеринос. Верхнєдніпров. Александр.[ія] — Новомосковське.

Кубанці — відношення добре Кубанська Краєва рада не має впливу. Добровольці і Терці вороже. Свідомі кубанці битись з Петлюр.[ою] не бутуть. Кубанська рада як би відкликали від добровольців кинули б їх і може бились би з добровольцями. Виникнуло непорозуміння. Добровольські офіцери займають посади. Відновлюється — жидівські [погроми]. Державна варта гетьмана відновлюються. Мобілізовані старі учителі відправляють до Харкова. Мало бути оголошення мобілізації. Настрій до мобілізації — ухилятися. Робітництво дезорганізоване. Реакція політична.

С-р. Херсонської губернії організ.[овані]. Життя орган.[ізується] з появ.[ленням] больш[овиків]. Залиш. товар легальний представник в Ісполком. Під час Григорієва перейшли на нелегальну. Притихли. Частина с-р. була у Григор.[ієва]. Жвавої участи великої не приймали. Недовго прийшлось працювати[,] бо розбитий був Григорієв. Організ.[ація] с-р. не проявлялась як партіз.[ани]. Роз'їхались по повіту для боротьби з комуніст.[ами], а та-

кож Деники[ним], але придушені Деникиним. Організ.[ація] боротьби іде слабо. Організ.[ація] с-р. 40 чоловік. С-д. нема. Комуністи. С-р. умерли — баланс. ліві с-р. Ні Києва — Одеси. На нові комітети є пов.[станці] Севаст. [ополь]. Владимиру. Рішевський. Повстання — селянст[во] чинов[ники] — гору обіцяли. Політики. Комуністи відняли. Селяни. Не всеросійським маштабі[,] а українсь[кому]. Селянство каже, що ми самі собі порятунок дамо. До Деникина ставляться негативно. Помилково думали, що селянство свідомо. Земля піддається. За ? з Денікіним то небезпека для українців. Підуть з комуністами.

Дума в Херсоні розігнана комуністами. При Деникині почала працю, але не відали, що тепер.

26. VIII. 919. Був у Макаренки. Вирішува[лась] справа поїздки закордон, як військо[вого] аташе з метою для переговорів з Шкад. а також підняти питання про Чорноморську Федерацію, для чого відповідні папері будут[ь] мені передані. Маються на увазі також передати деякі доручення, щодо мижнародньої сітуації. М. С.

28. VIII. 919. До сторінки 50а. Тоді ж були накреслені деякі пункти, що до федерації, в сфері яких можна б було порушити за кордоном перед деякими колами. Сі пункти без стілізації та остаточної редакції виглядають так:

1) У.Н.Р. входить в склад Сполучених Штатів держав Сходу Европи.

2) Окремі самостійні республіки об'єднуючись, заховуют[ь] свій соціальний і політичний строй з своїм парламентом урядом і міністерствами, а також окремим строєм і сістемою міністерств, яка найбільш відповідає вимогам данної нації.

3) Об'єднуючою інстітуцією є федеральна (совіт) рада, складена з представників окреміх республік на парітетних [началах] у мовах.

4) Федеральна Рада після згоди парламентів на оголошення війни — санкціонує оголошення війни.

5) Кожна республіка приймає участь в закордонні[й] політиці і має там своїх представників.

6) Питання митниць таріфів пошлін вирішається Федеральною Радою.

7) Кожна республіка залишає за собою право виходу зі складу Федерації.

8) Всі непорозуміння вирішають[ся] межи окремими Республіками Федеральним судом.

9) Апеляційною інстанцією на постанови суда є Ліга Народів.

II.

1. До здійснення Федерації загально всіх республік — У.Н.Р. може входити в Федерацію з тими республіками[,] які вже мают[ь] ясно виражений республіканський устрій, і приймає активну участь в поборюванню російського большовизму.

2. У.Н.Р. приймає участь в розділенні майна в відповідні пропорції бувшої російської імперії і з свого боку бере на себи обов'язки по виплаті державних боргів бувшої Росії в відповідній частині[,] які зроблені Росією до 25 жовтня 1917 р. коли большовики скинули уряд Керенського. Здійснення вище зазначені вимагає для У.Н.Р. негайної допомоги від держав Ан-

танти, з свого боку уряд У.Н.Р. дає, як компетенцію розходів тим державам, що додут[ь] потрібну допомогу фінансовіі економічні привілеї відповідній формі, концесій, а рент і т. инш.

ЧЕРНІВЦІ.

Ганек. С-д. організуються до 110 членів гуртуються всі і інтелігенція і робітництво і селянство. Військове положення. Заборона сходин. Зв'язків брак. [ує] і інформації України. Реванів(?), Газет[и] Воля. Народ. Канюк — приятель Безпалка.

(Окремі записи зроблені в Україні. Мова про боєприпаси потрібні армії УНР, — прим. ред.).

100.000 рушниць австрійські або російські
2.000 куліметів Мак[сим] або Шварц (20 австрійських 30 російських)
20 мільйонів набоїв + 10 м[ільйонів] набоїв
50 — 70 авто-панцирників
гармат скорострільних 60
гавбиць 60
(48 ліні.[йних] переважно)
Шрапнелі 20%
Важких гавбиць — 60
Дальнобойних калібру
Польових — 40, 60% бомб 40 шрапн[елів]
до них набоїв по 2.000
Шаблі — 6.000 для кінности
Револьвери — 6.000 лучче і до них набої — карабіни
Гранат ручних
піроксінін
Пороху для пушок російський порох
(Сторінки 37б — 42а записної книжки порожні. Сторінка 42б — 47б заповнені різними дрібними записами і замітками — прим. ред).

Условія 50% задатка
50% уплачується на місці здачі товару
Пошліни оплачуються нами
фабрична ціна 1 мет[ер] 1 ф 94 [під тим 65]
Только Швейцарські франки (далі йдуть рахунки з останньою сумою 8848 — додано, мабуть, мито 88 — разом 8936)
Контрольор Сімонів брат дари (?) контр.[ольор] втік — до *Копенгагена*
Зелінський голова місії
Луговий господар (?) посольства
Голубінка представник посольства
головні діячі, *літак 80* плат. *140* 120
в комісії був полк. Галіцінський честна людина, у Степаненка багато фактів.

Військов[о] Саніта[рна] міс[ія] у Від[ні]. Чайна багато фактів з одіялами. *Фавієв нічого не зробив.* В Швейцарії єсть комісія Чижевськ[го чи -ий] був хитрий Королів їде з докладом до уряду. Нічого не зробив він май 250 (т.[исяч] на б.[іжучому] рахун[ку] — фіра *Мексін* шустрий жидок — сіндікат капітал заключить торгов.[ельний] договір в тій фірмі капітали Василька Індишевський смаркач (адреса).

ВИТРАТИ НА ПОДОРОЖ ДО ПРАГИ

заплатив 50 к.[орон] Мах		Візник — і ці теж	40 к.
З Кам'янця до Жванця —	50 карб.	Вечера —	60 кор.
Переїзд через Дністер —	40 карб.	Готель —	30 кор.
до Хотина —	25 корон	Номерному —	10 к.
Ночлег в Хотині —	58 корон	Візник —	30 кор.
Візник —	300 корон	Білет до Іцкан(?)	60 кор.
Білет —	17 корон	(може Іукан, Іунан, Іцнан?)	
		обід —	20 к.
пол. заплат.		гарбуз —	8 к.
(очевидно уряд УНР звернув		ковбаса —	40
половину коштів за поїздку?)		хліб —	6
		сардини —	30
		носильщику —	6

Картка з Іцкан(?)		картка із Будапешта	
до Букарешту —	70 лей	до Відня —	162 кор.
візник до готелю —	20 лей	Візнику з двірця	
вечера —	36 лей	у Будапешті	100 кор.
чай з тісточком —	14 лей	Візник з Комаром Мадяр	
візник —	20 лей	[ського] до чешськ[ого]	10 кор.
кушат — (?)	78 кор.	Мені слідує Махочих	
?	60 кор.	чеських	270 кор.
білет —	84 кор.	Комарном	13 ч. к.
Картка від Преден(?)		Картка з Комаром	
до Сегедін[а]	184 леі	(має бути Комарна)	
закуска рано Арад	28 кор.	до Братіслави	10-30 ч. к.
картка [з] Арада		Ужін Братіслава	14 ч. к.
до Будапешта	110 кор.	Картка з Братіслави	
обід в Араді	34 кор.	до Праги	92 ч. к.

Воршілска ул. Чіжінецький уряд Скуланська ул. з Народні нейтралітет (генерал Гріні англи) Англія Балярд у військ[ового] міністра Нота делеґації з Букареш[та] Дельвіґа і Маціevіча

1) Припинити бойові акції Денік[ина] проти нас, як користи(?) для бала[чки]

2) призначить до нашої справи представників антанти —

3) призначить нам лінію бойово[го] району Дніпро — устє до Кременчуга Украї... і залізниц[ю] Кременч[уг] Конотоп і Новгород Сіверсь[ський] залізниця українська. В противнім разі Уряд примушен[ий] звернутись до народ[у з закликом] до боротьби з Денікин[ом]. Годен англій.[ський] нач.[альник] шт[абу] з ? поїха[ти] до Денікина...

Адмірал Англ. Черного Моря — з приводу наступу до Одеси передав з рус[кими?] попередження(?) що буде стріляти по на[шій] бо[йовій] лі[нії?]. Предан. румун... Нач. Генер. Штаб, дуже прихильний[й?]. Сьогодн[я] у Братіян[у] обіцяв допомогу. Перешкода наших мостів і т. подіб.

Договір з поляка[ми] чи військова конвенція невідома. Гадка є[,] що то були тимчасові[,] коли большовики насовувались і Україну рахували виключеною. Зараз Румун[и] начебто й тяготяться цією конвенцією так прилюд[но?] Предан говорив Мацієвічу. Крім того й инші теж саме говорили.

Розмін[яв] 1.000 по 4,5%
дрібні 160 по 12% За 1160 одежав 1.095

Грошове скрутне становище. Тверді ціни леї установлені[,] бо не можна жит[и] лея-гривня[,] корона — 44 леї. Стан [української] місії [в Букарешті] поганий залежніс[ть?] від посольства *полонені* буду[ть] озброєні і одягнені 500-600 провадиться навчання 8 м. Галиць[кі] старши[ни] не одер[жують] грошей. Закордонна валюта — одночасну допомогу — чужоземним старшинам на місці кавалеристи взяти. росіян не люблять. Шіфром правду — а не брехню. Петсін франц.[узький] війсь[ковий] генерал К-р прихильно і допомогу Клемансо Петен[а хочуть?] добитись у Петлюри принаймні прихильно[сти] до Деникина.

Стор. 45б — 46а різні записи цін і покупок, адреса українського посольства в Букарешті(?) Доробанцілол 92, гроші цифри і ще одна адреса бульвар Ґолтеї 33-37

1) Уповноваження на представн[ицтво] військових інтерн[ованих] У.Н.Р в Чехії при посольстві.

2) Переведення грошей за закупно амуниції їх заводом до ? і непередбачені росходи

3) Асігнова[ти] капелі 1 міль[йон] корон

4) Асігновку і уповноваж[ення?] особам для праці на Угорські[й] Україні Королів, Короліва, Нечас, Жуківсь[кий]

5) Асігновка «Всесвіту» 1 мілі[он] корон,

6) Право на ? всіх справ при (на цьому запис вривається).

1) **Капела** на днях асіґнов[ка] буде проведена.

2) Корольові — з Угорськ[у] Рус[ь] — на днях... проведена на днях.

3) Сербіненко плян запроєктірований урядом буде затведжений з Дніпросоюзом. Йому вірить правит[ельство] і закупи військов[ого] характеру можна робит[ь] але Галичан не допускать

4) Темницький вернувся негоди[ться?]

5) Постулят Укр.[аїнської] самост.[іности] твердо

6) без діла виганяти на Україні. Матюшенко під суд будуть оддані хай не явиться.

7) Мобілізація проходе

Зріклися Східн[ьої] Галичини інсінуація не один акт не був переведен[ий] в життя без Галиць[кого] уряду в ілюст[рації?] Кур'є[ра] Цендзелен(?) перене(?) з Паріми(?) Так єсть чергова провокація як Держ[ава]

8) Обязательства видані. Колчак і Деникин що до торгове[льної] орг операці не базують на крепких подви[гах?] бо робітни[ки?] сожаліти тоді. не будуть ні в якому разі подіям(?). Німецький союз із Денікиним. Лисенко — до Парижу повернувся політичного сиску багато зробить.

Чернівці
Стефана Вольфа 5 Віктор Заденський(?)
Представ[ник] Польськ[ої] Місії від Інспектури Ліпницького
Інф. Коміно Вар. Тюлюлюпа, Павлюк, *Голова Пелипчук*...
В Варшаві і звенув увагу через Павлюка не одним словом і вия[в?] захисту Укра[їнської] спра[ви]. Сторон[ник?] Польськ[ої] справи. Встановлення кордону і зміну кабінет[у], справа[?] реформи відшкодова[ння] збитків польськ[их] панів. *Проповст*[ання?]. Відсутність уповноваженого. Місія відділилась від мени *Союзом Зем*[ель] *Рус*[ских]. Вести дальше[?] уряд за плечим[а] польських військ. Військо йшло Шепетівка-Київ. Ультіматив[но] місія вимагал[а] кордону. Пелепчук не проявляв свої ініціати[ви]. Павлюк прояв[ляв?] не накористь України. Павлюк погрожував заарештувати мене.

Постійні зносини з Грохольським з С. Шеметом.
Дружина Балбачана не прий[має] Шемета.

Видати Декляраціює

1. IX. 919 р. Сьогодня я заслухав доклад члена із делегації польської. Докладчик був полковник Ліпницький — помішник Державного Інспектора. Польська делеґація складалась із слідуючих осіб — голова Пилипчук і члени, Тюлюлюпа Військов[ий] полковник Ліпніцький і Павлюк.

Перш всього, докладнчик каже, його страшенно вразило слідующе: при переїзді через кордон Павлюк попросив всіх членів делегації називати його Закржевським[,] а не Павлюком. Коли ж розпочались розмови, то перш ніж приступити до справи в тому напрямку, як було зазначено, Урядом-Директорією делеґація розпочала наводити різку критіку, що до нашої внутрішньої політики та до уряду. Справу в переговорах з Поляками, що до демаркаційної лінії поставили як справу про кордон. Далі торкнулись про зміну кабінету більш правим елементом ніж [сучасній] уряд (персонально), що до деяких міністрів, наприклад, Ковалевського не стіснялись називати нечесними — припоминаючі справу з 5.000.000. Про відшкодовання за убитки польським панам, аґрарну реформу і т. п. конфіденціально між собою вирішили робити натиск на Директорію, (аби провести зміну уряду правими партія[ми]) прикриваючись наче би то вимогами Антанти ет. Ліпницький врешті решт не видержав такої зрадницької поведінки делеґації і запротестував. При чом[у] висловив погрозу, що не підпише взагалі ніяких документів, а коли повернеться то в часописах оповістить всю правду

Миж иншим вияснилось, що Павлюк він же поручик Закржевський польський шпіон агент. Незважаючи на мій протест ганебна зрадницька праця продовжувалась. Зав'язали зносини з Союзом Русскіх Земцев евакуірованих туди російських та й українських поміщиків.

Наміри як делеґації нашої, так і крупних польських магнатів ті, щоб Поляки оккупіровали весь правий беріг Дніпра і що Полякам допоміг новий сформований за їхними плечами уряд із созвучних елементів. Се є головне завдання і наших черносотенних класових егоїстичних пол[ітиків]. Із за такої поведінки преса польська більш демократичного напрямку заняла досить опозіційну лінію. Сам Пілсудський як чесна порядна людина ставиться досить негативно до такої ганебно-зрадницької місії.

Перед спільними засіданнями Павлюком ясно ставилось питання про те, аби хоть невелика Польська частина в місті з країнцями йшла до Києва й була там б[и] гарнізоном. Мовляв, що тогді таким чином поляків можна б було втягнути в боротьбі з Денікіним. Миж ишим се питання мейже ультимативно ставилось Павлюком з пристуком по столу і погрозою Ліпницькому арештом та інтернірованням. Як видно Полякам потрібний який небудь офіціяльний папірець характер заіснівающої у них як у такої нації, яка так міцно і надзвичайно орґанізовалась. Такий папірець потрібний для Парижсь[кої] конференції, де б вони змогли б зовсім збити з толку антанту, яка досить неуміло розбирається в східній політиці. Поляки миж иншим поставили так справу і наша дилиґація цілком сознательно пішла на те[,] що властиво Велику Україну мало цікавить судьба Галичини. Це великий козирь в руках Поляків для ріжних операцій перед антантою. Се надзвичайно обурило тутешніх галичин і в Галицькій газеті появилась стаття про те, як діпломатичні місії Великої України дбають про їнтереси своїх братів Галичан. Одним словом во ймя класових інтересів йде велика ганебно зрадницька політика.

Голова місії Пилипчук цілком знаходиться під впливом Павлюка і ніяк не реагує, а навпаки цілком з ним погоджується і підтримує.

Тримають постійні звязки з графом Грохольським до (та?) Серг. Шеметом. Миж иншим в Варшаві знаходиться дружина Балбачана, яку запевняли, що Балбачан не розстріляний, а втік. Коли вона довідалась, що дійсно її чоловіка розстріляли, то перестала приймати Шемета як головного ініціятора політичної авантюри. Взагалі враження і переконання такі, що йде продажа Української справи. Сей доклад був в Ц. К. *Видано деклярацію.* Вечером довідався, що в Києві виникла бійка між Україн[ськими] і Деникинсь[кими] військами із за водруженія прапора на Думі. Скінчилось тим, що генерал Крауз з своїми частинами, а також і запоріжський Корпус оточені доброволь[цями] обеззроєні і інтерновані. В Київі вся влада належить Деникинові. Завтра провірити треба. Кажуть, що до 60 членів партії С-Р зосталось в Київі і їх большовики розстріляли. Миж ними Корж-Березняк і т. п.

3. IX. 919 р. Степаненко розмова Крауз. Лінія найближча Київського вузла, взагалі відсунули. Германівка і Ігнатів, буде... ?... неповернена зброя. Части з Київа виходять з тим з чим прийшли. Все майно залишається в Київі. Не пишуть, але розуміється Дені[кін] забирає все майно. Доглядати за виконаннєм умов призначеється спільна Комісія Штабів. Підписали 31. Всі ці переговори санкціонують Галицька Начальна Команда. Є точно застереження, що Галицька Начальна Команда нічого спільного не має з Петлюрою. Все це представлене на усмотрення Діктатору. Діктатор об'яснив, що Денікін не говорив би з Петлюрою, що Галицька Армія є цілком окрема політично одиниця і, що вона б'ється з большовиками без жадних політичних гасел, а має з Петлюрою виключно оперативниі зв'язок.

Розм.[ова] з Їгнатович.[ем] Дир.[ректором] Держ.[авної] Скарб.[ниці].

3. IX. 919. Кажут[ь], що Українці самі пропустили добровольців через міст в Київ. При чому були зустрічені навіть з музикою. На Думі наче б то висіли два прапори Російський і Український. Добровольці парадірували і не проявляли ніякої ворожости, до Українського прапора. Коли почали проходити запорожці, то зірвали прапор і почали топтати ногами. Після цього роздалось де кілька вистрілів і почалась дика безобразна паніка та анархія. Командуваннє примушено було вивести війська, аби не скінчилось цілою катастрофою.

Протест против арешт[ів] не дав с-д.

4. IX. 919 р. С-д боягузи, грошей[,] зв'язків не давали. Технічна сторона безсила(?). Більшість товаришів с-р. не готівні. Втома, зневірря. Галів, Герасімов і т. п. Матусенко працювали чесно і невтомно. Шалів при університеті[,] але невтомний. Янко сидів і провоціровав. Петюровці нищать українсь[ку] інтеліґенцію. Клімен[ко] практично допомагав. Партій[на] робот[а] організац[ії] — погана. Певну реальну плятформу. Дисципліна і т. и. почувається якось дезорганізація. Більш робили не партійні люди. Наприклад Бабій з жінкою служит[ь] в централі і якої партійної роботи не проявляє. Приватне житя відбиває товаришів від роботи — Приходилось користуватис[ь] гімназі[йими] учителя[ми] і т. под. Конспірації тому не було. Тому не диво, що такі жертви з'явились.

Повстанці почали тягнути до Петлюрів[ців]. Зв'язки трохи втеряни. Полтава зорганізована краще працювать на Деник[ина]. Звязались з Кубанцями і Катерин[ославцями] називаєть[ся] ревком Лів.[обережжя].

Був наказ про те[,] щоб битись з Денікин[ом] причому тільки в тім випадкові, коли Деніківці посунуть вперед. Тоді без розмови бити й гнати;

Галичани такого наказа не давали і війська не знали про такий наказ. Халатність, і парадіровка. Статист[ики] в Київі большовики зроб[или] цікаві й українців виросли 28% росіян — 40% решта 21.000 малоросів в 17 р. упали до 8.000 поляки упали[,] Росіяни з 68-38.

5. IX. Розмова з Левицьким. Галичини пред'явили ультіматум. Голубович з уповноваженням від Петрушевича заявив, що Галичани тільки тоді приймуть участь в боротьбі з Деникиним, коли миж иншими пунктами, яких було 9 є зміна кабінету. С-р повинні вийти цілком[,] Мартос із с-д теж. Коли запитали чи це ультіматум сказав[,] що це умови. Дали можна сподіватись в противному разі просто перехід в Галичину, або сполука з Денікіним.

Щодо мижнародної політики в справі Росії то він висловився за те[,] що зараз потрібно приступити до відбудови Росії і боротьби з большовикаками, при чому нашу судьбу можна покласти на вирішення Учредітельному зібранню всеросійсько[му]. Нам не страшно це при одні[й] умові, що ми раніш зорґанізуємось, скличемо своє Учредільне зібрання, де й вирішемо свою долю. При чому за се должни ми по перше, одержати технічну[,] фінансову і матеріальну допомогу і очищення території від добровольців.

5. IX. Розмова з Пелюрою. Англія заінтересована, щоб було дві Росії північна і південна. Північна підпаде пів вплив німецького капіталу, а південна англійського. Інформація з Туреччини, що там велике національне зворушення. Се викликали Греки окупіровавши Малу Азію. Зараз Греки свої війська убирают[ь] за мість приходять англійці. На чолі турецького національного руху стоїть Мухта янар, командир корпуса. Центральний Уряд крім Візіра представники ? міняються через кожних майже три тижні. Конкретно ж що до відносин до Туреччини Українськ[ого уряду] він промовчав. Висловився[,] що Польща значно сильніша ніж Чехія.

Янка виключили з партії. Він написав откритий лист в часописі, де каже, що виходе з центрального комітету позаяк товариші составляющи ц-к ведуть працю шкідливу для трудового народу. Комуніст після такого листу заарештував декого із членів ц-к[,] а кого не прийшлось заарештувати, то тільки робили трус в помешканні. Після сього ц.к. виключив його з партії і про се оголошено в часописі.

23. IX 919 р. Ст. Будейовіце.

Чешський висланець до Букарешту Майор Черман. Виїхали із Букарешту вмісті. По дорозі зустріли військового аташе румунського офіцер[а,] який теж їхав до Праги. Подорожували вмісті починаючі від Ардо через Будапешт. В Будапешті при допомозі румунів знайшли візника і дістались в возі містом. Спочатку мали намір їхати просто через Відень, але по дорозі розміркували і вирішили, що значно короче буде їхати через Комарно на Будейовіце. В Будейовіцях пересісти на рихлік і таким чином сподіваємося завтра зрання бути в Празі. В Будейовіця[х] їхали на авто. Відти до французького генерала.

ДОДАТКИ.

При записній книжечці є два документи писані рукою члена директорії Андрія Гавриловича Макаренка.

1.

Отаману Жуківському потрібно

а, Інструкції посольствам у Відні і Парижі з приводу Чорноморської федерації (або Чорноморсько-Балтійської)

б, Лист до Грушевського від уряду в сій же справі
в, Доручення Військового м-ва з приводу закупок мілітарних;
г. Наказ Мартоса Супруну аби були видані потрібні от. Жуківському кошти на закупки та представництво, трати в порозумінні з посольством у Празі

А. Макаренко

1/IX. 919

д, Протест проти польської окупації Волині всупереч запевненням польського головного командування

1/IX. А. М.

2.

Коменданту валки Директорії п. Свергунові

Наказую дать в роспорядження Голови Центрального Комітету партії С-Р п. Одрини вагон з валки Директорії для поїздки до Винниці

5./IX. А. Макаренко

Видання Української Центральної Ради

Від редакції: Починаючи від 1978 року, ми почали передруковувати на сторінках «Українського Історика» офіційне видання Центральної Ради «Вісти» (*Український Історик,* ч. 1—3, том XV, 1979; ч. 1—4, том XVI, 1979; ч. 1—4, том XVIII, 1981; ч. 1—4, том XXI, 1984).

«Вісти з Української Центральної Ради» є одним із найважливіших офіційних джерел до історії Центральної Ради і тому заслуговують на перевидання. Тепер вже устійнено, що головним редактором «Вістей» був Михайло Єреміїв, один із секретарів Центральної Ради, який редагував це видання під пильним наглядом Михайла Грушевського, Голови Центральної Ради.

№ 6 **ВІСТИ** **Травень (Май) 1917 р.**

З УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Укладає і Видає Комітет Української Центральної Ради

Адреса: Київ, В.-Володимирська Педаґоґічний Музей

ТРЕТІ ЗАГАЛЬНІ ЗБОРИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Збори Центр. Ради 7—9 травня відкрито в 11½ годин ранку Головою Центр. Ради пр. Грушевським, котрий в короткім слові вітає Центр. Раду від імени Комітету і дякує присутним, що відкликнулися на запросини Комітету і, невважаючи на всілякі труднощі теперішніх подорожів, прибули з місць до Київа.

Після привітання проф. Грушевський пропонує заслухати протокол минулих зборів, який і відчитується.

З огляду на те, що читання протоколу відняло дуже багато часу, було внесено побажання, щоб записувалось все яко мога докладніше, але до затвердження подавалася лише мотивація резолюцій і текст самих резолюцій. Побажання було принято.

Проф. Грушевський пропонує перейти до чергових справ і повідомляє, що питання порядку денного, які стояли на повістці, з тактичних мотивів Комітет вважав би потрібним зняти з обговорення.

Центр. Рада згоджуючись з прозіцією Голови переходить до біжучих справ.

Першою обговорується справа видавання «Вістей». Комітет гадав випускати номери в кількости 5000, але Центр. Рада після промов Романюка, Вербицького, Левицького та инших, визнає потрібним видавати принаймні до 6 номера в кількости 20000. Постановлено також звернутися до Повіт. Комітетів з тим, щоб вияснити, скілько їм потрібно «Вістей».

Вноситься побажання, щоб в «Вістях» друкувалися привітання, які надходять до Центр. Ради.

Покінчивши справу з «Вістями» і заслухавши де-які привітання Центр. Рада переходить до обговорення тих відносин, які склалися межи Центр. Радою і общеруськими Київськими організаціями. Проф. Грушевський зазначивши ті непорозуміння, які випадали раніше, зупиняється трохи довше на останньому інциденті, який мав місце при скликанні обласного з'їзду Селянських, Робітничих і Салдатських депутатів, коли селянські депутати покинули з'їзд. В зв'язку з цим з'їздом виникла також справа А. Степаненка якою треба занятися і Центр. Раді. Після її обговорення, Центр. Рада визнала потрібним обрати особливу комісію, котра б спеціяльно розслідила справу А. Степаненка. Було обрано до комісії: д.д. Ткаченка, Ковалевського, Романюка, Селецького і Севрюка.

По сім Центр. Рада переходить до другого питання — про зносини з Тимч. Урядом і посилкою до нього депутації, яка вияснила би, як свою, так і його позіцію що до жадань українського організованого народу.

Поки що це питання остається одкритим, бо Центр. Рада визнає необхідним про це переговорити в спеціяльнім засіданні з представниками од військових, які в цей момент заняті на Військовім З'їзді.

Ранішні Збори Центр. Ради 7 квітня закінчуються справозданням представника з Одеси д-ра Луценка, який повідомляє про сильний федералістичний рух серед Молдаван, між інш. течію схильну до України.

О 4-й годині збори зачиняються.

По перерві о $8^1/_2$ вечора Збори Центр. Ради продовжуються і присвячуються цілковито виясненню економічній політиці Тимчасового Уряду що до України. Цій справі присвятив доклад свій п. Веселовський, який зупинився на найблизжчих до здійснення економічних проектах Тимчас. Уряду і зазначив, що Центр. Рада повинна мати до цих проектів цілком ясно скристалізовану думку. Промовці погоджуючись з основною думкою докладчика, пропонували закласти особливу економічну комісію яка б могла детально розробити і освітити справу.

В звязку з цим роглядалося таке ж питання, що це раз і раніше ставало перед Центр. Радою, чи може Центр. Рада, як така, як коаліційний орган ріжних партій, кожна з котрих має свою економічну платформу, — чи може Центр. Рада займатися розвязанням економічних проблем, чи, може вона повинна займатися тільки політичними справами, що до автономії України і т. д. Садовський і Ковалевський й ин. висловились рішуче за те, що політика тісно звязана з економікою і як Центр. Рада не дбатиме, економіки їй не обминуть. Для того, щоб політична програма Центр. Ради не висіла в повітрі, щоб почувала під собою твердий грунт, Центр. Рада повинна, наприклад, розробляти аграрне питання, — инакше вона зостанеться без головної своєї піддержки, без селянства.

Ця справа вирішується позитивно. Рішено закласти економічну комісію з представників тих партій (по 2, що мають свою економічну програму — себ-то р.-д., с.-д., і с.-р. Кожна партія сама вибірає своїх представників і посилає їх до Комісії. Комісія має право кооптації користних їй людей, — спеціялістів то що.

На цих же Зборах Центр. Ради п. Ковалевський зняв питання про реорганізацію зборів Центр. Ради. Праця Центр. Ради, зазначає він, йшла не планомірно. Центр. Рада збіралась на день-два, вирішала якісь справи і знов роз'їздилася. При чому і склад її бував ріжний. На одну сесію при-

дуть одні, на другу другі. Хай краще Центр. Рада збірається раз на місяць, на два місяці, але на довші сесії, для яких би і Комітет Центральної Ради і комісії підготовили б багато свіжого і цікавого матеріялу. З цим звязано питання, щоб приїзд де-яких принаймні Членів Центр. Ради був оплачений, бо селяне, напр., робітники т. щ. не мають змоги їздити, бо у них не має коштів

Проф. Грушевський в імени Комітету зауважив, що в Комітеті не раз про це здіймалась мова, але за відсутністю коштів, цього не можна було перевести в життя. При першій можливости, це буде зроблено.

Засідання Центр. Ради 8 травня відчиняються о $4^{1}/_{2}$ години дня лише на короткий час, тому що члени військові ще не покінчили своїх занять. Воно було присвячене інформаціям з місць. Між инш. т. Ковальський подав інформації про з'їзд Волинський.

Збори Центр. Ради 9 травня роспочинаються о $11^{1}/_{2}$ години ранку уже в присутности допіру обраного Генерального Військового Комітету, який згідно постанові Військового з'їзду приймав також в повному складі участь в обговоренню справи з делегацією.

Представники ріжних укр. організацій вітають Центральну Раду.

Велике число привітань оголошують військові представники на військовий з'їзд, котрі разом з мандатами на з'їзд привезли від своїх організацій і привітання Центр. Раді.

Крім військових вітали Центр. Раду від Подільського Губернського Українського З'їзду д. Любинський і від Холмщаків-біженців, проживаючих в Київі о. Матеюк, котрий в імени Київських Холмщан просив Центр. Раду обстоювати Холмщину, бо без України для Холмщини може бути лише смерть.

Після привітань Центр. Радою обговоюється справа посилки делегації до Тимчасового Уряду в справі видання декларації з принціповим признанням прав Укр. народу на нац.-тер. Автономію. Після довгих дебатів визнано, що треба послати делегацію; в цій справі докладного скомпонування і детального наказу делегації доручено розробити Комітетові Центр. Ради. Комітет же повинен намітити і обрати членів делегації.

Збори Центр. Ради зачинилися в $5^{1}/_{2}$ годин вечора.

МІНІСТР КЕРЕНСЬКИЙ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ РАДІ

В 8 год. веч. 21 травня до Центр. Ради прибув военний міністр Керенський, а також начальник Київської Военної Округи Оберучев, полковн. Отоцький і инші.

Члени Військового Генерального Комітету і представники від Української Центральної Ради зустріли міністра на ґанку музея, коло якого були вистроені шпалірами козаки 1-го Українського полку. Звідти міністр пройшов в залу засіданнів педагогічного музею, де зібрався в повному складі Комітет Центральної Ради.

Голова Центральної Ради проф. Грушевський звернувся до міністра з короткою промовою українською мовою, зазначивши в ній свое задоволення з того, що може привітати його тут, в Центральній Раді.

Після сього Голова Ц. Р., користуючись тою нагодою, що член Тимчасового Уряду, якого депутація, послана до Петрограду, могла не побачити,

завітав сам до Центральної Ради, в коротких словах зазнайомив п. міністра з тими завданнями, які взяла на себе делегація — представити Тимчасовому Урядові потребу негайно вдовольнити загальне бажання організованого українського народу мати від Тимчасового Уряду прінціпіальне признання за Україною її права на автономію і запитав п. міністра про його погляд на справу національно-територіальної автономії України.

Міністр відповідав на се, що він виїхав з Петрограду тоді, коли се питання ще не піднімалось в Петрограді, і він, незнайомий з поглядами своїх товаришів, не перебалакавши з ними, не може сказати щось певне. В усякому разі, його особисті погляди добре відомі. Він може категорично заявити, що в Тимчасовому Уряді є стремління зробити все, що можливо, все, що «по долгу і совісти» вони можуть вважать можливим, в тім і що до автономії України. Але становище уряду в сьому пункті тяжке, йому приходиться рахуватися з поглядами всієї Росії, і сі погляди можна учесть тільки на Установчих Зборах. Ви (Центральна Рада) говорите про санкцію Установчими Зборами готового факту, а ми хотіли б, щоб Установчі Збори поклали початок самому факту. Бо ми всетаки не знаєм, що скажуть Установчі Збори. Я сам федераліст, але соціал-демократія не визнає федерації, а всім відомо, яким впливом вона користується. Є люде, котрі думають, що за лозунгом федеративної республики криється лозунг відділення від Росії.

Проф. Грушевський зауважив, що українці говорять і хотять лише національно-територіальної автономії в федеративній республиці Російській. Коли б ми, сказав він, хотіли цілковитої незалежности, то ми б так і говорили, бо час дозволяє нам так говорити, та й ми, без огляду на се, мусимо сказати нашу гадку щиро і одверто. Але ми не добиваємося незалежности, лише хочемо востановлення нашої старої автономії. Адже ж ми мали свою государственність; документ на неї вирваний в нас Романовими, і ми хочемо, щоб Тимчасовий Уряд проголосив, що він вертає наше право на національно-територіальну автономію. А Установчі Збори дадуть тому свою санкцію.

Потім промовляли Стасюк, Луценко й Шульгин, котрий сказав, що Керенський, як федераліст, як людина, що побувала в Центральній Раді, повинен сказати там в Петрограді, в Тимчасовім Уряді, що тільки децентралізація Росії може спасти Росію, инакше вона загине. Керенський підвівся й почав прощатися.

Сподіваємось, сказав проф. Грушевський на закінчення, Ви вийдете свідомі того, що український рух — не небезпека для Росії, а тверда опора на яку треба опертися Тимчасовому Урядові, коли він хоче ратунку Росії.

Я бачу небезпеку, відповів Керенський, — не в рухові, а в нетерпливости, з якою мені приходиться змагатись і в руській демократії. Але, в усякому разі, я остаюсь Вашим другом і все, що можна буде зробити, буде зроблено.

Проф. Грушевський відповів, що задоволення домагань українського народу занадто відкладати не можна, і Центральна Рада не могла б відповідати за наслідки, коли б передані нею Центральному Урядові жадання організованого українського народу не були сповнені.

Після сього п. міністр зайшов у велику залю педагогічного музею, де ждав його великий натовп народу і стрів його овацією. Після короткої промови міністр вирушив до поїзду.

ПРИГОВОР

Новостародубської волости, Олександрійського повіту, Херсонської губернії, складений на волосному сході 16 травня 1917-го року при 340 чоловіка присутніх.

Ми, жителі Новостародубської волости, бажаючи найскоршого знищення нашого національного поневолення і забезпечення перестрою громадського життя на основах права і справедливости, постановили домагатися від Тимчасового Уряду (Временного Правительства) Росії оголошення в найблизчому часі офіціального акту з признанням необхідности встановлення автономного ладу України. Визнаючи, що перебудовання України має бути переведене в життя Установчим Соймом України, обраним загальним, рівним, безпосереднім і тайним голосованням; для знищення неправди старого ладу потрібуємо негайного переведення в життя слідуючого: 1) Признання української мови обовязковою для всіх інституцій урядових, шкільних і релігійних по всій Україні. Таким чином суди мирові та окружні і судебні палати повинні користуватися переважно мовою краю. В школах нижчих негайно заводиться навчання на українській мові, казенні середні школи з українською людністю, по можливости, переводяться на українські. Університети — Київський, Харьківський та Одесський повинні мати більшість кафедр українських, духовна Київська академія повинна бути українською, якою вона була в 18-му вікові, бо пастирі духовні на Україні повинні бути українцями. По технічних вищих школах на Україні заводяться кафедри української історії та географії економічної України. 2) Всіх урядовців (губернаторських та повітових) Тимчасовий Уряд призначає з кандидатів, намічених Національною Українською Радою. Судді по всяких судах вибираються населенням з місцевих людей. Негайно переводяться вибори вищого духовенства, до Київського Митрополита включно, з людей українців. 3) Городські думи та земські управи негайно повинні бути складені з представників трудящих людей, се б то селян, робітників фабричних та заводських, робітників-інтелігентів (учителів, агрономів, інженерів, лікарів, адвокатів і т. п.), а не панів та богатирів, як зараз. 5) Все місцеве самоврядування на Україні повинно негайно перейти під керівництво Головної Ради Національної Української, яка знаходиться у Київі. Рада вибірає з себе Виконавчий Комітет для завідування всіми місцевими фінансовими, дорожніми і релігійними справами.

Що ж до знищення економічного поневолення, то воно повинно перевестися Українським Соймом. Таким чином націоналізація землі, встановлення справедливої заробітної плати та всіх законів, котрі відносяться тільки до України, належать Укр. Соймові. Призначаючи необхідним, щоб Росія перетворилась на федеративну республику, вітаємо усі инші народи Росії, котрі домагаются того самого, і закликаємо їх до спільної праці.

Подлинне за належними підписами: (м. п.) Предсідатель Волосного Комитету *Ф. Даценко.*

З подлинним вірно: Член *М. Максимов.*

ПРИВІТАННЯ УКРАЇНСЬКІЙ ЦЕНТРАЛЬНІЙ РАДІ

ВІД УКРАЇНЦІВ ІЗ ХОЛМЩИНИ

Українській Центральній Раді, проф. Грушевському. — Біженців-українців, Холмської губ. Томашовського, Грубешовського і Замостського повітів — які проживають в хуторі Дубровка, Орловської губ. Брянського повіту — постанова.

Ми нижче підписані біженці-українці вищеназваної губ. з приводу політичних обставин, які тепер стались з нашою Холмщиною зібрались в помешканні Івана Мельничука і постановили при допомозі Української Ради відстоювати життєві інтереси нашої дорогої Холмщини. Наші домагання такі:

1) Холмщина і Підлісья, як здавен-давен українські землі, повинні увійти в склад Росії і злитись з рідною по вірі, звичаям і мові Україною.

2) В справах ліквідаційної комісії в справах Царства Польського, повинен бути і представник від населення Холмщини.

3) В Установчих Зборах населення Холмщини повинно мати своїх представників окремо.

4) По скінченню війни населення Холмщини повинно дістати поміч, щоби підняти хазяйство і щоби було заплачено за всі шкоди.

5) Земля Холмщини повинна перейти корінному населенню без ріжниці віри, і в такім порядку, який установлять Установчі Збори.

(Підписів 52). (Орігінал на російськ. мові.)

1917 року, мая 9 дня. З огляду рішення російського Уряду виділить Царство Польське в незалежну державу, ми нижче підписані біженці Холмської губернії, тимчасово проживаючі в м. Черкасах, Київської губ. заявляємо, що Холмська губернія з покон віку руська, вітчина першого збірача землі руської, рівноапостольського великого князя Володимира, заселена українцями, котрі не мають нічого спільного з поляками, і для того прохаємо російський Уряд і всю російську людність недопустити, щоби Холмська губернія була включена в склад Польської держави, а також прохаємо:

1) Щоби Холмщина і Підлісья, як з покон віку руські землі, ввійшли в склад Росії і злучились з рідною по мові, звичаям і вірі Україною.

2) Щоби в праці Ліквідаційної Комісії по справам Польщі брали участь і представники від Холмщини.

3) Щоби в Установчих Зборах, котрі будуть скликані для впорядкування нового життя Росії, Холмщина мала своїх окремих представників.

4) Щоби по скінченню війни населенню Холмщини було дано допомогу для відбудови господарства і також надгороджено за шкоди.

5) Щоби землю в Холмщині було віддано корінному населенню без ріжниці віри, способом, який вкажуть Установчі Збори.

Підписів 22. (Орігінал на російськ. мові.)

---

4 квітня 1917 р. відбулися збори біженців вчителів, о. о. законовчителів; і взагалі людей походження з Холмщини, що були звідтам евакуовані і живуть тепер в Київі. Ці збори приняли такі резолюції:

1. Збори визнають недопустимим, щоби Холмщина зосталась в межах Польщі, — це суперечило б історичній правді, національній самосвідомости і укладам місцевого життя.

2. Визнаючи, що тільки органичне єднання Холмщини з українським народом, як історичним життєвим руслом, може їй забезпечити можливість правильного політичного і культурного розвитку в прийдешньому, збори постановлять, що Холмщина повинна приєднатися до українського руху, заховуючи де-які особливости її життя.

Вищенаведені резолюції були передані 5 квітня 1917 р. Комітету Центр. Української Ради уповноваженими од зборів вчителем Перемської школи *Кост. Юрчиком* і о. законовчителем Теребинської школи *Ант. Матегоном.*

Голова зборів *О. Кораллов.*

Писар зборів *А. Юшкевич* (подл. на рос. мов).

11 квітня 1917 року відбулися другі збори в помешканню дирекції біженців вчителів, о. о. законовчителів і взагалі людей походженням з Холмщини, котрі були евакуовані і живуть тепер в Київі. На цих зборах було присутних 126 Холмщаків, серед котрих вчителів початкових шкіл було — 31, о.о. законовчителів 9, селян ріжних повітів 58, разночинців 25 (також один поляк Н. Гінтер), 3 чоловіка від Управлення і служачих в Холмській учебній дирекції.

На зборах 11 квітня була принята I резолюція зборів 4 квітня 120 голосами при однім утримавшімся од голосовання, і II резолюція тих же зборів одноголосно.

Голова зборів *Ѳ. Кораллов.*

Писар зборів *А. Юшкевич.*

З Комітету Холмської Прогрес-Демокр. Группи в Москві.

До Укр. Центр. Ради.

Цілком поділяючи думку, що видвигнула Українська Центр. Рада, про участь представника українського народу в праці Ліквідаційної Помісії по справам Царства Польського, — Комітет Холмської Прогрес.-Демокр. Групи в Москві гадає, що интереси українського населення Холмщини повинні були безпосередньо представлені в Комісії і до неї повинен бути введений представник од прогрес.-демокр. елементів Холмщини в порозумінню з Українською Центральною Радою.

Голова Комітету: *Микола Черлюнчакевич.*

Серектар: пом. прис. повір *А. Врона.*

Копія цієї резолюції вислана до Ліквідаційної Комісії Ц. П. 11 травня 1917 року.

М. Черлюнчакевич. (Орігінал на рос. мові).

Українській Центральній Раді, евакуованих біженців Холмської губ. в Станиці Каменській Донської Области — Заява.

З огляду на важні історичні дні, коли вирішується доля багатьох народів, що входять в склад Росії і по за неї, на шляху до самоопреділення більших і менших народів, ми мешканці Холмської губ. що складаємо частину великого українського народу, і що довший час в силу історичних обставин були силою відірвані від його, тепер прямуємо до злиття з рідною нам Укра-

їною. Теперішня жорстока війна силою відірвала нас від рідних осель і розкинула нас по ріжних закутках Росії, а голос наш в теперішню хвилину може бути слабший від голосу польського населення, яке увіходить в склад Холмської губернії, хоча і складає меншість, але більш згуртовану; ми надіємось на поміч всього українського народу, котрий не допустить своїх братів, які живуть по окраїнах і які пройшли тяжкий історичний шлях, — на дальше пригнічення, неволення нас инчими національностями.

Врешті настав час, коли наша завітня мрія, злитись з братерським українським народом, може здійснитись і тільки тепер, коли наш голос разом з голосом всього українського народу матиме рішаюче значіння, а для цього ми даємо свій голос за прилучення Холмської губ. до України.

Підписи. Мая 12 дня 1917 р. Станиця Камінськая, Донської Области.

Київ. Голові Української Центральної Ради, професору Грушевському. Загальні збори біженців Хомлмщини щиро вітають в Вашій особі Українську Центр. Раду як завзятого (борця) за національні права України і вірять, що Рада з'уміє відстоять і злучить з загальним ділом України покривджену історичною несправедливістю Холмщину.

Голова Комітету біженців *Дуба.*

На загальнім зібранні Української Громади 22 квітня с. р. її члени біженці з Холмської губ., звернули увагу громади на те, що в промові д. Садовського на Українському Конгресі визначалось, що в територію самостійної України повинні війти губернії, Київська, Полтавська, Подільська, Херсонська, Волинська, Харьківська, Катеринославська, Чернигівська (див. «Русск. Слово», 1917, № 78). Холмщане визнають, що їх Холмська губернія безумовно повинна належати до території самостійної України, і просять, щоб її не було обмежено тоді, як буде укладатись національно-територіяльна самостійність України.

На підставі сього Українська Громада звертається до Центральної Ради з проханнями і бажанням, щоб ні Холмщина, ні три повіти Люблинської губ. (Красноставський, Яновський, Радинський) не були відрізані від України і не підпали під Польщу.

Голова Громади, приват-доцент (підпис не чіткий).

ПОСТАНОВИ схода біженців з Холмської губернії (село ГУСИ, Влодавського повіту, гмини Яблонь, село УГНИН, Влодавського повіту, гмини Турно і с. БАРХАЧЕВ, Замостського повіту, гмини Лабунь).

1917 року травня 15 дня. Ми, нижче підписавшіся біженці Холмської губернії, проживаючі нині в селі Астрадамовці Симбірської губернії Алатирського повіту, обміркувавши питання, які торкаються нашого майбутнього національного самовизначення в вільній Росії, і инші питання, сполучені з сучасними подіями, одностайне постановили: 1) Всіма силами змагатись до того, щоб Холмська губернія, як споконвічна руська (українська) земля з українським народом, який багато віків терпів ріжні кривди від своїх сусідів, — поляків, і зумів протягом сього часу зберегти свої національні ціхи: мову, звичаї, віру православну, була прилучена до рідної нам в усьому

України, але ні в якому разі не до чужої нам по культурі, мові, звичаями і вірі Польщі; тільки в злуці з Україною можливе життя для нас, Холмського люду. 2) В праці ліквідаційної комісії по справах царства Польського повинні брати участь і представники від людности Холмської губернії. 3) До Установчих Зборів повинні бути допущені представники від людности Холмської губернії. 4) По скінченню війни людности Холмщини треба дати запомогу, для відновлення зруйнованого хазяйства, і треба повернути втрати, що причинила війна. 5) Землю в Холмщині треба передати корінному населенню Холмщини, без ріжниці віри, на умовах, які вироблять Установчі Збори.

Голова Біженського організаційного комітету (подлин. підписав): *Данило Газда.* Секретар *Петро Фурман.* Члени Комітету: *Микола Сидорчук, Юліян Сидорчук, Михайло Яхтома.*

Підписали: (ідуть підписи 29 грамотних і підпис *Лопатнюка,* що росписався за 57 душ неграмотних).

КІЕУ. БЕЛАРУСКІЙ НАЦЫАНАЛЬНЫ ГУРТОК «ЗОРКА» —
Трацня 16 дня, 1917 г.

Товарышы Украінцы! З даручэньня Агульных Збораў Гуртка, шлем Вам свае шчырые прывітаньня с тым, што цяпер Вы можыце вольна развіваць духоуные сілы сваго наруду. Старого гнету віма і Вы пойдзіця у сваей культурнай працы тым шляхам, які Вам бліжэй да сэрца.

Приміца ж ад вас, сяньні так сама вольных нашы найлепшые пажаданьня набраць большой моцнасьці у працы і хутчэй дайці да празначэнай мэты.

Старшыня *Носов.* Секретар *Гальневіч.*

З ВИННИЦІ. Кооперативний Подільський Губерніяльний З'їзд вітає Центральну Раду, яко тимчасове представництво українського народу і оборонців української автономії. Урочисто обіцяє підтримувати всі заходи до задоволення українського народу, посилає своє побажання успішно провадити справу визволення українського народу. Ми з Вами. Наказуйте. Вимагайте.

Голова з'їзду *Маркович.*

З КАМЬЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО. З'їзд делегатів Подільської Української Православної Церкви, скликаний від духовенства й мирян, щиро вітає Всеукраїнську Центральну Раду з воскресенням України. Нехай сонце правди й волі ясним промінням засіяє в життю нашого великомученика — народу. Молимо Бога, щоб скоро настав той час, коли б Україна здобула собі національно територіальну автономію, вирвану від неї імперіалистічною Москвою. Віримо і надіємося, що з автономією України настане й автокефалія її церкви, ідею котрої завше носила українська православна церква. Запевняєм Центральну Раду, що всі сили покладемо на здійснення сих бажаннів. Слава Україні й її церкві.

Голова з'їзду священик *Борецький.*

З м. ЦИКИНОВКИ, ПОДІЛЬ. ГУБ.

Проф. Грушевському. Вельми шановний Пане товаришу! Рада селян українців м. Цикиновки з Поділля в своїй збірці, котра була 14 травня с/р. зібрана солд. українцем 36 п. з. п. Марцинкевичем, під керуванням солдата українця Макаренка, постановила послати в сі великі дні волі братерства щирий привіт Вам і в Вашій особі — братам українцям.

Рада бажає автономії України і щиро просить Вас повести керування так, щоб добитися сього, і ще дуже просить не відказаться дать нам пораду, що і як нам робить, якого керування держатися, щоб і свою частину роботи принести на те, щоб ся воля, котру ми добули, не згинула, мов роса на сонці, а ширилась, вкоренялась і дала нам і нашим дітям нове краще життя.

На предложену збірку грошей на Національний фонд ми всі селяне піддержали товариша Марцинкевича і постараємося як можна більше зібрати їх для того, щоб ся хата, котру ми починаємо будувати, хата нашого життя, як можна скоріш була збудована. *Селяне м. Цикиновки.*

З ПОДІЛЛЯ. Заслухавши доклад представника Української Центральної Ради д. М. Любинського і довідавшись від нього про енергійну і невпинну працю, яка провадиться Українською Центральною Радою, Перший Український Подільський З'їзд цілком приєднується до постанов Національного З'їзду, вважає Центральну Раду єдиною Всеукраїнською організацією і бажає й найбільшого успіху в роботі, обіцяючи, з свого боку, всіма силами піддержувати Українську Центральну Раду.

З ХЕРСОНУ. Херсонський Краєвий з'їзд селян хліборобів, зібравшись в місті Херсоні 23 квітня 1917 року, щиро витає Українську Центральну Раду в Київі, як єдиного виразника волі народу українського.

Голова президіума *Зіновій Висоцький.*

З ОЛЕКСАНДРИЇ ХЕРС. Олександрийське Земство зібралось на раду в демократизованому составі щиро вітає Українську Центральну Раду, яку визнає оборонцем прав українського народу в єднанні з Тимчасовим Урядом вільної Росії, який забезпечить автономію України.

Повітовий Комісар *Пищевич.*

З УМАНІ. Уманський повітовий селянський З'їзд вітає Українську Центральну Раду, яку визнає за вищий Український Уряд і просить її домагатися від Тимчасового Уряду видання акту про автономію України і негайного дозволу на формування українських військових частей.

Голова З'їзду *Богач.*

З ГАЙСИНА. Повітовий селянський З'їзд в Гайсині 18 травня висловлює щиру подяку Центральній Раді за її піклування про інтереси Українського люду. Просим здобувати Автономію в федеративній республіці. Наша сила з Вами.

Голова З'їзду *Миколайчук.*

ВІД ПОЛТАВСЬКОГО ГУБЕРНСЬКОГО КОМІТЕТУ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСЬКОГО СОЮЗУ. Український селянський З'їзд в числі 2000 делегатів одностайне постановив вітати Центральну Українську Раду й признати її повноправним представником українсько народу.

Голова *Микола Ковалевський.*

З РОМЕН. Повітові збори Роменського духовенства та парафіян щиро вітають Раду з її працею на користь вільного рідного народу. Одноголосно вирішили добитись автономії України на підставі федеративно демократичної республики, а також автокефалії церкви, з службою Божою на рідній мові. Голова зборів священик *Гладкий.*

З ЗОЛОТОНОШІ. Від лиця усієї Мойсенської Волости, Золотоніського повіту, Полтавської губернії, зібрані на волосному сході 25 апріля, в числі більше 2000 душ, вітаємо славну Центральну Київську Українську Раду. Слава Вам, борці за долю рідної матері України. Хай живе воля. Хай живе федеративна республика. Хай живе автономна Україна без холопа і без пана вовіки. Голова зібрання *Грищенко.*

ТУРОВСЬКА ВОЛОСНА «ПРОСВІТА» НА ПРИЛУКЩИНІ. 1917 року 13 травня. Повідомляючи про своє істнування, Туровська «Просвіта» щиро вітає Центральну Українську Раду, яко всенародній центр організованого українського життя. Цілковито переконані в тому, що життєва моральна сила У. Ц. Р. грунтується на довірі широких верств української демократії і переважно селянства, ми сподіваємося, що У. Ц. Р. три чверти своєї уваги зверне на організацію села, щоб і гасла автономної України в федеральній Росії, землі та волі в межах сеї федеративної одиниці не були забиті зусиллями ворогів та несвідомістю селянства. (печать «Просвіти») Голова (не чіткий підпис). Писар (не чіткий підпис).

С. ТЕПЛИКИ, ГАЙСИНСЬКОГО ПОВІТУ. Селяне в Теплику Гайсинського повіту вітають Раду. Бажають їй на далі успішно працювати для згуртовання всього українства, і в домаганні Автономії України в Федеративній Російській Республіці. Селяне: *Білик, Ставничий, Крижановський, Новицький, Сторожук, Данило Ставничий.*

С. ИЛИСКОВКИ, ЖАБОТИН. ПОВІТУ. Ми, Громадяне, села Илисковки, Жаботинської волости, зібравшись 150 чоловік одноголосно постановили вимагать од Тимчасового Правительства, Робітничих і Солдатських депутатів скорого і неодкладного введення в школах, судах і других державних заведеннях української мови і вимагаєм, щоби російська держава була перестроєна в демократичну федеративну республіку з територіально-національною автономією України. Сільський Комітет. Члени: *Нестор Ціома, Владимир Ціома, Максим Щербин, Павло Овчаренко, Плесковський,* сельський голова *Овчеренко.*

МИРГОРОД. Миргородська міська дума зібравшись, щоб в купі з своїм народом святкувати день національного відродження України, шле щире привітання Центральній Українській Раді, бажаючи їй щасливо виконати завдання здобутя кращої долі нашій славній Україні. З свого боку дума постарається допомогти своїми силами і коштами. Міський Голова *Киличенко.*

ПОЖЕРТВУВАННЯ НА УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ФОНД:

1. Від Мало-Перещеп. тов. Просвіта . . . . 71 р. 15 к.
2. " прап. Козел . . . 25 " — "
3. " Австр. полонених офіцерів через прап. Микитюка . . . . 22 " — "
4. " ріжних осіб через Ам. М. Кравченка . 10 " 50 "
5. " української Громади м. Бендер на Басарабії . . . . 125 " 20 "
6. " Збір. на виставі в Коломиї через прап. Козел і Шаповала . 70 " — "
7. " салдатів Штаба 23 арм. корпуса через писаря Семергея . . 18 " 10 "
8. " Спілки салдатів україн. 311 Крем. пол. 37 " 70 "
9. " 23 отд. противосамол. батерії через Ст. Заєлородного . . . 8 " 50 "
10. " Галицьких українців через І. Пеняка 29 " 80 "
11. " Гуртка українців 23 інженер. П. Т. через Вуденка і Кохановського . . . . . . 5 " — "
12. " офіцерів і салдат 420 Полтавск. Друж. через Харченка . . . 700 " — "
13. " артистичного Гуртка з Узіна . . . . . 30 " 70 "
14. " україн. Гуртка м. Мачухи на Полт. через Соловьова . . . 44 " 26 "
15. " україн. Віча с. Келеберда на Полт. . . 16 " — "
16. " робітників волинськ. губ. земст. через Литвиненка . . . . 30 " 50 "
17. " Збор. офіцерів і салдат і співроб. ріжних організац. україн. в Тернопільськім районі чер. М. Приходько . . . . . 220 " 50 "
18. " свящ. Симоновича . 10 " — "
19. " П. Черната . . . . 1 " 60 "
20. " селян через Довгого 22 " 98 "
21. " Підполк. Литвинова 100 " — "

НА ПРОСВІТУ НА УКРАЇНІ:

1. Від спект. в Коломиї через прап. Шаповала 47 р. — к.
2. " українців з Пирятина на Полт. через Гречанівського . . 32 " 19 "
3. " Ф. Омельченко . . 10 " — "
4. " Гром. Укр. с. Луки-Немировської . . . 8 " 59 "
5. " Прап. Попова, Величка, Підп. Вербконя, пор. Коржа, салд. Кабанця . . . . . 16 " — "
6. " Ялтанської української громади . . . 75 " — "

Всього на суму 1787 р. 27 к.

Українсько-жидівські взаємини

ЄВРЕЇ ТА УКРАЇНСЬКА РЕСПУБЛІКА

Вступ

У 1985 році Українське Історичне Товариство започаткувало нове серійне видання «Ukrainian Jewish Studies». У цій серії заплановано друкувати монографічні дослідження і джерельні матеріяли, що відносяться до різних періодів українських і жидівських зв'язків з особливим наголосом на 20-те століття. Праця Тараса Гунчака про Симона Петлюру й жидів появилася, як перший випуск у вище згаданій серії.[1]

Тепер в журналі впроваджено окремий відділ присвячений українсько-жидівським зв'язкам.[2] Тут передруковуємо рідкісне видання Міністерства Преси і Інформації УНР п. н. «Євреї та Українська Республіка», що появилося в липні 1919 року. Це видання має винняткову цінність у вивченні наставлення Симона Петлюри до жидівського населення в Україні і до погромів, а також з'ясовує ставлення деяких видатних жидівських діячів до Головного Отамана й до УНР.

На титульній сторінці видання знаходимо такі бібіліографічні дані:

Копія

Українська Народня Республіка
ЄВРЕЇ ТА УКРАЇНСЬКА РЕСПУБЛІКА
(Єврейська делеґація у Головного Отамана 17 липня 1919 р. в Кам'янці на Поділлю).

Кам'янець на Поділлю 1919 р.
Видання Міністерства Преси і Інформ. Укр. Нар. Респ.

---

[1] Taras Hunczak, *Symon Petliura and the Jews: A Reappraisal.* Toronto: Ukrainian Historical Association. Series: Ukrainian Jewish Studies, No. 1. Editor Lubomyr R. Wynar, 1985.

[2] Тут уживається термін «жидівський» і «жиди». Як відомо, у 1917—20 роках уживано в Україні термін жид, а в деяких виданнях УНР також подавалася назва еврей. Соломон Ґольдельман уважав, що правильна назва для жидівської меншини в Україні є жид (жиди). Тут треба ствердити, що на сторінках українських видань дискутується тепер це питання жидівської історичної термінології. В *Енциклопедії Українознавства* уживається термін «жиди».

ч. 78

Брошура начислює 7 сторін машинописного друку (розмір сторінки 30,5 цм.×19,5 цм.). Цей памфлет зберігається в Бібліотеці ім. Симона Петлюри в Парижі, а його копію ми одержали від проф. Тараса Гунчака, за що складаємо йому щиру подяку.

Не знаємо накладу вищезгаданої брошури. У тому часі Міністерство видавало інформативні матеріяли, які торкалися діяльности Уряду УНР. Брошура «Євреї та Українська Республіка» частинно була передрукована Соломоном Ґольдельманом в «Листи жидівського соціял-демократа про Україну»,[3] а також у збірнику джерельних матеріялів УВАН про Симона Петлюру.[4] Ці передруки появилися без відповідних коментарів. Віримо, що друк цього важливого документу *причиниться до повнішого насвітлення* українсько-жидівських взаємин в 1919 році.

Єврейська делеґація у Головного Отамана 17 липня 1919 р.
в Кам'янці на Поділлю.

17 липня 1919 року до Головного Отамана С. Петлюри з'явилася делеґація від еврейського населення в особі рабина Гутмана, представників: Кам'янецької Єврейської Громади — Клейдермана, Сіоністів і Громади — Альтмана, трудового еврейського населення — Крайза, робітничої партії Поалей-Ціон — Драхлера, представника Бунду і з'єднаних соціялістів — Боград.

Головний Отаман звернувся до делеґації, заявивши, що він прохав міністра внутрішніх справ і міністра еврейських справ, щоб до нього прибула делеґація від усього еврейського населення, а не від партій, щоб переговорити про бажання Головного Отамана і про бажання представників еврейського населення як найкраще упорядкувати мирне співжиття цих двох народів.

Бесіда була не політичною, але зовсім одкинути політичний мент є неможливим.

Большевизм існує: це є хвороба. Але большевизму не буде, тому що він не має коренів, особливо на Вкраїні, де 84% населення — це селяни. Протиеврейські виступи є результатом роздратування, викликаного провокацією. З провокацією я буду безмилосердно боротися як з погляду державного, так і з погляду військового.

Козаки, котрі грабують, з людей військових перетворюються в простих бандитів. Козаки це вже розуміють і самі вживають проти

---

3 Соломон Ґольдельман, *Листи жидівського соціял-демократа про Україну.* Відень, Жидівське в-во «Гамойн», 1921, стор. 41—43.

4 «Євреї та українська республіка», *Симон Петлюра. Статті, листи, документи.* Том II. Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США. Бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі, 1979, стор. 375—379. Підзаголовок брошури у виданню УВАН є дещо змінений і скорочений.

цього заходів. У зв'язку з розвитком наступу нашої армії я буду вимагати від державних інспекторів і військового начальства, щоб вони вживали самих рішучих заходів у боротьбі з погромами, — заявив Отаман Петлюра.

У Галичині євреї ідуть разом з українцями. Поляки євреїв і українців однаково переслідують, а галицьке українське громадянство дуже цінить цю спільну працю. Також і наші козаки звернули свою увагу на це. Головний Отаман хоче слова від делеґації, що вона буде впливати на той бік фронту. З свого боку Головний Отаман розповсюдить по той бік фронту свої телеграми і телеграми еврейського населення. Треба боротись з большевиками, але боротьби з євреями він не допустить. Головному Отаману відомо, що большевики хотять деморалізувати українську армію, навіть асиґнували для цього мільйони грошей. Йому відомо, що большевики грабують еврейське населення. Так було в Солодківцях, і він радив представникам еврейського [населення] Солодківців звернутись до еврейського міністра [і] доставити йому спис шкод, а міністер вже буде дбати, щоб уряд асиґнував необхідні кошти. Покищо він видав їм допомогу на кілька днів. Він хоче почути від делеґації слово, котре переконало би його, що еврейське населення допоможе йому в боротьбі з большевиками. Україна веде боротьбу за свою самостійність. Євреї увесь час підтримували українську самостійність. Він прохає і надалі підтримувати його в цьому.

Головний Отаман заявив, що він готовий з задоволенням вислухати кожного.

Першим говорив на еврейській мові рабин Гутман: Релігійні звичаї вимагають, що коли бачать Голову народу, то говорять молитву: «Благословен той, хто відділив від своєї чести чоловікові». За часів царизму у нього такого випадку не було і він не зміг би висловити таку молитву, як владі, опоганившій частину божества в собі еврейськими погромами. У большевиків він теж не міг висловити цю молитву, бо вони цілком опоганили божество.

Тепер він висловлює молитву з легким серцем, бо напрям діяльности і склад уряду демократичний, при котрім еврейському народові буде легко жити. Найкращим доказом цього являється те, що Україна являється першою країною, в котрій єсть еврейський міністер. Большевизм був з погляду святої Тори свого роду Вавилонське Стовпотворіння, покоління котрого було покаране потопом, бо не могло існувати. Також і большевизм, бажаючи підкопатися під ґрунт, на котрім тримається релігійна частина еврейства, не міг користуватися симпатіями цієї частини. А тепер, перед тим, як висловити молитву, він вимовляє клятьбу від імени всіх еврейських святинь, що в віруючій частині еврейства нема місця для большевизму. Він бажає і вірить у Божу силу, вірить, що Україна буде самостійною країною, і від імени святого Бога він прохає світлого Отамана не допустити в містах, куди увійде українське військо, сумних днів для євреїв. І піднімаючись разом зо всією делеґацією, він говорить молитву: «Благословенний, відділивший з своєї чести чоловікові».

Промова була перекладена на українську мову представником трудових кіл Крайзом.

АЛЬТМАН: Я — представник Громади і Сіоністів, і особливо останніх; як вільний громадянин Української Народньої Республіки, перед вільним Головним Отаманом, буду говорити вільно, хоч би і несолодкі були мої слова. Ми, Сіоністи, дивимось на український народній рух, як на сіоністський рух, і ми не можемо не привітати його. Ми вітаємо його і бажали би всім підтримувати його. Ми терпимо разом з вами сотні років і вже хотіли би вкінці з вами радуватися. Єврейський народ страждає на протязі двох тисяч років мандрування і навчився бути добрим громадянином. А Пан Головний Отаман добре знає, які ми добрі громадяни в Німеччині, у Франції, в Англії та Америці. Ми, Сіоністи, не можемо стояти за большевизм, ми віримо в большевизм менш, як хтонебуть, але коли кажуть, що євреї йдуть в большевицьку армію, я говорю, що їх штовхають погроми з одного боку, і примусова мобілізація з другого. Як приклад, він показує на оринінський погром, як провокуюче явище. Взагалі після Проскурова легка була можливість дати себе провокувати. Не можемо тільки обвинувачувати євреїв, котрі йдуть до Червоної Армії, треба також осудити ті причини, котрі штовхають їх туди. Як приклад, він показує на те, що галицьке єврейство йде вкупі з українцями проти польських погромів. Тепер мусить провадитись така політика, щоби і вовк був ситий і цап цілий». Коли хочуть, щоби наша інформація мала відповідний вплив по той бік фронту, то необхідно усунути такі сумні випадки, які були, наприклад, в Китай-Городі.

ГОЛОВНИЙ ОТАМАН відповідає, що він вжив і вживе всіх заходів, але в один день нічого не можна зробити, тим більше, що провокація росте. Він вживає заходів через інспектуру і військове начальство. Копія його наказів стане відомою делеґації через єврейського міністра.

КРАЙЗ, з'ясувавши, що він являється представником єврейських ремісників і дрібних крамарів — цього єврейського селянства в місті, котрому при будуванні української держави суджено відіграти більшу ролю, як єврейському робітництву, дуже зруйнованому, завдяки останнім подіям, указав, що вони стоять міцно на принципі української самостійности і незалежности України. Ця позиція ремісників має національний і економічний ґрунт. Ремісники є єврейські націоналісти, і для них ясно, що для їх економіки большевизм є згубним. Рівним чином і влада великої буржуазії, котру веде за собою Денікін, поставить у тяжкі обставини ремісників. Тільки в демократичній Україні ремісники зможуть жити і розвиватися. Тому ми беремо участь у державнім будуванні і хочемо брати участь і в майбутнім. У нас для цього є досить сил. У нас є велика і гарна інтеліґенція.

Ми цілком підтримуємо нинішній уряд, підтримуємо єврейського міністра т. Красного, котрий по своїй партійній окрасці являється виразником волі єврейського трудового народу. Ми особливо зацікавлені в тім, щоби особа, керуюча здійсненням національно-персо-

нальної автономії, котру завоювала єврейська демократія, була демократом.

Погром[и], від котрих особливо страждає єврейська біднота, є наслідком діяльности чорносотенних елементів, вкорінившихся в військо, урядові органи і міліцію. Необхідно вигнати з них чорносотенців.

Інститут інспектури ми знаємо і покладаємо на нього великі надії, але треба для постійного контакту армії з єврейським населенням утворити поруч з загальною інспектурою і єврейську.

Ремісники вже беруть участь в обороні краю. Спілки ремісників працюють для постачання армії. Ремісники готові виконати обов'язок громадян і вступити до війська, але вимагають утворення в армії такого духу, при котрому українець не дивився би на єврея-козака, як на ворога.

ДРАХЛЕР: Як представник політичної партії, не вважаю можливим говорити про судьбу українського визвольного руху, не торкаючись політики. Коли Ви, Пане Головний Отамане, стоїте на чолі уряду, а не Гетьман Скоропадський, це саме політичне явище — наслідок певної політичної ситуації. Не можливо по-обивательськи творити державу, а треба мати під собою політичний ґрунт. Я не буду зупинятись на політичних помилках української політики до гетьмана, зупинюсь тільки на тих головних етапах політики Директорії, котру ми, Поалей-Ціон, проробили разом з вами від Вінниці до Києва і назад від Києва до Вінниці. Політичне вагання утворило дві України — паперову і дійсну, Трудовий Конґрес і житомирський погром — найкраща ілюстрація цих двох світів. Ми глибоко переконанні і маємо досить фактів, що житомирський і бердичівський погроми виникли проти волі уряду. Зараз же після житомирського погрому російські і польські чорносотенці похвалялися: «Задуманий погромний плян нам прегарно вдався і тепер кінець Україні». Но уряд винен своїм замовчуванням погрому. Уряд, котрий став на соціялістичний шлях, повинен глибше вдуматися в погромне питання. Він повинен був зрозуміти, що погроми є наслідком такої високої реакційної температури, від котрої будуть танути найкращі соціяльні обіцянки... Но цей струмінь ляви, я переконаний, відштовхнув уряд Диракторії від Києва на той бік Збруча.

Відступ від Києва по той бік Збруча було [був] нашою жахливішою соціяльною і національною трагедією. Ви, носителі національного визволення, залишилися без народу, за котрий ви хотіли боротися, а ми, представники єврейського робітництва, котре хотіло разом з вами будувати вільну Україну, залишилися без робітників.

У теперішнім наступі від Збруча на Київ новий соціялістичний уряд намагається запобігти попередній помилці. При першім наступі на українську територію Ви суворо наказали не тероризувати селянства. Завдяки цьому Вам вдалося почасти виграти допомогу села. Але коли ми переходимо до вашого просування по містах і містеч-

ках, ми констатуємо, що боротьба уряду з погромами не дала ще належних наслідків.

Наша партія стоїть на старім погляді, що єврейська демократія нарівні з українським народом заінтересована в самостійності вільної України.

На той же шлях ми кличемо широкі єврейські маси і організоване єврейське робітництво. Ця боротьба нашої партії потребує відповідної допомоги і відгуку, самої енерґійної боротьби уряду і військового Головного Командування з єврейськими погромами.

Я глибоко переконаний, що не тільки ми, але вся єврейська демократія візьме саму активну участь у боротьбі за визволення України. І в рядах армії єврейський козак рука в руку буде воювати і нести свою кров і життя на алтар національного і соціяльного визволення України.

БОГРАД: Щоб не повоторити те, що говорили мої попередні товариші, я заявляю, що я — представник Бунду й З'єднаної Єврейської Соціялістичної Партії. Бунд є та партія, котра завжди мала і тепер має найбільший вплив серед єврейської демократії, тому що вона фактично є лиш єдина соціял-демократична партія, круг котрої групується все робітництво. Між єврейськими партіями, повинні Ви знати, Пане Головний Отамане, виник розкол. Комуністичні частини цілком вийшли з партії і утворюють тепер комуністичну спілку. Бунд, як Бунд, залишився на позиції, котра Панові Головному Отаманові відома ще з Трудового Конґресу, — це є лінія, котру вели інтернаціоналісти і бундисти, сторонники Літвака. При цьому я повинен замітити, що після виступу т. Винниченка на Трудовім Конґресі, коли він обвинувачував демократію меншостей в неприйманні участи в уряді, що мало вплив на поправіння політики, багато членів Бунду і з'єднанці були з цим згодні. Но уряд з свого боку не виявляв урядової влади по відношенні до бердичівських погромників. Тепер Бунд і з'єднанні єврейські соціялісти не хочуть зробити цю помилку. Ми стоїмо тепер перед вільною самостійною Українською Народньою Республікою, коли хочете, то вже тільки по одному тому, що нема з ким федерувати — ні з большевицько-комуністичною Росією, як і не з імперіялістичною Антантою. Тільки демократія України може утворити і утворить вільну і самостійну Українську Народню Республіку.

Уряд в теперішнім складі, як соціялістичний, нами підтримується. Но дозвольте мені, Пане Головний Отамане, сказати Вам те, що треба сказати. Бунд мав революційну мужність при царизмі висловити те, що йому треба було сказати. І в Кам'янці за часів комуністичного ісполкому ми знову мали мужність разом з українськими с.-д. і с.-р., російськими с.-д і с.-р., об'єднаними єврейськими соціялістами і з Поалей-Ціон подати спільний меморандум комуністичному ісполкомові, вимагаючи соціялістичних прав. Тепер при соціялістичнім уряді ми не можемо не звернути уваги, що соціялісти пануючої нації можуть леґально продовжувати свою працю, а єврейські соціялісти,

котрі потягнулись було за комуністичною течією, но зараз же повернулись назад, не можуть мати леґального існування, не кажучи вже про провадження якоїнебудь соціялістичної праці. Я також не можу не вказати на факт, котрий находиться, на мій погляд, в компетенції Головного Командування. Ви, Пане Головний Отамане, вказуєте і ми підтверджуємо, що великий відсоток еврейських робітників знаходиться в комуністичній армії, котра бореться проти самостійної України. Но, Пане Головний Отамане, українських комуністів є не менша кількість, коли не більша, як еврейських, котра бореться проти самостійности своєї нації; а вони такі ж злочинці, як еврейські комуністи, як не більші, з національного погляду. Але вже ж, беручи в полон еврейських червоноармійців, їх розстрілюють, а українських звільняють, і часто довіряють їм відповідну працю. Такий засіб боротьби з нашого погляду є антисемітичним, з котрим республіканський уряд і Армія повинні боротися.

Ми можемо говорити тільки з демократією, а коли Ви, Пане Головний Отамане, бажаєте від нас бесіди з демократією по той бік фронту, то це залежить цілком від Вас, Пане Головний Отамане. Утворіть такі умови, котрі нас не дискредитували би в очах демократії по той бік фронту за наш український державний погляд. Утворіть правдиву, чисто витриману, соціялістично-демократичну атмосферу, і я запевняю Вас, що демократія по той бік фронту не буде чекати нашого заклику, а сама до нас прийде.

Я хочу ще підкреслити, що ми підтримуємо еврейського міністра Красного. Це найбільш відповідаюча в теперішній мент особа, котра може і повинна бути на цьому посту. До того часу еврейська демократія не призначить іншу особу, ми входимо в Раду Міністра Еврейських Справ і підтримуємо його.

Ми, Пане Головний Отамане, свою початкову демократичну працю зробили і йдемо навіть далі — тепер Ваша черга.

Відповідаючи представникам еврейського населення, Головний Отаман дав своє слово, що він всю силу свого авторитету використає для того, щоб усунути всі виступи проти евреїв, котрі так перешкоджають державній праці. Отаман буде рішуче боротися з хуліганством. Цієї боротьби вимагає і селянство, котре хоче твердої влади. Отаман просить широко в пресі оповістити про те активне підтримування, котре виявляє еврейське населення українській армії. Отаман просить еврейське населення спільно з ним утворити сприяючі обставини для мирного співжиття братерських народів — просить допомогти Україні стати на ноги. Відносно участи евреїв в армії Отаман підкреслив, що в Ушицькім і Могилівськім повітах еврейські делеґації просили Отамана мобілізувати для армії і евреїв-козаків.

За згідність

Конференції, з'їзди, наукові доповіді

Ярослав Розумний

СТАН УКРАЇНОЗНАВСТВА СЬОГОДНІ

Коментарі на сесії Наукової Ради СКВУ в Іллінойському університеті, червень 1986 р.

Коротко хочемо зупинитися на двох аспектах стану українознавства в наш час і його майбутніх перспективах на північно-американському континенті, себто, на (а) існуючих людських ресурсах і (б) публікаціях.

Чисельний стан, сучасний і передбачений на майбутнє, викладачів у ділянці української мови, літератури й культури, на нашу думку, не вповні задовільний. В ділянці історії і політичних та споріднених наук, беручи до уваги університетські запотребування, гадаємо, задовільний. Переважаючий вік сучасних викладачів у всіх категоріях — між 45 і 65. Найбільшою турботою щодо майбутнього є факт, що в вищих програмах, аспірантській і докторській, число студентів драстично зменшилось, а головною причиною цього є слаба перспективність університетського затруднення в українознавчих дисциплінах і в мінімальних університетських фондах, які сприяли б добрим кандидатам у дальших студіях (не тільки українознавчих). Українознавча дисципліна відчує цю реальність уже в недалекому майбутньому, коли відійдуть з університетів викладачі, що наближаються до пенсійного віку. В нормальних обставинах ці місця можна було б поповнити кваліфікованими еміґрантами з України, але в нашій ситуації це не реальне.

Хочемо теж відмітити, що стандарти більшости вищих українознавчих програм не надто високі і то не з браку кваліфікованих викладачів, а з надмірного навантаження викладачів працею «в клясі» і іншими додатковими, при тому необхідними, зобов'язаннями «поза клясою». Це відтягає викладачів від дослідницької праці і від більшої уваги, якої потребують аспіранти й докторанти. Цей стан можна б змінити й покращати тільки додатковими викладацькими або асистентськими силами, для чого немає університетських фондів. На нашу думку, тільки ті українознавчі факультети мають перспективи, які мають або матимуть функції при даних університетах. З таких фондів можна було б анґажувати необхідних лекторів, уділяти талановитим кандидатам студійні стипендії, а випускників анґажувати для дослідницької праці.

Малі українознавчі програми при університетах ліквідуються, а згодом будуть касовані і середні програми. Нам, отже, треба зосереджуватись на програмах більших, в більших осередках і університетах і творити їм матеріяльну базу. Така реальність нашого часу й майбутнього й ніякі емоційні й ідеалістичні заклики до молодих студентів її не змінять. Нашим рятунком є фундації. Вони допомогли б нам запрошувати на короткі терміни чи серії викладів спеціялістів з інших університетів і таким обміном піднести академічний рівень аспірантських і докторських програм у центральних осередках-університетах. З таких фундацій можна б черпати фінанси для влаштовування українознавчих конференцій, як це, наприклад, робить від п'ятьох років Іллинойський університет в Урбані-Шампейн, і видавати з цих нагод наукові збірники.

Щодо публікацій, то ми свідомі того, що важко встановляти пріоритети, бо кожний дослідник працює і публікує висліди того, що його найбільше цікавить і в деяких ділянках українознавства вже багато зроблено, зокрема в ділянці історичних і політичних наук, однак, у нашій ситуації існують теж «об'єктивні» потреби, які вимагають від нас певної видавничої «політики». Нам треба поповнити ділянку літературознавства й мистецтвознавства й боляче занедбана в нас ділянка публікацій навчального матеріялу в мові, літературі й культурі на всіх рівнях — початкового навчання, середньошкільного й університетського. А найслабше в нас розв'язано питання для інтеліґентського прошарку — людей з середньою і вищою освітою позагуманітарних дисциплін. Публікації з України нас не задовольняють, бо їх, по-перше, мало, а, по-друге, вони знайомлять нас не з українознавством у точному змислі, а з ідеологією. До речі, українознавче освідомлення і своїх громадян, і нас поза Україною в УРСР на останньому щаблі пріоритетів і тому нам треба власними силами заповнювати цю прогалину.

Підсумовуючи вище сказане, хочемо підкреслити, що нам необхідні фундації, себто, матеріяльна база й добре плянування навчального й видавничого секторів, щоб скріпити, а подекуди й рятувати українознавчу дисципліну. Цей фундамент треба будувати сьогодні поки існують ще ті, для кого це питання є культурним імперативом. Нам треба щорічно й при кожній нагоді робити підсумки виконаного й накреслювати пляни майбутньому та пригадувати це нашій спільноті.

Олександер Домбровський

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ І КИЇВСЬКА НАУКОВА ТРАДИЦІЯ

Дня 11 жовтня 1986 р. у великій залі Української Вільної Академії Наук у Нью-Йорку відбулася доповідь проф. Любомира Винара про М. Грушевського й київську наукову традицію у сесії викладів «Профілі видатних представників української академічної традиції у Києві». Проф. Юрій Шевельов, ініціятор даного циклю викладів, представив д-ра Любомира Винара, як теперішнього найвидатнішого дослідника життя і діяльности М. Грушевського, який не потребує спеціяльного впровадження — його наукова праця є відома. Доповідач заявив, що ця доповідь збігається із відзначенням 120-ліття народження М. Грушевського в 1986 р. найвидатнішого українського історика, науково-організаційного діяча й батька українського національно-державного відродження в 1917—18 роках в яких він очолював Центральну Раду. Д-р Винар заразом зазначив, що він обмежується лише до накреслення головних аспектів його теми, з наголошенням поглядів Грушевського на розвиток наукового життя в столиці України і його власний вклад в розбудову київської наукової традиції. Він сказав, що цю тему можна розглядати в трьох головних аспектах: 1) Вклад М. Грушевського в розбудову наукового життя у Києві в різні періоди його київської діяльности; 2) наукова творчість Грушевського присвячена Києву, або києвознавча творчість історика; 3) насвітлення і аналіза історика київської наукової традиції, зокрема його інтерпретація ролі Києва в історичному розвитку українського культурно-наукового процесу.

Д-р Винар підкреслив, що він зокрема зупиниться над цею третьою темою, а також коротко обговорить наукову діяльність історика в Києві в 1920-их роках.

Ядерну і ясну інтерпретацію Грушевським київського наукового життя і традиції знаходимо в його основних творах (напр. Історія України Руси, Історія української літератури), а також в його двох працях «Порайонне історичне дослідження України і обслідування київського вузла» (1926) і «Три Академії» (1930), які появилися в наукових збірниках присвячених Києву за редакцією М. Грушевського. Початок київської наукової традиції виводить Грушевський від князя Ярослава, який фундував нову київську катедру Св. Софії в 1030 роках, оснував в Києві бібліотеку й перший науково-культурний осередок, що його називає історик «Академією Ярослава», яку

порівнює, у деяких аспектах, до діяльности «Академії Карла Великого» — отже початок цеї традиції слід шукати в українській середньовічній історії. При цій нагоді Л. Винар підкреслив справу історичної термінології Східної Европи. На його думку впровадження Грушевським терміну «Україна-Русь» або «українська середньовічна історія» заслуговує на загальне уживання українськими й неукраїнськими істориками Східної Европи. Подібна справа мається з середньовічною історією Франції, Німеччини, Еспанії і інших країн — історики уживають теперішню назву даного народу в контексті його історичного розвитку, що охоплює усі історичні періоди його життя. Вже давно треба було упорядкувати справи історичної термінології, яка є основною в історичних дослідах України. Наукові традиції київського українського середньовіччя, на думку Грушевського, знайшли своє продовження у відновленому київському академічному осередку XVII — і його першого організатора печерського ігумена Єлесея Плетенецького. Тут рівночасно наголошується роля братських шкіл в Галичині і Києві, які були передвісниками творення київської академії, або, як тоді називали Київського «Атенею» — ця друга українська академія мала великий вплив на культурне життя України. Дальше київська наукова традиція продовжується в наукових товариствах і в Київському університеті XIX ст. без огляду на російську цензуру й переслідування російською владою українських вчених. Безпосереднім передвісником Української Академії Наук в 1918 році, уважає Грушевський Українське Наукове Товариство в Києві, яке він очолював в 1907 і пізніших роках. Рівночасно Грушевський наголошував ролю НТШ в розбудові українського життя, яке за його головування стало «некоронованою академією». У 1918 році формально постала Українська Академія Наук, яка фактично завдячує свою організацію діяльности Українського Наукового Т-ва. Як бачимо, М. Грушевський наголошував *тяглість* українського історично-культурного процесу, який становив інтеґральну частину його схеми історії України.

Доповідач також поділився з присутніми вислідами своїх досліджень діяльности Грушевського в Києві в 1920-их роках, а також насвітлив причини повернення Грушевського в Україну для продовження наукової діяльности, а зокрема про ролю його історичної школи. Проф. Винар готує обширнішу працю про М. Грушевського й Українське Наукове Товариство в Києві, а також про його центральну ролю в продовженню київської наукової традиції в 1920-их роках. Під кінець доповіді д-р Винар ствердив занедбання ділянки грушевськознавства українськими науковими центральними установами. Він зокрема висловив побажання, щоб якнайшвидше появився англомовний переклад Історії України Руси М. Грушевського, який зобов'язалося видати НТШ в Америці (перші три томи). Якщо НТШ не може зреалізувати цей проєкт — тоді інші наукові установи, а зокрема Наукова Рада при СКВУ займеться цею невідкладною справою, яка є вийнятково важлива під час відзначування 1000-ліття офіційного впровадження християнства в Україну. Ідеться про наукову основу

українознавства й про клясичну й найважливішу працю М. Грушевського, яка вже давно повинна бути доступною англомовним дослідникам Східньої Европи.

Після доповіді розгорнулася жива дискусія, яка заторкувала різні питання діяльности М. Грушевського. Віримо, що розбудова українознавчої дисципліни «Грушевськознавства», завдяки наполегливій праці д-ра Л. Винара, вже стала на твердий ґрунт. Як відомо, доповідач є редактором серійного видання «Грушевськіяна» й тепер плянує перевидати збірку наукових праць М. Грушевського з 1920-их років, а також його наукові дослідження з доби НТШ до 1913 року, за вийнятком книжкових публікацій.

Бібліографічні дослідження

Роман Сербин

СЕРГІЙ АНДРІЙОВИЧ ПОДОЛИНСЬКИЙ (1850—91) БІБЛІОГРАФІЯ

«Се фіґура з найбільш покривджених нашою традицією», писав Михайло Грушевський про Сергія Подолинського тому шістдесят років.[1] Сьогодні, 95 років після того як невилічима умова хвороба припинила його коротке, але до краю виповнене громадське життя, Подолинському й далі не віддається належне місце ні в українській історії ні в історії соціялізму. А все ж таки, заслуги його в кожній із цих ділянок були великі.

Сергій Подолинський народився 1850-го року в селі Ярославці, родинному маєтку південної Київщини. Тут провів дитячі роки Батько його, зросійщений український дідич, і мати, російська княгиня з роду Кудашевих, дали синові-одинакові дбайливе виховання в російському аристократичному дусі. Але чутливий хлопчик, виростаючи в оточені українського села, мусів запізнатися з українською мовою і культурою, та бути свідком страждання ще тоді закріпачених селян.

Середню і вищу освіту Подолинський здобув у Києві. В 1863 році він вписався в Київську першу гімназію, а по закінченню її в 1867 році, вступив на Природознавчий факультет Університету св. Володимира.На університеті брав участь в радикальних студентських гуртках, де запізнався з молодим марксистом, професором економії, Миколою Зібером. Знав він також і українофілів під проводом Володимира Антоновича і Михайла Драгоманова. По закінченню студій в 1871 році зі ступенем кандидата, Подолинський виїхав заграницю.

Від 1872 до 1882 р.р. припадає період інтенсивної наукової і політичної праці. Подолинський перебуває ці десять років переважно у Франції, Парижі і Монпельє, але також багато подорожує по цілій Европі,а до 1877 року часто відвідує Україну. Він починає медичні студії в Парижі в 1872 році, продовжує їх в Цюріху і одержує докторський диплом у Вроцлаві в 1876 р. В Україні він лікує безплатно селян в Ярославці та робітників у Києві. Досвід і медичні інформації нагромаджені під час цієї практики Подолинський використовує в своїй книжці з громадської гігієни та інших наукових публікаціях.

---

[1] М. Грушевський, *З починів українського соціялістичного руху. Мих. Драгоманов і женевський соціялістичний гурток.* Відень, 1922, стор. 15.

Більшість наукових праць Подолинського присвячені соціяльним питанням і соціялізмові. Він студіює історію робітничих рухів і розвиток соціялізму на Заході і в Україні, та цікавиться сучасними соціяльними обставинами в Україні. З теоретичних питань він розглядає відносини між дарвінізмом і соціялізмом, та старається пояснити теорію додаткової вартости на підставі перетворення і використання соняшної енерґії. Ця теорія зацікавила була в свій час Карла Маркса а за наших днів українського письменника Миколу Руденка та двох еспанських науковців.[2] Як науковець, Полодинський належав до кількох наукових товариств: Південного відділу Російського географічного товариства в Києві, Ланґдокського географічного товариства в Монпельє і товариства для поширення наук у Парижі.

В політичних переконаннях Подолинський був соціяліст. Він старався засвоїти найновіші досягнення західнього соціялізму й достосувати їх до обставин в Україні та до традицій українських народницьких рухів. Подолинський розпочав свою політичну працю в російській радикальній групі зорганізованій довкола П. Лаврова і його журналу «Вперед!» Після розчарування російськими соціялістами, які виявили мало зрозуміння або були відкрито вороже наставлені до українських прагнень, Подолинський вступає в українофільську Київську громаду й помагає редаґувати «Київський Телеграф» з моментом коли в 1875 році цей часопис попадає в руки громади. Виїхавши на постійну еміґрацію 1877 року, Подолинський помагає Драгоманову видавати «Громаду».

Вклад Подолинського в розвиток українського соціялізму великий. З-під його пера вийшли перші українські брошури, які за традицією хлопоманів-шістдесятників називали «метеликами». Якщо б ця традиція соціялістичної літератури в українській мові була сильніше закорінилася, то більше українських радикалів і революціонерів залишилися б при українськім русі і невключувалися б у російські гуртки. Всупереч загально прийнятій опінії, Подолинському, а не Драгоманові належить головна відповідальність за посіяння зерна соціялізму між галицькими українцями.

Якщо сьогодні Подолинський ще мало відомий не лише ширшій публіці, але навіть і науковцям, то на це складається багато причин, з яких варто згадати дві найважніші. Подолинський був скоро забутий тому, що мало сучасників знало про його кальосальний вклад, а ті що знали з різних причин мало про це говорили й писали. Велика частина його праць, спеціяльно до 1877 року, публікувалася анонімно, так що навіть коли українські соціялісти використовували його матеріяли, то не знали ідентичности автора. Так пропало ім'я Подолинського в пам'яті українських соціялістів, а науковим дослідникам

---

[2] Про переписку К. Маркса з Ф. Енґельсом див. Грушевський, *цит. праця*, стор. 186-211. Микола Руденко, *Економічні монологи*. Б. м. д., Сучасність, 1978. Стор. 71, 95, 114; J. Martinez Alier and J. M. Naredo, "A Marxist Precusor of Energy Economics: Podolinsky", *The Journal of Peasant Studies* (London) Vol. 9. Nr. 2 (January 1982). Pp. 207-224.

донедавна були мало відомі його публікації і архівні джерела про його діяльність. О. Мицюк, автор першої біографії Подолинського, ще в тридцятих роках боявся, що по Подолинському не збереглася жодна кореспонденція, тоді коли сьогодні ми маємо майже сто опублікованих листів та знаємо, що по архівах зберігається ще багато інших його листів.[3]

Подолинський представляється складним предметом для радянських дослідників. Хоча він уважав себе марксистом і визнавав головні постуляти Марксових праць, Подолинський засуджував деякі політичні причини й тактику Маркса, а головно його організаційний централізм. В полеміці з російськими соціялістами Подолинський відстоював не лише як право але і як конечну потребу існування українського соціялізму побудованого на українській основі, та вимагав окремої української організації, незалежної від російської і польської. Ці принципи протирічать ленінській теорії партії і тому Подолинський небезпечна постать для радянського дослідника. Тому радянські праці присвячені Подолинському не можуть вповні насвітлити цю складну історичну особистість.[4]

Творче життя Подолинського припинилося на початку 1882 року, коли його психічно розстроєного віддала його жінка до азилю для умово хворих. Точна причина хвороби невідома, але дослідники вказують на збіг тяжких обставин: смерть двох дітей, конфлікт з жінкою та відмова батьків продовжувати фінансову допомогу конечну для реалізації його наукових та політичних замірів. Через три роки матері вдалося перевезти хворого сина до Києва, де він і помер не відзискавши здоров'я, в 1891 році.

Сподіваюся, що зібрана тут бібліографія спричиниться до ознайомлення науковців і ширшого українського громадянства з людиною, яка, за словами Грушевського, «всю себе віддала громадській роботі і згоріла в ній без останку,» і тою діяльністю здобула «високу репутацію (для) молодого українського соціялістичного руху в західно-европейських соціялістичних кругах».[5] Можливо, що існують ще інші публікації Подолинського які мені не вдалося віднайти, й тому буду вдячний за доповнення. Більшість публікацій Подолинського становлять сьогодні бібліотечні раритети й тому Канадський інститут українських студій в Едмонтоні проектує повне видання праць Подолинського в формі мікрофішів. При цій нагоді складаю подяку Канадському інститутові українських студій за частинне покриття коштів наукової поїздки до Европи для збирання праць Подолинського та матеріялів про нього. Треба подякувати також Міжнародному

---

[3] О. К. Мицюк, *Український економіст-громадівець С. А. Подолинський.* Львів, Спілка, 1933.

[4] Л. Я. Корнійчук і І. М. Мешко, *Економічні погляди С. А. Подолинського.* Київ, АН УРСР, 1958; А. І. Пащук, *Соціологічні та суспільно-політичні погляди С. А. Подолинського.* Львів, Львівський у-тет, 1965; М. П. Рудько, *Революційні народники на Україні.* Київ, Київський у-тет, 1973.

[5] М. Грушевський, *цит. праця,* стор. 16.

інститутові соціяльної історії в Амстердамі та Літній науковій лябораторії для вивчення Росії та Східної Европи при Іллінойському університеті за уможливлення працювати в їхніх бібліотеках та архівних фондах. Також складаю подяку друзям і колеґам, які помагали у відшуканню матеріялів: Ю. Божик, І. Хімка, Б. Сапір, Л. Росум, Н. Дюк, І. Гвать і І. Яворський.

БІБЛІОГРАФІЯ ПРАЦЬ СЕРГІЯ А. ПОДОЛИНСЬКОГО

І. ТВОРИ

Бібліографію уложено в хронологічному порядку.

1873

1. [Анонімно], «Очеркъ развитія международной ассоціаціи рабочихъ», *Впередъ!* (Женева), т. I (1873), отд. I, стр. 110—177.

1874

2. [Анонімно], «Очеркъ развитія международной ассоціяціи рабочихъ», *Впередъ!* (Женева), т. II (1874), отд. I, стр. 74—122. (Продовження ч. 1).
3. [Анонімно], [«Волненіе въ селѣ Топильной»], частина статті: «Русскій народъ и его паразиты», *Впередъ!* (Женева), т. II (1874), отд. II, стр. 116—118.

1875

4. [Анонімно], «Замѣтки о санитарно-экономическомъ значеніи прудовъ въ юго-западной Россіи», *Кіевскій телеграфъ*. 1975, № 9 (20 января), стр. 1—2; № 10 (22 января), стр. 1.
5. [Анонімно], «Акціонерныя компаніи», *Кіевскій телеграфъ*. 1875, № 21 (16 февраля), стр. 1.
6. П[одолинскій], С., «Русское и польское населеніе Галиціи», *Кіевскій телеграфъ*. 1875, № 34 (19 марта), стр. 1; №35 (21 марта, стр. 1—2.
7. П[одолинскій], С., «Мѣщанско-рабочія товарищества самопомощи въ Галиціи», *Кіевскій телеграфъ*. 1975, № 53 (4 мая), стр. 1.
8. П[одолинскій], С., «Путевыя замѣтки. II. Отъ Львова до Песта», *Кіевскій телеграфъ*. 1875, № 63 (28 мая), стр. 2—3.
9. П[одолинскій], С., «Изъ путевыхъ замѣтокъ. III. Буда-Пестъ. Городъ Райцовъ», *Кіевскій телеграфъ*. 1875, № 67 (6 юня), стр. 2—3.
10. П[одолинскій], С., «Изъ путевыхъ замѣтокъ. Къ статистикѣ Венгерскаго королевства», *Кіевскій телеграфъ*. 1875, № 70 (13 іюня), стр. 3—4.
11. П[одолинскій], С., «Изъ путевыхъ замѣтокъ. IV. Богатый край», *Кіевскій телеграфъ*. 1875, № 80 (6 іюля), стр. 1—2.
12. П[одолинскій], С., «Путевия замѣтки. Отъ Целова (Klagenfurt) до Любляны (Laibach)», *Кіевскій телеграфъ*. 1875, № 89 (27 іюля), стр. 1—2.
13. [Анонімно], «Чигиринській бунтъ», *Впередъ!* (Лондон) 1875, № 15 (15 авг.), стр. 466—469.

14. [Анонімно], *Парова машина. Казка.* Віденъ, З болгарськоі печатні Янка С. Ковачева, 1875. (28 стор.).
15. [Анонімно], *Про бідность. Розмова перва.* Віденъ, З болгарськоі печатні Янка С. Ковачева, 1875. (20 стор.).
16. [Анонімно], *Правда, Оповіданнє. Переклад з великоруського.* Віденъ, з болгарськоі печатні Янка С. Ковачева, 1875.
17. [Анонімно], «Къ чигиринскому дѣлу», *Впередъ!* (Лондон) 1875, № 22 (1 декабря), стр. 692—694.

1876

18. Podolinsky, S., *Beiträge zur Kenntniss des pancreatischen Eiweissfermentes. Inaugural-Dissertation.* Breslau, Buchdrukerei Lindner, 1876. (56 стор.).
19. [Анонімно], *Про багатство та бідность. Розмова перва.* (Женева), 1876. (30 стор.). (Перерібка ч. 15).

1877

20. [Анонімно], *Про хліборобство. [Розмова друга]. Частина перва: Про те, як наша земля стала не наша.* Липський, 1877. (88 стор.).
Перероблено Драгомановим з оригіналу Подолинського і друковано в Женеві, а не Ляпціґу як позначено з конспіративних причин на обкладинці. *Частина друга: Як завелося панство, а хлібороби без землі зостались* не була надрукована і, мабуть, пропала.
21. [Анонімно], *Про хліборобство. Розмова третя: Як де земля поділена і як би треба йиїі державати.* Липський, 1877. (176 стор.).
Друковано в Женеві, а не в Ляйпціґу: дивись пояснення до ч. 20. Праці під чч. 19, 20, 21 задумані як трилогія марксистської теорії і її застосування до України.

1878

22. Młot, Jan [Szymon Dikstajn], *Opowiadanie starego gospodarza.* Warzawa, 1878.
Перерібка Дікштайном Подолинського *Про багатство та бідность.*
23. [Анонімно], *Opowiadanie o biedzie.* Poznań, Nakładem autora, 1878. (39 стор.).
Перерібка *Про багатство та бідность* і достосування до польських обставин.

1879

24. Podolinsky, S., «L'état sanitaire des populations du gouvernement de Kiew», *Association française pour l'avancement des sciences. Compte rendu de la 8e session. Montpellier — 1879.* Paris, Au secrétariat de l'association, 1880, pp. 863—869.
25. Подолинскиј, С., *Життъа ј здоровја лъудеј на Украјіні.* (Женева), 1879. 243 стор.
26. Подолинскій, С., Здоровье крестьянъ на Украйнѣ. Санитарный очеркъ», *Дѣло. Журнал литературно-политическій.* С.-Петербургъ. 1879, № 5, стр. 146—189.
27. Podolinsky, S., «Le nihilisme en Russie», *La Réforme.* (Paris). 1879, 15 sept., pp. 203—214; 15 oct., pp. 348—365.

1880

28. Драгоманов, М., М. Павлик, С. Подолінськиј, «Програма», *Громада. Українська часопись.* (Женева), рік V — 1880, № 1 (нојабрь-декабрь), стр. 1—4.
29. Подолінськиј, С., «Громадівство ј теорија Дарвіна», *Громада. Українська часопись.* (Женева), рік V — 1880, № 1 (нојабрь-декабрь), стр. 5—26.
30. Podolinski, S., «Le socialisme et la théorie de Darwin», *La Revue socialiste.* (Lyon). 1880, No. 3 (20 mars), pp. 129—148.
31. Podolinsky, S., «Socialisme, Nihilisme, Terrorisme. Reponse à un vieux socialiste russe», *La Revue socialiste.* (Lyon). 1880, No. 6 (20 mai), pp. 304—306.
32. Podolinski, S., «Le socialisme et l'unité des forces physiques», *La Revue socialiste. (Lyon). 1880, No. 8 (20 juin), pp. 353—365.*
33. [Анонімно], «Der Darwinismus in der ökonomischen und politischen Welt», *Arbeiter-Wochen-Chronik. Sozial-ökonomisches Volksblatt. Zentralorgan der Hungarischen Allgemeinen Arbeiterpartei.* (Budapest). 1881, Nr. 34 (22 Aug.); Nr. 36 (5 Sept.); Nr. 39 (26 Sept).
34. Подолинскій, С., «Трудъ человѣка и его отношеніе къ распредѣленію энергіи», *Слово.* (С.-Петербургъ). 1880, № 4/5, стр. 135—211.
35. Подолинській С., «Соціалисты украинцы въ Австріи», *Общее дело.* (Женева). 1880, № 38, стр. 7—12.
36. Подолинскій, С., *Соціалисты украинцы въ Австріи.* Женева, «Громада», 1880, 16 стор.
Передрук ч. 35.
37. Podolinsky, S., «Le travail humain et la conservation de l'énergie», *Revue internationale des sciences biologiques.* (Paris). Vol. 5 (1880), pp. 57—80.
38. Подолинськиј, С., *Ремесла ј хвабрики на Украјіні.* Женева, Печатньа «Работника» ј «Громади», 1880. (148 стор.).
39. Подолінськиј, С., «Громадівськиј рух в Англіји і Ірландіји», *Громада. Українська часопись.* (Женева). Рік V, 1880, № 1 (листопад-грудень), стор. 43—66.

1881

40. Подолінськиј, С., «Громадівськиј рух в Англіји і Ірландіји», *Громада. Українська часопись.* (Женева). Рік V, 1881, № 2, стор. 137—153. (Продовження ч. 39.)
41. Подолінськиј, С., «Перегльад громадівського руху в Західніј Европі», *Громада. Українська часопись.* (Женева). Рік V, 1881, № 2, стор. 232—237.
42. Podolinsky, S., «Richesse et pauvreté — dialogues économiques entre paysans oucrainiens», *Le Travailleur.* (Marseille). 1881, No. 12 (17 juillet); No. 13 (24 juillet); No. 15 (7 Aug.). (Переклад ч. 15.)
43. Podolinski, S., «Il socialismo e l'unità delle force fisiche», *La Plebe.* (Milano). Anno XIV, 1881, Nuova Serie, No. 3, pp. 13—16; No. 4, pp. 5—15.
44. Podolinski, «Der Socialismus und die Einheit der physischen Kräfte», *Arbeiter-Wochen-Chronik. Sozial-ökonomisches Volksblatt. Zentralorgan der Hungarischen Allgemeinen Arbeiterpartei.* (Budapest). 1881, Nr. 32 (7 Aug.); Nr. 33 (14 Aug.); Nr. 37 (11 Sept.).
45. [Анонімно], «Der Nihilismus in Rusland», *Arbeiter-Wochen-Chronik. Sozial-ökonomisches Volksblatt.* (Budapest). 1881, Nr. 31 (25 Sept.); Nr. 40 (2 Oct.); Nr. 41 (9 Oct.); Nr. 42 (16 Oct.); Nr. 43 (23 Oct.); Nr. 45 (6 Nov.); Nr. 46 (13 Nov.); Nr. 47 (20 Nov.); Nr. 48 (27 Nov.); Nr. 49 (4 Dec.).
(Авторство Подолинського не певне.)

46. Podolinsky, S., «Note sur l'ethnographie, la statistique et l'état sanitaire des habitants de l'Oucraine», *Société languedocienne de géographie. Bulletin.* (Montpellier). Tome IV (1881), pp. 111—132; 199—215.
47. Podolinsky, S., *Note sur l'ethnographie, la statistique et l'état sanitaire de l'Oucraine.* Montpellier, Boehm et Fils, 1881. (43 стор.). (Відбитка ч. 46.)
48. [Анонімно], *La machine á vapeur. Conte socialiste traduit de l'oucrainien.* Marseille, Jean Lombard Editeur-Libraire, 1881. (Переклад ч. 14.)
49. [Анонімно], *Про багацтво да бъедносцъ. Пъереклад з украјінскаго.* Жаньева, Друкарнья «Работника» j «Громади», 1881. 32 стор. (Переклад і перерібка ч. 19.)

1882

50. П[одолин]скій, С., «Изъ поѣздки въ Испанію», *Русская мысль.* (Москва). 1882, кн. X (октьябрь), стр. 17—57.

1883

51. Podolinsky, S., «Menschliche Arbeit und die Einheit der Kraft», *Die Neue Zeit.* (Stuttgart). 1883, Nr. 9, pp. 413—424; Nr. 10, pp. 440—457.

1884

52. Dragomanov, M., M. Pavlik, S. Podolinsky, «Le programme de 'Hromada' (la commune), revue oucrainienne», dans Benoit Malon, *Histoire du socialisme.* Tome III. Paris, 1884. Pp. 1219—1226.

1908

53. [Анонімно], «Молотїльня», *Борба. Социял-демократичний орґан.* Глїбока, Буковина. 1908, ч. 6, стор. 3—11. Перероблено з чч. 14 і 48.

1922

54. Подолинський, С., «Соціялізм, нігілізм та тероризм. Відповідь старому російському соціялістови», в М. Грушевський, *З починів українського соціялістичного руху. Мих. Драгоманов і женевський соціялістичний гурток.* Відень, 1922, стор. 184—185. Переклала з ч. 31 К. Гр[ушевськ]а.
55. Подолинський, Сергій, «Людська праця і Єдність сили», в М. Грушевський, *З починів українського соціялістичного руху. Мих. Драгоманів і женевський соціялістичний гурток.* Відень, 1922, стор. 186—207. Переклад М. Грушевського на підставі ч. 32 і 43.

1925

56. [«Зізнання С. Подолинського на поліційному допиті в Київі, 11-го березня, 1875 р.»], в С. Буда, «До біографії С. А. Подолинського», *За сто літ.* (Київ), ч. 5 (1925), стор. 198—199.

1952

57. Drahomanov, M., M. Pavlyk, S. Podolynsky, «The Program of the Review *Hromada*», in *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.* Vol. II, No. 1 (Spring, 1952, pp. 206—208.

1970

58. «Выдержки из воспоминаний С. А. Подолинского», в Борис Сапир, *Вперед! 1873—1877, т. II.* Dodrecht, Holland, D. Reidel, 1970, стр. 52—54.
59. «К чигиринскому делу», в М. Рудько, «Нові джерела для характеристики суспільно-політичних поглядів С. А. Подолинського», *Архіви України.* (Київ). 1970, ч. 4, стор. 57—58.

II. ЛИСТИ

Цю частину бібліографії уложено в тематичному порядку.

1. а. Сапир, Б., *Вперед! 1873—1877. Том II.* Dodrecht, Holland, D. Reidel, 1970, стор. 415—468 (23 листи Подолинського до В. Смірнова, Р. Ідельсона і П. Лаврова, російською мовою.)
   б. Рудько, М. П., «С. А. Подолинський у революційно-народницькому русі 70-х рр. XIX ст.», *Український історичний журнал.* (Київ). 1966, ч. 7, стор. 120—130. (4 листи Подолинського до Смірнова; друковані Сапіром.)
   в. Рудько, М. П., «Революційне народництво 70-х років XIX ст. і українські ‘Громади’. Лист С. А. Подолинського про ‘українську соціально-демократичну партію’», *Український історичний журнал.* (Київ). 1968, ч. 9, стор. 126—134. (Лист до Смірнова з 1875 р.; друкований також Сапіром.)
   г. *Освобождение Болгарии от турецкого ига. Документи в трех томах. Том I: Освободительная борба южных славян; Россия, 1875—1877.* Москва, АН СССР, 1961, стр. 248. (Частина листа з 1876 р.; друкований Сапіром.)
   ґ. Хитрова, Н. И., «О попытке организации изданния газеты ‘Вперед’ в Хорватии или Сербии», *Славянский архив.* Москва, Мысль, 1961, стр. 239. (1 лист до Смірнова з 1875 р.; друкований Сапіром.)
   д. Serbyn, R., «In Defense of an Independent Ukrainian Socialist Movement: Three Letters from Serhii Podolynsky to Valerian Smirnov», *Journal of Ukrainian Studies.* (Toronto). No. 13 (Fall 1982), стор. 3—32. (3 листи з 1875 р.; друковані Сапіром.)
2. а. Сапир, Б., *Лавров: Годы емиграции. Том II.* Dodrecht, Holland, D. Reidel, 1970, стр. 13—68. (46 листів до Лаврова.)
   б. Пашук, А., «Листи С. А. Подолинського до П. Л. Лаврова в справі заснування журналу ‘Вперед!’», *Науково-інформативний бюлетень Архівного управління.* (Київ). 1963, ч. 6, стор. 47—59. (12 листів з 1872 р.; друковані Сапіром.)
   в. Пашук, А., «До листування С. А. Подолинського з П. Л. Лавровим у справі журналу ‘Вперед!’», *Архіви України.* (Київ). 1965, ч. 5, стор. 49—57. (10 листів з 1873—74 рр.; друковані Смірновим.)
   г. Институт Марксизма-Ленинизма при КПСС. *Документы Первого Интернационала. Гаагский Конгресс Первого Интернационала. 2—7 Сентября 1872 г. Отчеты и письма.* Москва, Изд. пол. лит., 1972, стр. 420—448. (8 листів до Лаврова; 5 з них недруковані Сапіром.)
   ґ. Institute of Marxism-Leninism of the CC CPSU. *Documents of the First International. The Hague Congress of the First International. September 2—7, 1872. Reports and Letters.* Moscow, Progress Publishers, 1977, pp. 500—532. (Англійський переклад ч. 2г.)

д. Институт Марксизма-Ленинизма при ЦК КПСС, *Русские современники о К. Марксе и Ф. Енгельсе.* Москва, 1969, стр. 141—142; 168—169. (2 листи з 1872 і 1880 р., до Лаврова.)

3. а. Пашук, А. І., «Листи С. Подолинського до М. Павлика», *Жовтень.* (Львів). 1963, ч. 6, стор. 138—140. (3 листи з 1880—1881 рр., українською мовою.)

4. а. Грушевський, М., «Листи С. Подолинського до К. Маркса», в його. *З починів українського соціялістичного руху. Мих. Драгоманов і женевський соціялістичний гурток.* Відень, 1922, стор. 207—209. (2 листи в німецькому оригіналі і українському перекладі, з 1880 р.)

   б. Институт Марксизма-Ленинизма при ЦК КПСС, *К. Маркс, Ф. Енгельс и революционная Россия.* Москва, Изд. пол. лит., 1967, стр. 405. (російський переклад двох листів, ч. 4а.)

5. а. *Архів Михайла Драгоманова. Том 1. Листування київської громади з М. Драгомановим 1870—1895.* Варшава, 1938, стор. 260—261. (Лист до Драгоманова з 1877 р.)

6. а. Студинський, К., *Галичина і Україна в листуванні 1862—1882 рр.* Київ-Харків, Вид-во Пролетар, 1931, стор. 216—220. (10 листів до М. Бучинського з 1873—75 рр.)

7. а. Павлик, М., *Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом.* (1876—1895). Том III (1879—1881). Чернівці, 1910. (1 лист Подолинського до Драгоманова з 1881 р.)

У вичислених публікаціях надруковано 92 листів за роки 1872—1881. Два листи писані німецькою мовою до Маркса; 10 українською мовою до М. Бучинського, М. Драгоманова і М. Павлика, а 80 по-російському до П. Лаврова, В. Смірнова, Р. Ідельсон і М. Бучинського.

In Memoriam

СЕНАТОР ПАВЛО ЮЗИК
(*1913 — †1986)

Від Редакції: Ціла українська діяспора понесла невимовно болючу втрату із смертю сл. пам. Сенатора Павла Юзика, бо ж сливе у всіх ділянках нашого широко-розгалуженого життя він лишив непоминальний слід. Проф. Павло Юзик був членом Управи Українського Історичного Товариства і співробітником «Українського Історика». Історики втратили колеґу, який зробив великий вклад у дослідженні українців в Канаді. Ми не маємо змоги на цьому місці вичислити всі заслуги Покійного. Це треба буде зробити окремо. На цьому місці друкуємо поминальне слово, яке виголосив проф. Богдан Боцюрків після Панахиди напередодні похорону бл. пам. Сенатора Павла Юзика у неділю 13 липня 1986 року в Оттаві. Редакція «Українського Історика» висловлює при цій нагоді найглибше співчуття ближчій і дальшій родині Покійника.

Поминальне слово

Прибиті несподіваною смертю Сенатора Павла Юзика, ми ще не можемо погодитися з фактом, що його вже немає між нами, що затих його голос, який довгими роками лунав на засіданнях, з'їздах, конвенціях та конґресах і в канадському Сенаті, і на міжнародній арені — всюди там, де його голос був і нашим голосом, українців Канади, голосом наших земляків і в розсіянню сущих, голосом поневолених братів і сестер наших «на нашій, не своїй землі» України. Ледви чи знайдеться друга людина, яка заповнила б цю неймовірну прогалину, що її залишив за собою наш покійний Сенатор у різних ділянках громадського, культурного, наукового, релігійного та, зокрема, політичного життя.

Син саскачеванських піонерів, бл. п. Павло Юзик пройшов велику життєву школу, в якій сформувався його світогляд, його політичне мислення і стиль його громадської і державної діяльности. В них поєдналися його постійна відданість українській справі із канадським патріотизмом та глибокою повагою до прав людини як порядкуючого принципу міжнародного життя. Знавець української історії, він глядів на невдачі українського минулого через призму мазепинської мудрости:

През незгоду всі пропали,
Самі себе звоєвали.

Тому все своє життя він проповідував і практикував принципи єдности, співпраці, взаємозрозуміння, раціональности, правопорядку та демократизму в нашому громадському і політичному житті. Такою — свобідною, об'єднаною і демократичною — у своїх мріях хотів він бачити Україну — батьківщину його батьків, якої не довелось йому побачити за життя ніколи. У канадському політичному житті, у центрі якого від 1963 р. він грав видатну ролю, як Сенатор і державний муж, бл. п. Павло Юзик був головним автором, піонером і речником ідеї багатокультурности. В неї він вклав свою візію канадської культурної мозаїки, Канади вільних і рівноправних громадян, країни необмежених можливостей для всіх канадців — найстарших, старих і нових, без етнічної, расової чи релігійної дискримінації. Тому чи не найбільшим політичним тріюмфом Сенатора Юзика була урядова прокламація політики багатокультурности в 1971 р.

Напередодні його похорону, ми прощаємо нашого незабутнього Сенатора від всієї української спільноти, від світових, крайових і місцевих українських організацій в Канаді й Америці, зокрема від КУК і його складових організацій, від Українського Народного Союзу та Світового Конґресу Вільних Українців, яким присвятив бл. п. Павло Юзик багато зусиль впродовж свого трудолюбивого життя. Прощаємо його від його колеґ-науковців, від товаришів зброї-ветеранів, від приятелів його родини особливо в Оттаві та на Фльориді. Зокрема прощаємо його — завжди динамічного, завжди молодого духом Сенатора — від української молоді і студентства, між якими почав він в 30-их рр. свою громадську діяльність. З ними він справді ніколи не розлучався. В них він бачив надію на краще майбутнє нашої спільноти й народу.

Нашими почуваннями й молитвами ми лучимося з прибитою горем родиною бл. п. Павла Юзика — його дружиною Марією, дочками Євгенією, Вікторією і Вірою, сином Теодором і їхніми сім'ями, із сестрою Покійника Марією і братами Михайлом та Іваном. Ми поділяємо їхній біль та смуток і просимо їх прийняти щирі вислови нашого найглибшого співчуття у їхньому родинному й нашому всенародньому горі.

Нехай легкою буде Павлові канадська земля.

ВІЧНА ЙОМУ ПАМ'ЯТЬ!

Богдан Боцюрків

НАШІ ВТРАТИ

Управа Українського Історичного Товариства ділиться сумною вісткою з членами Товариства й громадянством, що в 1986 році відійшли у вічність такі члени УІТ:

бл. п. проф. д-р ПАВЛО ЮЗИК († 9. VII. 1986)

дійсний член і член Управи УІТ, співробітник «Українського Історика», видатний дослідник українського життя в діяспорі і визначний суспільно-громадський діяч. Достойній Родині Покійного складаємо глибоке співчуття.

Вічна Йому пам'ять!

бл. п. ВАСИЛЬ МИКИТЧУК († 7. VIII. 1986)

член-фундатор Українського Історичного Т-ва, видатний будівничий української культури й громадський діяч.

Достойній Родині Покійного складаємо наші глибокі співчуття.

Вічна Йому пам'ять!

бл. п. д-р ДМИТРО ОГЛОБЛИН († 24. IX. 1986)

член Українського Історичного Т-ва, співробітник «Українського Історика», дослідник історії України в XIX ст.

Батькові Покійного, проф. Олександрові Оглоблину складаємо наші глибокі співчуття.

Вічна Йому пам'ять!

бл. п. проф. д-р СТЕПАН ГОРАК († 20. XII. 1986)

дійсний член УІТ, співробітник «Українського Історика», автор численних праць з історії України і Східньої Европи, видатний організатор наукового життя.

Родині Покійного складаємо наше глибоке співчуття.

Вічна Йому пам'ять!

Рецензії, огляди

Михайло Грушевський, *Володимир Боніфатійович Антонович 1834—1908—1984.* У 150-ліття з дня народження. Нью-Йорк—Мюнхен—Торонто, Українське Історичне Товариство, серія: Грушевськіяна, ч. 3, 1985. Редактор Любомир Винар. 64 стор.

Назва праці не віддзеркалює точно її змісту, у якій п'ять статтей М. Грушевського («Пам'яти Володимира Атоновича», стр. 11—12; «Володимир Антонович, основні ідеї його творчости і діяльности», стор. 13—19; «З соціяльно-національних концепцій Антоновича», стор. 20—38 і «П'ятдесят літ „Исторических песень малорусского народа" Антоновича і Драгоманова», стор. 39—54) попереджені вступною статтею Л. Винара «До 150-ліття з дня народження Володимира Антоновича», стор. 7—10, а до них додано бібліографічне зведення Д. Штогрина і М. Антоновича «Причинок до бібліографії В. Антоновича», стор. 55—58.

Редактор цього цінного видання вибрав п'ять статтей М. Грушевського про його учителя В. Б. Антоновича, що були друковані в журналах і записках ще за життя М. Грушевського. Чи не краще було б назвати цю збірку «М. Грушевський про В. Б. Антоновича» з передмовою Л. Винара і бібліографічним додатком? Редактор видання дуже плідний історик і в першу чергу завдяки йому появляється «Український Історик», незважаючи на фінансові труднощі та інші перешкоди, уже понад 20 років.

Хоч В. Антонович не дорівнював своєму учневі М. Грушевському щодо кількости виданих праць, то його значення для історії України в числі визначних учнів, як, напр., О. І. Левицький, Б. І. Багалій, М. В. Довнар-Запольський, М. С. Грушевський, О. С. Грушевський, І. М. Каманін, В. Г. Ляскоронський та інші, яких він зацікавив історією України та підготовив до майбутньої самостійної наукової праці. Л. Винар поряд з тим підкреслив важливе місце В. Антоновича «у розвитку українського культурно-національного руху на Великій Україні і в Галичині», до якого він прийшов з польської шляхетської сім'ї (стор. 7—9).

У п'яти статтях М. Грушевського знаходимо прецінний матеріял для дослідів і вивчення викладово-виховної, громадської і науково-дослідної діяльности В. Антоновича. Виплекати групи свідомих українців в імперіяльному університеті було нелегко. Там всюди заглядало за ним невидиме око царської охранки, яка бачила небезпеку для імперії в плеканні демократичних і народовладних ідей. У статті «З соціяльно-національних концепцій Антоновича» М. Грушевський писав:

> «Се була ворожа цитаделя обрусіння і офіціяльного чорносотенства, де Покійний учений чув себе не дома, а в ворожім стані, під пильними арґусовими очима незліченних обов'язкових і добровільних наглядачів, і так почував себе і я й інші представники української громади...» (стор. 20).

Історик-виховник мусів не лише вести подвійне життя — одне для влади та їх аґентів, а інше для своїх довірених учнів і власної академічної совісті, але й держати різні виклади — одні в публічних авдиторіях, а інші для малих гуртків студентів-українців. Це саме стосується до викладових записок і деяких наукових праць, які ніколи не побачили світла денного. Про це свідчить М. Грушевський, член довіреного гуртка свого учителя:

> «Ті публікації, які могли б найбільше дати для пізнання його ідеології — як „Три національні типи", „Бесіди про козацькі часи" — ми маємо не в автентичних записах автора . . .» (стор. 37).

У «неавтентичних» записках про «Три національні типи» маємо спробу В. Антоновича оформити історіософічну тезу про три типи влади притаманні для трьох народів: москалів-росіян, ляхів-поляків і українців. Для перших це послух і абсолютизм влади, для других шляхетські форми влади, а для третіх народовладність. Цю саму думку знаходимо на початку його «Короткої історії козаччини».

Вихований в дусі ідейної спадщини французьких мислителів XVIII стол., В. Антонович не міг примкнути ні до російського абсолютного монархізму, ні до польської шляхетської ідеології, яку він знав із власної практики і з оригінальних польських та інших джерел. Щирий демократизм він знайшов серед народних мас селянства, яке в XIX стол. творило ще біля 90% всього населення на русько-українських етнографічних землях.

М. Грушевський був найбільше покликаний дати у правильних штрихах сильветку свого великого вчителя і виховника, яку знаходимо в п'яти статтях його про В. Антоновича, в яких маємо не лише чорний чи білий але багато кольорів. Усі статті у збірнику вказують на те, як важко поставити у діяльності В. Антоновича грань між академічно-виховною, громадською і науково-дослідною працею. Віссю його спрямування була завжди гуща народу, до якого він пристав усім своїм серцем і розумом, що його долю на протязі століть він досліджував і, для добра якого, спрямовані були плоди його зусилля.

І нові джерела і досвід суспільно-політичного розвитку за минулих сто років примушує нас тепер інакше підходити до нашої минувшини і розуміти її інакше, ніж її розуміли наші історики тоді.

В. Антонович не належав до того типу істориків, які, як М. Грушевський ставили питання і давали на них повну відповідь на основі наявних джерел. На багато з них за обставин безпощадної цензури Антонович і не мав змоги відповідати згідно з наявним фондом знання і своєю совістю науковця. Деякі терміни, як «южно русскій» замість український він мусів штучно добавляти, або це робила за нього цензура. Російська мова, якою він писав не була його рідною. Але був він майстром у ставленні запитів і проблем, що вимагали відповіді або заставляли його учнів думати і досліджувати. Деякі тези Антоновича були, як це називає Л. Винар «контроверсійні гіпотези» (стор. 9). До них належать «деякі думки В. Антоновича про незадовільні державнотворчі здібності українського народу» (стор. 9). Подібних гіпотез у В. Антоновича багато і про це пише М. Грушевський у статті «З соціяльно-національних концепцій Антоновича» (зокрема стор. 26—38).

Під технічним оглядом ця побуджуюча до інтенсивної наукової праці, книжечка має деякі недомагання. Побіч титульної сторінки англійською

мовою немає в ній ні опису, ні резюме англійською або якоюсь іншою чужою мовою. Але така вже доля українських видань у найбагатших країнах світу: для їхнього друку немає достатніх матеріяльних фондів, а перешкод і труднощів багато.

Яків Шумелда

(Сан Франціско)

Ukrainische Romantik und Neuromantik vor dem Hintergrund der europäischen Literatur. Herausgegeben von J. Bojko-Blochyn. Beiträge zur neueren Literaturgeschichte. Dritte Folge. Band 66. Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag, 1985. 152 Seiten.

Новим великим успіхом проф. Ю. Бойка-Блохина треба назвати це видання, яке містить доповіді виголошені на науковій конференції 11—12 січня 1983 р. в Мюнхені. Ініціятором конференції був, очевидно, сам редактор. Том складається з передмови видавця, вступного слова Н. Лобковіца і 14-ох наукових доповідей, в яких заторкнено різні аспекти романтизму, зокрема українського.

Широкі рамки конференції дали доповідачам змогу виявити ініціятиву у виборі тем і їх насвітленні, а внаслідок того багатосторонній збірник заохочує до дискусії та збуджує думку, хоч би й у зв'язку з тим, що кожний дослідник по-своєму, кожний трохи інакше, підходить до розв'язки теми.

Навіть доповіді, які не мають нічого спільного з українською романтикою (Роджер Бавер, Національне і понаднаціональне в европейській романтиці: німецька спадщина у французькому романтизмі, стор. 23—31; Гельмут Матекат, Німецька неоромантика, стор. 111—129) важливі для визначення подібностей і розбіжностей української і західньоевропейської романтики.

Українській тематиці присвячені дві загальні доповіді — Ю. Бойка-Блохина, Українська романтика як предмет дослідження (стор 13—22) і С. Гординського, Українська романтика та її зв'язки з заходом (стор. 33—42) і цілий ряд спеціяльних розвідок. К. Канцоґ критично обговорює працю Шамрая присвячену Е. Т. А. Гоффманові (стор. 43—52), Ф. Шольц пише про літературні та фолкльорні традиції у Шевченковому «Кобзарі» стор. 53—67), вказуючи на незвичайне багатство літературної спадщини і народної творчости перетопленої в творчому горнилі поета, О. Блохина-Сулима зосередила свою увагу на двох романтичних новелях П. Куліша Орисі та Злодію в селі Гаківниці (стор. 69—77), Г. Резель заторкує ненову, але цікаву тему українсько-чеських контактів у першій половині 19 стол. (стор. 79—87), Ф. Калінґер відкриває нові обрії порівнюючи концепцію Марії з румунською романтичною творчістю (стор. 89—96) з цікавими паралелями, які ставлять Шевченкову «Марію» в нову перспективу. Далі йдуть праці Г. Ґлассля про Кирило-методіївське братство як вияв української романтики (стор. 97—104), Й. Сірки про перший (харківський) період української романтики (стор. 105—110), О. Зуєвського про малодосліджені впливи Шопенгауерової філософії на творчість О. Кобилянської (стор. 123—129), Р. Губера про твори Байрона в українській літературі (стор. 131—140) і М. Антохія про Шевченка між культом і дослідженням (стор. 141—150).

Коли ми на початку спеціяльно підкреслили заслуги Ю. Бойка-Блохина, то на це є підстави, які проглядають із збірника: Ф. Шольц присвятив свою доповідь 75-річчю невтомного українця, а К. Канцоґ, Ф. Карлінґер і Р. Губер пов'язують свої доповіді так або інакше з Ю. Бойком-Блохином. З українців це роблять Й. Сірка і А. Антохій.

Збірник доповідей поширює, без сумніву рамки вивчення українського романтизму взагалі, а шевченкознавства зокрема і знайомить з цією темою німецьку славістику.

У збірнику зустрічаються, на жаль часто, друкарські помилки, які часом міняють зміст. Так на стор. 38 постання київської групи романтиків пов'язується з Шевченком і датується 1830—1835 рр. !?, на стор. 100 приїзд Костомарова з Харкова в Київ датується 1844 р. (має бути 1845 — у 1844 р. Костомаров був лише десять днів у Києві переїздом із Харкова в Рівне), на стор. 136 читаємо, що П. Грабовський «Шильйонського в'язня» переклав наприкінці 1860 (має бути 1880), на стор. 139 замість 30-ті має бути 20-ті роки. Інших друкарських помилок не згадуємо.

Перекладати тексти Шевченка на чужу, зокрема неслов'янську мову дуже нелегко, на що й звертають увагу деякі дослідники. Ледве чи: «Заспіває — засміється» влучно передано: «Er beginnt zu singen — beginnt zu lachen» (стор 55) чи «Утни» — «Bring' du etwas zustande» (56), хоч це й дослівний переклад. З другого боку сім'я це Familie, а не Frau und Kind (стор. 135). Пісня «Перебенді» про сербина, це не «serbisches Tanzlied» (54), а найімовірніше «Ходить сербин по риночку», хоч є й інші пісні про сербинів («Їхав сербин по горівку», «Їхав сербин з України» тощо).

Є й твердження, які не відповідають дійсності. Ф. Ліст не писав оперу про Мазепу, а симфонію (стор. 34). Костомаров не знав змалку української мови, як твердиться на стор. 99. Програма кирило-методіївців не тотожна з програмою декабристів і не передбачала розподілу України надвоє (як пізніше пропонував Драгоманов), хоч саме так це з'ясовано на стор. 102. Є й інші помилки, чи принаймні дискусійні твердження, але, як сказано, ці помилки дрібні і другорядні та ніякою мірою не зменшують значення рецензованого збірника.

М. Антонович
(Монтреаль)

Lubomyr R. Wynar, *Mykhailo Hrushevs'kyi, 1866—1934. Bibliographic Sources.* New York-Toronto: Ukrainian Historical Association, 1985, XVIII, p. 203. $20.

Це одна з найцінніших праць, яка появилася в 1985 році у 50-ту річницю смерти талановитого і неймовірно творчого історика-письменника М. Грушевського. Непересічна здібність і продуктивність історика-автора поставили перед архітектом цієї бібліографії, проф. д-ром Любомиром Р. Винарем цілий ряд труднощів. Їх видно вже, коли кинути оком на число 1,879 публікацій (розвідки, статті, замітки, джерельні матеріяли, історичні твори, белетристика, рецензії тощо), які створив цей непересічний робітник на інтелектуальному полі. Коли додати, що писав він у декількох мовах (українській, російській, французькій і німецькій), що його твори або писання про нього появилися на багатьох мовах, стає очевидним той лябіринт труднощів, який виринув перед істориком-бібліографом, який намагався

зібрати у своїй бібліографії все, що написав М. Грушевський і все, що було написане і друковане про нього. Бібліографи для істориків і письменників типу М. Грушевського, як Банкрофт або Ранке, мають вже бібліотеки або дослідчі інститути, де зібрано все, що творили або про них написано. У їхньому випадку є необхідним лише впорядкувати на основі хронологічного або предметового принципу, інколи обох, каталогічні картки та зробити у формі книжки відбитки з них.

Історик Любомир Р. Винар не міг знайти бібліотеки або інституту М. Грушевського. Їх ще немає. Йому довелося бути мозольним будівничим, який з наявних або прихованих частин будівельного матеріялу мусів власними зусиллями будувати велику і суцільну бібліографічну будову.

Зрубом для його бібліографічної будови про М. Грушевського стали дві бібліографічні праці: 1. «Матеріяли до бібліографії друкованих праць академіка Грушевського за 1905—1928 рр.», редакції Д. Балика, О. Карпинської, Н. Козеля і Н. Ципкина з доповненнями історика Д. Дорошенка, Київ, Всеукраїнська Академія Наук, 1929, 104 стор. і 2. «Науковий Збірник, присвячений професорові Михайлові Грушевському учениками і прихильниками з нагоди його десятилітньої праці в Галичині (1894—1904)». Львів, видання Комітету, друк. Наукового Товариства ім. Шевченка, 64 стор. якої редактором був відомий історик-бібліограф Іван М. Левицький. Обидві бібліографії побудовані були на основі поєднання хронологічного і предметового принципів. Вони віддзеркалювали повну картину інтелектуальної творчости рік за роком у поодиноких ділянках. Забезпечені індексами творів, імен тощо, були ілюстрацією шедеврів наукових і бібліографічних праць у перших трьох десятиліттях 20-го століття. Якісну сторону обох праць відмітив Любомир Р. Винар, друкуючи їх в оригіналах у новій бібліографії, включаючи їхні титульні сторінки та індекси. У цій частині свого будівництва він виявив усі риси чесного і совісного науковця, який не привласнює собі праці інших, приховуючи джерела, а дає повну рекляму ориґінальним творцям.

Зруб у формі двох бібліографій дав точну картину інтелектуальної творчости і друкованих праць М. Грушевського від 1885 до 1928 років. У ньому не було творчости історика від 1929 до його смерті. Там не було основної маси того, що написано про нього. Око бібліографа-архітекта бачило потребу у конструкції входу до бібліографічної будови, її зведення, даху і тої орнаментації, що робить нову бібліографію естетичною по вигляді і змісті, не дивлячись на всі запозичення. Це зробив Любомир Р. Винар на сторінках I-XVIII,, де є коротка бібліографія і статистична аналіза творчости історика. Зведення, дах і декорації є у формі III-го і останнього розділу нової будови, яка має свій власний індекс. Вони на сторінках 171—203. Щоб зробити нову бібліографічну будову доступною для англомовного читача і дво-мовного дослідника, свої ориґінальні частини будови дав він в англійській мові, а українські імена, назви і слова у англо-латинській транслітерації.

Таблиці I і II статистичної аналізи друкованих праць Михайла Грушевського від 1885 до 1928 років, для кожного року і на основі типу публікацій (книжки, окремі публікації, есеї, рецензії, белетристика і сумаричні зведення для кожного року) є інтересним засобом Л. Винара у начеркненні картини підйомів і спадів творчости та друкованих праць Михайла Грушевського. У 1885 році, себто, коли студентові Грушевському було 20 років, друковано його один белетристичний твір. У 1910 році, коли сповнювалося

34 роки, друковано 78 його есеїв, 24 рецензій і один белетристичний твір. Було це під оглядом скількости найвище число друків у його житті за один рік.

Обидві таблиці вказують на довгий досвід Л. Винара в орудуванні статистичними цифрами і квантитативною аналізою бібліографічного досвіду.

У III-ій, повністю новій і оригінальній частині бібліографії д-р Л. Винара знаходимо в англійській мові 6 підрозділів:

I. бібліографія бібліографій, стор. 173—175,
II. бібліографія публікацій про Михайла Грушевського, стор. 175—192,
III. статті в енциклопедіях, стор. 193,
IV. серії публікацій, що були присвячені М. Грушевському, стор. 193—194,
V. друковані першо-джерельні друки (автобіографії, матеріяли архівів і основні періодичні видання, що були основані або редаґовані М. Грушевським), стор 196—198, і
VI. доповнення, стор 198, у яких Л. Винар помістив 6 назв публікацій, що їх він знайшов після закінчення своєї праці над III-тьою частиною своєї мозольної праці.

Підрозділи I—VI мають разом 405 назв публікацій, з яких майже кожна має коротке пояснення. Отже ця частина бібліографії є, як це звуть бібліографи, «анотованою, себто забезпечена коментарями, що робить її суто науковою.

Професор Дюбомир Р. Винар зробив велике діло. Він дав історикам і бібліографам повну бібліографію про Михайла Грушевського, яка включає також біографічні джерела про нього.

Після того, що написано вище, не приходиться тут підкреслювати ваги, цінности та своєчасности нової бібліографії про великого українського історика, який був одночасно палким демократом і республіканцем. У її будові і науковому вивершенні Любомир Р. Винар виявив всі свої риси систематичного, точного та послідовного науковця-бібліографа. У його системі та послідовності цього бібліографічного будівництва можна мати лише застереження в тому, що не поставив у свій зруб на першому місці бібліографії Івана Ем. Левицького 1894—1904 років, а почав його тою за 1905—1928 роки. Так він порушив хронологічний принцип, який став всюди основним у його будові.

Яків Шумелда
(Сан Франціско)

Василь Сімович, *Українське мовознавство.* Розвідки й статті. Упорядкування і вступна стаття Юрія Шевельова. Українські студії Оттавського університету. Но. 4 і 6, т. I. Оттава, University of Ottawa Press, 1981. 451 стор.; т. 2, Оттава, University of Ottawa Press, 1984. 239 стор.

Два томи вибраних творів В. Сімовича привітають в першу чергу мовознавці. Вони складаються з передмови Ю. Шевельова стор. (7—56), 39 статтей В. І. Сімовича (т. I, 57—449, т. II, 7—211), декількох листів його (до В. Винниченка і А. Жука, т. II, стор. 215—222), спогадів М. Ясеницької (т. II, стор. 223—228) і Юрія Клинового (недавно померлого Ю. Стефаника, т. II,

стор. 229—236) та бібліографічних вказівок і змісту) т. I, 450—451, т. II, стор. 237—239).

Василь Іванович Сімович був у першу чергу мовознавцем, а тому закономірно його мовознавчі твори займають левину частину двотомника. У хорошій вступній сатті Ю. Шерех подає життєпис і науковий коментар на мовознавчу працю Сімовича. Він спеціяльно призначений для мовознавців і нефахівцеві не завжди буде зрозумілий.

Наші зауваження будуть в першу чергу торкатися не-мовознавчих праць покійного ученого. Ю. Шевельов їх у передмові лише згадує не присвячуючи їм спеціяльної уваги за вийнятком «Рідна мова й інтелектуальний розвиток дитини» (т. II, стор. 52—61), за яку упорядчик автора нещадно, хоч зовсім незаслужено критикує.

В. Сімович, подібно як Ю. Шевельов, працював у різних ділянках, а зокрема в літературознавстві та в суспільно-громадському житті. Цікаво, що сказав би Ю. Шевельов, якби хтось обговорюючи його вагомий вклад у мовознавство приточив до цього його часто злободенні і дискусійні статті на літературознавчі та суспільно-громадські теми (хоч би два томи його ессеїв) і критикував би їх з точки зору нової дійсности. Дискусійні, а часом і «бойові» статті зайво брати під наукову люпу. Перед упорядчиком було декілька можливостей, або подати виключно мовознавчі твори Сімовича, не входячи в іншу діяльність, або ж розділити збірник на три рубрики згаданих ділянок, але й тоді зайво було б з точки зору сучасности критикувати громдські позиції актуальні 50 або й більше років тому. Критикуючи ж їх треба було брати до уваги тодішню ситуацію, а не наші «сучасні вершини», які через кілька десятків років будуть такі ж, або й ще більше застарілі як політичні міркування наших попередників.

Як улюблений і, мабуть, найкращий учень С. Смаль-Стоцького — В. Сімович був також неабияким шевченкознавцем, який подарував нам першого коментованого «Кобзаря» для широких народних мас і цілий ряд статтей на теми шевченкознавства, що в двотомнику губляться як цілість, бо розглядаються з мовознавчої точки зору.

Крім того В. Сімович був тонким знавцем не лише української («Короткий огляд української літератури», Відень 1915), але й польської та німецької літератури. Цієї теми Ю. Шевельов не торкається. Але ж саме Сімович подарував нам хорошу річ тоді ще майже зовсім незнайомого В. Підмогильного, «В епідемічному бараці» (Київ—Ляйпціґ 1922) та ін.

Обговорюючи взаємини В. Сімовича з С. Смаль-Стоцьким Ю. Шерех, може й правильно з'ясовує їх, але ж це були взаємини повні чуттєвих моментів, тепла, сантименту, які трудно зрозуміти тим, хто не знав цих учених особисто і не відвідував лекцій С. Смаль-Стоцького. Трудно собі уявити теплу «заряджену» атмосферу, яку створював літній професор. Крім передрукованих статтей варто було взяти до уваги також передмову В. Сімовича до Інтерпретацій Шевченка пера С. Смаль-Стоцького (Варшава 1934, стор. 5—11).

Обговорюваний двотомник є важливим вкладом у мовознавство і треба надіятися, що і з цього боку його обговорять фахівці. Проте він виходить поза ці рамки і дає цікаві статті на теми правопису, шевченкознавства та інших ділянок українознавства, а тому він викличе зацікавлення не лише філологів, але й широких кіл громади, яка в ньому знайде цікаві статті великого українського вченого, педагога і суспільно-громадського діяча.

М. Антонович
(Монтреаль)

Edward Prus, *Herosi spod znaku tryzuba, Konowalec-Bandera-Szuchevycz.* Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1985. 348 стор.

Вже обкладинка (висяча петля) і наголовна сторінка 5 (німецька службова пістоля) вказують на те, що мова тут про проти-українську пропаґанду, а не про глибшу аналітичну працю, яка правдиво вияснювала б історичні події на українських землях в часі другої світової війни 1939—1945 і після її закінчення. Проте, видання може служити для дослідників цеї історичної епохи причинком для глибших студій і правдивої, об'єктивної аналізи подій цього часу. Зокрема багата бібліографія (стор. 345—347) сов'єтських і польських видань може бути базою для оцінки джерел цього шовіністичного, після-военного польського книжкового випуску. Цікує Е. Пруса, автора горезвісного пашквілю: „Władyka Swiętojurski", Rzecz o arcybiskupie Andrzeju Szeptyckim (1865—1944), виданого цим же інститутом у 1985 р., прямо зоологічна ненависть до українського визвольного змагання, зокрема до українського націоналізму, до якого автор підходить не як до історичного соціологічного явища, що зродилося на базі уярмлення українського народу і на змаганні до його суверенного самовияву, але якому Е. Прус накидає за більшовицьким зразком ярлик фашизму і буржуазного націоналізму. Український Націоналістичний Визвольний Рух автор «авторитетно» оцінює як інспірацію гітлерівської абвери, яка прямо чи посередньо ним керувала.

У книжці Е. Пруса історичні події і факти переплітаються з наявною неправдою і перекрученнями. Прус подає багато цитат, відкликаючись до їх авторів, одначе не подає сторінок і точних джерел, які дослідникові помогли б їх зльокалізувати та ствердити їх тотожність і контекст.

Українські історики найдуть чимало помилок і шкідливих рішень у окремих діях організованого націоналізму, проте ніхто не зможе заперечити актів безприкладного героїзму, беззастережного ідеалізму і відданості Українській Визвольній Справі більшості його видатних діячів, їх послідовників, що в основі заперечує Е. Прус.

Книжку свою Едвард Прус поділив на три частини: Коновалець, Бандера і Шухевич, де він змальовує, — на тлі історичних подій, — постаті цих визначних діячів українського організованого націоналізму. Не важко вгадати якими вийшли карикатурні сильветки усіх трьох постатей і якими барвами їх змалював польський шовіністичний автор. Варто б згадати розділ «Rozhowory» стор. 274, що відносяться до спроб зав'язати контакт і ев. співпрацю ОУНб УПА з польським Визвольним Рухом АК (Армії Крайовей).

Хоча книжку Е. Пруса ніяк не можна вважати джерельною науковою працею, з нею варто познайомитися як з виявом духу часу епохи 2-ої світової війни і після неї.

Осип К. Винницький

Хроніка та інформація

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО

НОВА УПРАВА УІТ

У вересні 1986 року переведено дійсними членами УІТ вибори до нової Управи Товариства. Номінаційну Комісію очолював проф. д-р О. Оглоблин, а членами були проф. д-р Олег Ґерус і мґр Олекса Стовба (секретар).

Члени одноголосно перевибрали на голову УІТ — проф. д-ра *Любомира Винара*, на заступника голови д-ра *Марка Антоновича*, на наукового секретаря і скарбника д-ра *Олександра Домбровського*. Членами нової Управи стали: проф. д-р *Олександер Баран* (Вінніпеґ), проф. д-р *Богдан Винар* (Денвер), проф. д-р *Аркадій Жуковський* (Париж), проф. д-р *Теодор Мацьків* (Гайдельберґ), проф. д-р *Ігор Каменецький* (М. Плезант), проф. д-р *Михайло Пап* (Клівленд), проф. д-р *Орест Субтельний* (Торонто) і проф. д-р *Дмитро Штогрин* (Урбана). До Контрольної Комісії увійшли: доц. Лев Биковський, проф. Олег Ґерус і мґр М. Антохій. Д-р Марко Антонович рівночасно відповідає за діяльність УІТ в Канаді, а д-р Теодор Мацьків є офіційним відпоручником Управи УІТ в Европі і відповідає за розгорнення діяльности УІТ в різних европейських країнах. Д-р Олександер Домбровський заразом відповідає і провадить Архів УІТ. На пропозицію проф. О. Оглоблина і доц. Лева Биковського, дійсних членів УІТ, проф. Любомира Винара основника «Українського Історика» і його головного редактора вибрано почесним членом УІТ. Як відомо, «Український Історик» є єдиним журналом історії і українознавства на Заході і вже появляється 23-и роки за головною редакцією Л. Винара. Це є тривале досягнення української історіографії.

Українське Історичне Товариство, створене в 1965 році, обєднує істориків, дослідників суспільних і гуманістичних наук і любителів історії, які є членами-прихильниками Товариства. УІТ продовжує кращі традиції української національної історіографії і є гідним репрезентантом української історичної науки на міжнародних і українському науковому форумах.

ПРИВІТ ДОКТОРОВІ МАРКОВІ АНТОНОВИЧЕВІ

З нагоди 70-ліття д-ра М. Антоновича Управа УІТ і Редакційна Колеґія «Українського Історика» вітає Дорогого Ювілята і висловлює щиру подяку за його самовіддану працю для Товариства й нашого журналу. Без перебільшення можна ствердити, що розбудова і ріст «Українського Історика» безпосередньо вяжеться із редакційною працею д-ра М. Антоновича, який вже довгими роками розбудовує наш єдиний історичний журнал, а заразом відповідає за діяльність УІТ в Канаді.

Управа й члени Товариства сердечно бажають Дорогому Ювілятові дальших успіхів в науково-дослідчій праці, кріпкого здоров'я, многих літ життя та дальших успіхів для добра української історичної науки.

За Управу УІТ:

Любомир Винар
Голова УІТ

Олександер Домбровський
Науковий Секретар УІТ

15 червня 1986 року.

ВІДДІЛ УІТ В НІМЕЧЧИНІ

Дня 29 листопада 1986 року в Мюнхені відбулися Загальні Збори УІТ під час яких обговорено працю Товариства в Німеччині і вибрано нову Управу в такому складі: Голова — проф. д-р *Теодор Мацьків*, який рівночасно є представником Президії УІТ в Европі і відповідає за діяльність товариства в різних европейських країнах; Заступником голови став проф. д-р *Теодор Цюцюра*, нововибраний ректор УВУ; Секретаріят очолив д-р *Олекса Вінтоняк*, а скарбником став п. *Ф. Кордуба*, представник «УІ» в Европі. До Контрольної Комісії вибрано: д-р *В. Маруняк*, мґр *М. Антохій*, о. *Є.Гарабач*.

З признанням треба відзначити, що проф. Т. Мацьків започаткував кампанію приєднання нових членів і членів-прихильників УІТ в Европі, а також успішно улаштував з рамені УІТ у співпраці з УВУ три наукові конференції.

В 1987 р. запляновано улаштувати нову конференцію УІТ у співпраці з УВУ. Новій Управі УІТ в Німеччині бажаємо якнайбільших успіхів у їхній діяльности.

КОНФЕРЕНЦІЇ, З'ЇЗДИ, ДОПОВІДІ

В днях 12 до 17 жовтня в Ґарміш-Партенкірхен (Західня Німеччина) відбулася наукова конференція присвячена історії німецько-українських взаємин. На цій міжнародній конференції прочитали доповіді такі члени УІТ: д-р Тарас Гунчак «Стосунки між ОУН і німцями, 1941—1945», д-р Ігор Каменецький «Пляни Німеччини щодо колонізації України під час 1-ої і 2-ої світових воєн», д-р Теодор Мацьків «Зборівський договір у німецькій пресі 1649 року», д-р Орест Субтельний «Політичні зв'язки німецьких правителів з козацькою Україною», д-р Марта Богачевська-Хом'як «Жіноче питання в німецько-українських відношеннях».

У конференції брали участь учені з Европи, Америки, Канади і Ізраїлю. Конференцією проводили д-р Ганс Йоахім Торке з Інституту Східньої Европи Вільного Університету в Західньому Берліні і д-р Манолій Лупул, б. директор Канадського Інституту Українських Студій. У 1987 році УІТ плянує відбути наукові конференції в Нью-Йорку, Торонті і Мюнхені присвячені різним проблемам історії України.

ВИДАННЯ УІТ

Крім «Українського Історика», офіційного нашого видання, УІТ видає такі серії: «Історичні монографії», «Історичні студії», «Грушевськіяна», «Мемуаристика» і «Українсько-жидівські взаємини». Також видаються окремі несерійні видання з рамені Товариства або у співпраці з іншими установами й видавництвами. В минулому році УІТ і Інститут для совєтських і східньоевропейських студій при Джан Керол університеті

видав збірник праць п. н. *Російська імперія: деякі аспекти царської і російської колоніяльної практики* (187 стор., 14 дол.) в англійській мові за редакцією проф. М. Папа. У біжучому році плянується нове серійне видання: бібліографічна серія в якій друкуватимуться матеріяли присвячені окремим науковцям і культурним діячам. У першому випуску заплянованo видати бібліографічне дослідження проф. Д. Штогрина п. н. Олег Кандиба-Ольжич: Бібліографія (в українській мові). Другий випуск (в англійській мові) буде присвячений бібліографії історичної термінології і періодизації історії України — цей довідник виготовляє Андрій Грегорович (Торонтський університет).

Проф. Ігор Каменецький підготовляє до друку студію «Нацистська окупація України в Другій світовій війні», що появиться в англійській мові в серії «Історичні монографії». Також збірник історичних праць проф. О. Оглоблина, почесного голови УІТ. У серії «Грушевськіяна» вийде в англійській мові збірник н. т. «Михайло Грушевський і справа фальсифікації історії України й Росії», а також підготовляється збірник праць М. Грушевського й про нього. Для реалізації всіх цих проектів потрібна відповідна матеріяльна база. Ідеться про розбудову Видавничого фонду УІТ, а також Фонду М. Грушевського. Ми віримо, що прихильники діяльности УІТ допоможуть в науково-видавничій діяльности Товариства. Пожертви проситься надсилати на адресу Адміністрації «УІ» із зазначенням, що пожертва призначена на загальний Видавничий фонд УІТ, або Видавничий фонд М. Грушевського.

З ДІЯЛЬНОСТИ ЧЛЕНІВ УІТ

Проф. д-р Богдан Т. Цюцюра, член Редакційної Колегії «Українського Історика», став ректором Українського Вільного Університету. Панові Ректорові бажаємо якнайкращих успіхів в його науковій і науково-організаційній праці.

Д-р Марко Антонович редагує науковий збірник присвячений представникам київської наукової традиції, видання УВАН.

Д-р Михайла Папа переобрано на голову Асоціяції Українських Університетських професорів. Його також відзначено грамотою Індустріяльної Освітньої Фундації за його вклад в розбудову американського демократичного суспільства. Це є загальне відзначення праці нашого члена.

Д-р Олександер Домбровський підготовляє науковий збірник присвячений відзначенню 1000-ліття хрещення України.

Д-р Тарас Гунчак став головою директорів «Ради Української Спадщини». Він опрацьовує монографію про українсько-німецькі взаємини під час Другої світової війни.

Д-р Дмитро Штогрин опрацьовує зводний каталог українських серійних видань в США.

Д-р Ігор Каменецький підготовляє до друку монографію про нацистську окупацію України під час 2-ої світової війни, а також опрацьовує студію про українсько-німецькі взаємини в 20-му ст.

Д-р Орест Субтельний став редактором «Нешенелетіс Пейперс». Він опрацьовує окремі питання з історії України 18-го і 20-го ст.

Д-р Ернст Лідеманн виготовляє працю про термінологічні проблеми історії України.

Д-р Аркадій Жуковський є відповідальний за закінчення україномовної *Енциклопедії Українознавства.* Він очолює історичну комісію Комітету наукового конгресу для відзначення 1000-ліття Хрещення України.

Д-р Теодор Мацьків опрацював монографічне дослідження про гетьмана І. Мазепу в европейських джерелах і літературі.

Мгр Олекса Стовба опрацьовує студію про рід Косачів.

Просимо усіх членів УІТ надсилати інформації про наукову діяльність, публікації, запроєктовані дослідження, виголошені доповіді на наукових конференціях і інші відомості про Вашу наукову і науково-організаційну діяльність.

Інформації проситься надсилати до Редакції «УІ» в Америці або Канаді.

АРХІВ УІТ

В Архіві Українського Історичного Товариства зберігаються матеріяли про діяльність УІТ і його членів. Цей офіційний архів провадить науковий і екзекутивний секретар Товариства д-р Олександер Домбровський. Проситься на його адресу надсилати інформацію про діяльність і публікації членів УІТ. Крім того при УІТ постав *архів Михайла Грушевського* в якому зберігаються його видання, а також писання про нього, фотографічні матеріяли, тощо. Також при УІТ створено *архів Олега Кандиби-Ольжича (гляди — «Український* Історик», ч. 1—2, 1986, стор. 143—144). Матеріяли до цих двох архівних фондів проситься надсилати до Адміністрації «Українського Історика». Зокрема йдеться про епістолярну спадщину, спогади, видання і ілюстративний матеріял.

Члени УІТ і читачі «УІ» також можуть надсилати інші архівні матеріяли про окремих діячів, або окремі події. Наприклад ми одержали архівні матеріяли проф. І. Раковського, б. голови НТШ, і частину з них видрукували в «УІ». Це також відноситься до епістолярної спадщини проф. Н. Полонської-Василенко. У міру можливого, стараємося друкувати в «УІ» важливі архівні матеріяли, які часто не є доступні дослідникам.

ДО ЧЛЕНІВ УІТ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ «УІ»

Просимо усіх членів Товариства вирівняти вкладки за 1987 рік, а передплатників відновити передплату на наступний рік. Членська вкладка виносить 25 амер. долярів і включає передплату журналу. Доживотня передплата і членство в УІТ виносить 300 дол., а члени-меценати вплачують одноразово 500 дол. Члени-фундатори, вплачуючи від 1 000 дол., одержують усі видання УІТ. Кожна задержка вплати членської вкладки неґативно впливає на розбудову «Українського Історика», а також на реалізацію інших науково-видавничих проєктів. Товариство не розпоряджає задовільним адміністративним апаратом, щоб висилати декілька разів на рік пригадки нашим післяплатникам. Тому ще раз просимо вирівняти усі залеглости до 1987 року включно. Також просимо, якщо можливо, усіх наших членів і передплатників зложити одноразову пожертву на Видавничий фонд УІТ. Не забуваймо, що перед УІТ і «УІ» стоять відповідальні і важливі завдання дальшої розбудови української національної історіографії на Заході і розбудова єдиного українського журналу історії і українознавства.

НАУКОВА РАДА ПРИ СКВУ

Наукова Рада при СКВУ, як світова надбудова українських наукових і високошкільних установ у вільному світі, провела видатну діяльність на організаційному і науково-видавничому відтинку.

Конференції

14 червня 1986 року під час чергової українознавчої наукової конференції в Іллінойському університеті (Урбана) відбулася окрема сесія Наукової Ради присвячена обговоренню сучасного стану українознавства на Заході і завданню українських вчених в діяспорі. У сесії брали участь її організатор *проф. д-р Любомир Винар*, голова Наукової Ради, *проф. д-р Тарас Гунчак*, директор новопосталого Українського дослідного документаційного центру і редактор «Сучасности», *проф. д-р Ярослав Розумний*, б. президент УВАН в Канаді і голова Славістичного відділу в Манітобському університеті і *проф. д-р Дмитро Штогрин*, голова Українознавчої наукової дослідчої програми при Іллінойському університеті, який успішно організує річні українознавчі конференції-з'їзди в Урбані. Доповідачі обговорили різні аспекти українознавства на Заході і також подали цілий ряд рекомендацій щодо координації праці українських наукових установ, ролі Наукової Ради СКВУ, також присвятили увагу питанню документації і збиранню архівних матеріялів і іншим проблемам. Доповідачі і учасники сесії також рекомендували, щоб Наукова Рада при СКВУ улаштувала подібні конференції в Канаді і Америці (в різних осередках наукового життя), а також в Европі. Тим самим Наукова Рада стояла б у постійному контакті з українськими науковцями і громадою, яка повинна знати про діяльність Наукової Ради і наукових установ.

У 1988 році Наукова Рада разом із Українознавчою науковою дослідчою програмою при Іллінойському університеті підготовляє міжнародну наукову конференцію присвячену 1000-літтю офіційного впровадження християнства в Україні. У цій справі голова УНДП і Наукової Ради відбули ділові розмови. Треба підкреслити, що це правдоподібно буде одинокій міжнародний науковий з'їзд в Америці присвячений 1000-літтю Хрещення України.

Як відомо, Наукова Рада морально і матеріяльно піддержує діяльність Комітету для підготови наукового конґресу 1000-ліття Хрещення Русі-України, який очолює проф. д-р Володимир Янів в Мюнхені (досі від СКВУ передано на діяльність Комітету — 5 000 дол.). Важливо, щоб у плянуванні діяльности Комітету і програми наукового Конґресу взяли участь усі наукові установи, які є членами Комітету.

У листопаді 1988 року в Торонті Наукова Рада при СКВУ приготовляє загальний науковий з'їзд, який відбудеться під час наступного конґресу СКВУ. У з'їзді візьмуть участь представники українських наукових установ — члени Наукової Ради і науковці з Европи, Америки, Канади і правдоподібно в Австралії. З'їзд буде присвячений важливим питанням наукової українознавчої проблематики і діяльности наукових установ.

Видання

Наукова Рада при СКВУ, у міру можливого, допомагає науковим установам у їхній діяльности. У минуло-

му році видано за редакцією проф. М. Папа англомовний збірник присвячений російському і совєтському колоніялізмові. Як згадано раніше, за старанням Наукової Ради Комітетові для відзначення 1000-ліття (проф. В. Янів) уділено дотацію в сумі 5 000 дол. Також Наукова Рада бажає допомогти НТШ в Америці у виданні англомовного перекладу *Історії України-Руси* М. Грушевського, але, як виходить із повідомлень про останній загальний з'їзд НТШ в Америці, — там винесено резолюцію не видавати згаданого перекладу. Також при співпраці з Науковою Радою, УІТ підготовляє англомовний збірник присвячений М. Грушевському і справам історичної термінології Східньої Европи, зокрема України. Розглядаються можливости видання інших важливих проєктів у співпраці з різними науковими товариствами.

Комісія історичної термінології

Як відомо, дуже часто в американській і европейській науковій літературі уживається тенденційна або невідповідна історична термінологія, що відноситься до різних періодів української історії. Тому вирішено створити, з допомогою Українського Історичного Товариства, спеціяльну термінологічну комісію, якої головним завданням було б підготовити відповідний проєкт в справі узгіднення головніших історичних термінів відносно усіх періодів української історії. До уваги береться українську, англійську, німецьку, французьку і еспанську мови. Плянується до праці в Комісії запросити також неукраїнських науковців з Европи, Канади і Америки.

Короткий звіт про діяльність Наукової Ради при СКВУ знаходимо у статтях Любомира Винара «Діяльність Світової Наукової Ради при СКВУ», *Вісник СКВУ*, ч. 1, травень 1985, і «Наукова Рада при СКВУ і завдання вільної науки», *Вісник СКВУ*, ч. 1 (14), травень 1986, стор. 17—20.

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА

25 жовтня 1986 року в Нью-Йорку відбулися XII загальні збори НТШ в Америці (АНТШ) на яких перевибрали на голову товариства д-ра Ярослава Падоха. Звітували голова, скарбник і науковий секретар. До управи увійшли д-р В. Ленцик — заступник голови, проф. Леонід Рудницький — науковий секретар, І. Сєрант — скарбник і інші члени. Головою контрольної комісії став проф. Дмитро Штогрин.

Під час зборів також заторкнуто справу англомовного видання «Історії України-Руси» Михайла Грушевського, яке АНТШ зобов'язалося видати (перші три томи). Збори прийняли резолюцію в якій рекомендували новій управі стриматися з англомовним виданням історії «з уваги на незадовільний переклад. . .».

З того виходить, що НТША не видасть перекладу, а також не може знайти відповідних перекладачів, а виконані переклади уважає незадовільними. Тут ідеться про найвидатніший твір української історіографії, і про найвидатнішого голову і члена НТШ — М. Грушевського. В «Українському Історику» (том XXI, 1984 видруковано статтю проф. Петра Стерча н. т. «До видання Історії України-Руси М. Грушевського англійською мовою» в якій джерельно насвітлено справу англомовного перекладу і всі перешкоди пов'язані із виданням ІУР.

Деякі дані з цеї статті не сходяться із інформаціями АНТШ і вже настала пора, щоб ці справи об'єктивно насвітлити і належно поінформувати українську громаду. Вияснення на Загальних Зборах НТШ в справі неспроможности цеї установи видати англомовний переклад *Історії України-Руси* М. Грушевського не є задовільні. Віримо, що теперішний голова АНТШ д-р Я. Падох і д-р П. Стерчо, теперішний голова Секції суспільних наук НТШ і б. голова Комісії англомовного видання *Історії України-Руси*, а також д-р Микола Чировський перекладач першого тому історії Грушевського вияснять цю важливу справу.

УКРАЇНСЬКА НАУКОВА РАДА КАНАДИ

Під час XV Конґресу Українців Канади відбулася у Вінніпезі нарада представників наукових установ на якій вибрано нового голову Наукової Ради д-ра Богдана Стебельського, голову НТШ в Канаді. Попереднім головою був д-р Михайло Марунчак, голова УВАН в Канаді, який здав звіт про трирічну діяльність Ради. Рада займається співпрацею українських наукових установ у Канаді, організацією наукових конференцій і іншою науковою діяльністю. Новому Голові Української Наукової Ради Канади бажаємо якнайкращих успіхів у праці.

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Професорська рада УВУ, що відбулася 1 серпня 1986 року, одноголосно вибрала на нового ректора університету *проф. д-ра Теодора Богдана Цюцюру*, який габілітувався на УВУ в 1949 році, а після виїзду до Канади був звичайним професором і деякий час головою відділу політичних наук у Сент-Мері університеті в Новій Шотляндії (Канада). Згідно із статутом університету право обрання ректора перейшло до Факультету права і суспільно-економічних наук. Після вибору проф. Б. Цюцюри, бувший ректор проф. Володимир Янів, поґратулював своєму наступникові і обіцяв йому у всьому допомагати. Д-р В. Янів став проректором УВУ і цим ще раз засвідчив свою відданість університетові без огляду на свій поважний вік. Думаємо, що під проводом нового ректора, УВУ розгорне широку наукову діяльність і нав'яже співпрацю з канадськими і американськими університетами. Деканат Філософічного факультету очолили: *проф. Григорій Васькович* — декан і *проф. Аркадій Жуковський* — продекан; Деканат Факультету права і суспільно-економічних наук — *проф. Зиновій Соколюк* — декан і *проф. Герґард Горн* — продекан

Дня 27 вересня 1986 року в Парижі відбулася зустріч нового ректора Богдана Цюцюри з українським громадянством. Цю зустріч зорганізувала Делеґатура УВУ у Франції і нею кермував проф. д-р Аристид Вирста. У своїй інформативній доповіді Ректор Цюцюра зупинився на головних завданнях УВУ і української науки, а саме: 1) Координація і плянування наукової праці — УВУ, як неполітична установа має дані на перебрання координаційних функцій; 2) Поборювання замкнености української науки і налагоджування зв'язків і співпрацю з неукраїнськими науковими установами і науковцями; 3) Поборювати розрив між старшим і молодшим поколінням науковців, які ма-

ють нові методи праці. Треба необхідно уникнути, щоб молоді науковці, опрацьовуючи українські теми, не зробилися «неукраїнськими вченими». Ректор правильно ствердив, що УВУ, який затверджений на правах реґулярного університету, заслуговує на всебічну піддержку українського громадянства в діяспорі. Ректор буде змагати до зміцнення співпраці з молодшими науковцями, а також із старшою ґенерацією українських вчених.

Ректор Цюцюра є автором низки наукових праць в англійській, німецькій і українській мовах, які пов'язані із історією України в 19 і 20-му століттях, а також українською совєтознавчою тематикою. Він користується повагою серед неукраїнських наукових кругів і є видатним українським вченим. Вибір проф. Б. Цюцюри на ректора УВУ скріпить науковий престіж українського університету, і при відповідній академічній атмосфері, напевно причиниться до розвитку УВУ. Бажаємо Достойному Ректорові якнайбільших успіхів у його відповідальній праці.

15-го листопада появилося нове число «Бюлетеню» УВУ за редакцією проректора д-ра Володимира Янева (ч. 2/44 за 1986) в якому знаходимо інформації про діяльність УВУ, а також деякі листи Баварського міністра науки і освіти проф. В. Вільда до Проректора Янева з подякою за його довголітню ректорську працю в УВУ. Досить дивно виглядає, що в даному випуску немає короткого біографічного нарису про нового ректора проф. Т. Б. Цюцюри, який, як вже було згадано раніше, є видатним українським вченим і автором поважних наукових праць.

З «Бюлетеню» також довідуємося, що в Мюнхені відбулися Загальні збори «Товариства приятелів УВУ у Мюнхені». Голова проф. В. Янів, що керував працею товариства від його заснування, просив за віком (78 літ) більше не брати до уваги його кандидатури, і запропонував, щоб за традицією на цей пост обрати знову Ректора УВУ (Бюлетень, стор. 7). Ректор проф. Т. Б. Цюцюра дав на це свою згоду. Здається, що Товариство приятелів УВУ не повинен очолювати Ректор, а хтось із видатних громадян-приятелів українського університету. Можливо, що така кумуляція адміністративних функцій себе не виправдує. Ректор відповідає за академічну діяльність університету, а голова Товариства приятелів УВУ повинен головно займатися збиранням фондів на УВУ і бути представником від українського громадського сектора. Це також відноситься до інших позицій в Управі Товариства, які є обсаджені деканом і проректором УВУ.

КАНАДСЬКИЙ ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКИХ СТУДІЙ

З днем першого липня 1986 року д-р Богдан Кравченко став директором КІУС. Від 1983 року він працює в Інституті, як асистент директора. Новий директор Інституту є автором численних наукових праць присвячених найновішій українській історії і совєтознавству. Попереднім директором Інституту був д-р Манолій Лупул. З признанням треба відмітити, що КІУС розгорнув поважну науково-видавничу діяльність, а також спільно із НТШ в Европі видає англомовну «Енциклопедію України». Рівночасно Інститут улаштовує різні наукові конференції присвячені різним ділянкам українознавства. Новому директорові д-рові Б. Кравченкові бажаємо дальших успіхів у його науковій і науково-організаційній праці.

КОМІТЕТ НАУКОВОГО ВІДЗНАЧЕННЯ ЮВІЛЕЮ ТИСЯЧОЛІТТЯ ХРИСТИЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ (988—1988)

Цей Комітет постав за ініціятивою проф. д-ра Володимира Янева в Мюнхені під час пленарного засідання делеґатів в днях 11—13 травня 1984 року. Діяльність Комітету розгорнув за повною моральною і також до певної міри матеріяльною допомогою Наукової Ради при СКВУ, як світової координаційної надбудови українських наукових і науково-навчальних установ в діяспорі. Членами-основниками Комітету були такі установи: НТШ в Европі, Наукова Рада при СКВУ, Українська Вільна Академія Наук в Канаді, УкраїнськеІсторчне Товариство, Український Католицький Університет, НТШ в Канаді, НТШ в Америці, Колеґія св. Андрея, Вінніпеґ, Українська Асоціяція Університетських Професорів, Український Вільний Університет і Товариство Українських Бібліотекарів Америки, Українське Богословське Наукове Товариство.

На 2-ій Конференції Комітету у Бавнд-Бруці затверджено ще нових членів починаючи від Української Вільної Академії Наук у США (представник проф. Я. Білінський) і інші наукові установи, а також неукраїнські, включаючи Українську Науково-дослідну програму при Іллінойському університеті і Український Науковий Інститут при Гарвардськім університеті (докладний список членів Комітету поданий в брошурі «Тисячоліття Християнської Руси-України 988—1988. Комітет наукового відзначення ювілею» (Мюнхен, без дати, стор. 4—6). У «Правильнику» Комітету схваленому на установчій конференції в Мюнхені і з уточненнями прийнятому на другій конференції в Бавнд-Бруці читаємо, що «Комітет Наукового Конґресу в Тисячоліття Хрещення Руси-України» це вільне об'єднання українських науково-дослідних та науково-навчальних установ для підготовлення та проведення Конґресу Тисячоліття у вільному світі... Комітет діє в системі СКВУ, інформуючи його Президію про свої пляни і заходи у порозумінні з його Науковою Радою в компетенції якої є координація наукових справ». Дальше пишеться, що «Кожна складова частина Комітету має один голос. Усі ж принципові рішення приймаються за узгідненням». Треба сподіватися, що Комітет буде додержуватися свойого «Правильника» у всіх важливих справах — бож ідеться про ділову співпрацю головних наших наукових установ у підготові наукового конґресу і в інших справах. Не знати чому постановлено залишити назву «Хрищення Руси-України», а не «України-Руси». Уже в минулому столітті М. Грушевський впровадив правильну термінологію і свою монументальну працю назвав *Історія України-Руси*. Таке пов'язання сучасної назви із минулою назвою України має свою логіку і є побажано, щоб при відзначенні ювілею уживати назв «Тисячоліття хрищення України-Руси» або «Тисячоліття хрищення України».

Хронікальні нотатки

ОБОРОНА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

В номері за 27 листопада 1986 р. київська газета «Літературна Україна» подала звіт про пленум правління Спілки письменників України. У своєму виступі на пленумі письменник Володимир Дрозд сказав:

«Час подивитися правді у вічі й аналізувати, нарешті, чому нас мало читають... Відповісти на запитання, чому нас мало читають, неможливо без звертання до проблеми рідної мови на Україні. На минулому нашому письменницькому з'їзді багато про це говорилося, розумні слова сказав Б. Олійник і на всесоюзному письменницькому форумі. До них треба прислухатися. Самими закликами поважати українську мову тут не обійтися. Тут потрібні державні рішення. Українська мова має стати елементарно необхідною у повсякчасовому житті, у театрі, в науці, у вузах, тоді не потрібно буде й закликів, навіть обиватель зробить відповідні висновки. Є над чим помислити і тим сферам, на яких рівняються багато в чім інші прошарки населення і які врешті-решт несуть відповідальність за збереження культури українського народу перед історією. Інакше наша мова невдовзі стане справді лише письменницькою...»

ПРОПАГУВАННЯ «ТЕЗИ ПРО 300-РІЧЧЯ ВОЗЗ'ЄДНАННЯ»

В «Українському Історичному Журналі», ч. 9, за вересень 1986 р., видруковано статтю Ю. А. Пінчука п. н. «Висвітлення радянськими історикам ролі народних мас у возз'єднанні України з Росією». Автор пише, що «Возз'єднання не було випадковою подією, як твердять буржуазні націоналісти. В основу цього акту покладено ідею давноруської єдності, що зумовила споконвічне прагнення російської, української і білоруської народностей до возз'єднання...» (стор. 57). Дальше пропаґування історикам «Тез про 300-ліття возз'єднання України з Росією» з 1654 року, наглядно свідчить про дальшу русифікацію і фальсифікацію історії України в 1980-их роках. Авторське твердження про важливу ролю українських і російських «народних мас» у «возз'єднанні» України з Росією в 1654 році належить до історичної леґенди теперішньої російської і української совєтської історіографії.

ДО 175-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ МАРКІЯНА ШАШКЕВИЧА

Виступаючи 24 листопада 1986 р. у Львівському університеті, письменник Олесь Гончар сказав:

«...восени 1836 року, тобто рівно 150 років тому, Шашкевич та його товариші — як духовні особи — одночасно виголосили у трьох львівських церквах проповіді українською мовою, Це було вперше, і це було відповід-

дю тим, хто намагався онімечити та сполонізувати українське місто. А важливий цей факт ще й тим, що було не тільки кому проповідувати рідне слово, а й було кому його слухати! Віддаючи належне подвигові культурних діячів минулого, ми не повинні забувати, що упродовж віків оборонцем рідної мови, її надійним оберігачем був також і сам народ, — це ж він беріг свою мову і під час робіт, і в побуті, і в прекрасних своїх піснях, і в самій своїй душі».

КНИГА ПРО БАШКИРЦЕВУ

Київське видавництво «Радянський письменник» опублікувало в 1986 році книгу Михайла Слабошпицького під назвою «Марія Башкирцева». В рецензії на це видання у 49 номері (за 1986 рік) київського журналу «Україна» Олександр Климчук зауважує:

«Непросто було Михайлові Слабошпицькому підступатись до теми, яку Європа простудіювала сто років тому і яку ми, на наш сором, досі увагою обминали. Сто років світ читає «Щоденник» Марії Башкирцевої, але в нас до цього не доходять видавничі руки! Як легко віддаємо набуте синами й дочками рідного краю, як же безоглядно поступаємося духовними скарбами, що можуть нас самих збагатити й увічнити...»

М. Башкирцева (1860—1884) — українська художниця, яка більшу частину життя провела в Парижі, де й померла у молодому віці. Як сказано в рецензії, журнал «Україна» почне друкувати «Щоденник» Башкирцевої «в одному з найближчих номерів».

ДО 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ НАРБУТА

Дзюба відгукнувся в «Літературній Україні» (25 грудня 1986) на ювілейні Нарбутівські читання у київському Будинку вчителя. Дзюба називає Нарбута «засновником української радянської графіки», «однією з найяскравіших зірок нашої культури». Організатори читань вирішили зробити їх традиційними, щорічними. Дзюба високо оцінює це починання, але одночасно він зауважує:

«Отже — радісна подія. Але — «з журбою радість обнялась». Журба та — наша давня і постійна біда: «традиція» байдужості, лінощі так званої культурної громадськості. Не було на читаннях (коли не рахувати самих промовців) жодного київського літератора чи журналіста, жодного художника, графіка чи мистецтвознавця, жодного видавничого працівника (а це ж їхня професійна справа!), жодного студента художнього інституту... Просто розпач бере. Щось же робити треба, бо йдеться не про (Георія) Нарбута, а про нас самих...

ІЗ СКАРБНИЦІ СВІТОВОЇ ПОЕЗІЇ

У серпневому числі львівського журналу «Жовтень» (за 1986 рік) опубліковано із сербохорватської мови уривок з епічної поеми Івана Гундулича (1589—1638) «Осман». Перекладач Олесь Шевченко у своєму коментарі пише:

«365 років тому сталася подія, яка приголомшила тогочасну Європу. Восени 1621 р. під Хотином об'єднані козацько-польські сили розгромили переважаючу 150 (300?) — тисячну армію турецького султана Османа II. Ця перемога розвіяла міф про непереможність турків і надихнула слов'ян на подальшу боротьбу проти турецького ярма».

Іван Гундулич написав поему на матеріялі Хотинської битви. В кінці свого коментаря перекладач зауважує:

«Осман» віддавна цікавив учених, про поему написані численні розвідки. І. Франко теж цікавився цим твором і радив О. Маковею зайнятись порівняльним вивченням його... Під враженням «Османа» О. Маковей написав свою історичну повість «Ярошенко».

Оськільки І. Гундулич писав поему, як кажуть, по живих слідах, то вона є ніби своєрідним літописом тих подій, що для нас вельми важливо. Крім окремих фрагментів, поему українською мовою не перекладали, хоч згадки в ній про Україну досить часті».

СВЯТО УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В СВИДНИКУ

У 5-ому числі «Народня творчість та етнографія» за вересень-жовтень 1986 р., знаходимо важливі дані про культурно-освітню діяльність на Пряшівщині. С. М. Музиченко пише, що українці користуються «рівними правами з іншими народами ЧССР, вони зберігають і розвивають свою самобутню культуру. На Пряшівщині є школи з українською мовою навчання, український відділ при Пряшівському педагогічному інституті, видаються українською мовою книги, журнали «Дукля» та «Дружно вперед», газета «Нове життя», працює українське радіомовлення» (стор. 91). Видатну культурно-освітню діяльність серед українців в Чехословаччині проводять Музей української культури у Свиднику і Культурна спілка українських трудящих ЧССР. Свята української культури в Свиднику відбуваються щорічно, починаючи від 1954 року. У тогорічному святі української культури у Свиднику взяло участь понад 30 тисяч людей. Як бачимо, всякі гіпотези про «русинський характер» української культури на Пряшівщині, не видержують критики.

ІЗ ЗАПИСІВ Ю. СМОЛИЧА

Щоб відзначити десяті роковини з дня смерті письменника Юрія Смолича, київська газета «Літературна Україна» (за 13 листопада 1986) опублікувала уривки з його «Записів на схилі віку».

10 березня 1969 року Смолич записав, що кожну свою книжку він би тепер написав по-новому. Він мав на увазі передусім романи з періоду громадянської війни. Дослівно Смолич написав так:

«... не тільки тому, що коли я писав ці романи, діяли суворі й невірні обмеження, прототипи героїв цих книг були репресовані й імена їх «недоторкані», а безліч матеріалів закриті для користування. До речі, коли я писав дилогію, імена Коцюбинського, Затонського, Картвелішвілі та багатьох інших були не реабілітовані...»

Смолич мав на увазі спрямовані проти українського національно-визвольного руху твори «Світанок над морем» (1956 рік), «Мир хатам — війна палацам» (1959 рік), «Реве та стогне Дніпр широкий» (1960 рік).

Реабілітація, про яку згадує Смолич, була короткотривалою. Вже віддавна радянські джерела замовчують про знищення, а потім посмертну реабілітаю тих, яких згадує письменник, а також інших.

В Советской Исторической Энциклопедии (1964 рік) сказано, що Затонський «упав жертвою наклепів і репресій в період культу особи Сталіна. Реабілітований посмертно». В тій же енциклопедії (1965 рік) читаємо, що Картвелішвілі «незаконно репресований в роки культу особи Сталіна. Реабілітований посмертно».

Більшість сучасних радянських довідників, подаючи 1937 рік як дату загибелі Юрія Коцюбинського, нічого не говорять про його долю. Але в Енциклопедії Українознавства сказано, що Юрій Коцюбинський був «заарештований у квітні 1936 року і розстріляний без суду як нібито керівник «Українського троцькістського центру», що «блокувався з Українською Військовою Організацією».

28 серпня 1974 року Смолич записав:

«Отже, я написав ще чотири нариси-спогади: Корнійчук, Головко, Малишко, Корецький.

А для чого? Адже нема ніяких надій на перевидання чи бодай продовження «Розповіді про неспокій»...

Невже — тільки «в письмовий» стіл», «в шухляду»?

Ніколи в житті не писав «у шухляду», завжди — для читача (...).

І все одно: почуваю, що проти волі, чи там «здорового злузду» при нагоді писатиму ще (...) поки живий. Не можна, щоб минуле і товариші з минулого, засновники нашої радянської української літератури, пішли у непам'ять. Це — безглуздо і злочинно (...)».

Листи до редакції

У СПРАВІ ПОСМЕРТНОЇ ЗБІРКИ ПОЕЗІЙ О. ОЛЬЖИЧА «ПІДЗАМЧА»

Головному Редактору
«Українського Історика»
д-рові Любомиру Винареві

5 вересня 1986 р.

Шановний Пане Докторе,

В коментарях до статті О. Кандиби «The Trotskyite Snake and Soviet Monotheism», надрукованих в 22-му томі 1985 р. «Українського Історика», М. Антонович написав, що посмертна збірка О. Ольжича «Підзамча» фактично складається тільки «з перших одинадцяти віршів збірки, написаних протягом двох днів 25—26 січня 1941 р.», а що «решта поезій у цій збірці доточена випадково з друкованої спадщини». З цього тексту випливає, що не О. Ольжич уклав збірку «Підзамча». М. Антонович навіть подав слово збірка в застосовані до «Підзамча» в лапках.

Тому що я підготовив цю збірку до друку і був ініціятором її видання, то вважаю своїм обов'язком висловитись з приводу такої інформації М. Антоновича.

Як сказано в передмові до «Підзамча», цю збірку провізорично уклав О. Ольжич.

Перед виїздом пізньою весною 1941 р. з Праги до Кракова, а далі в Україну — О. Ольжич залишив рукопис «Підзамча» в мешканні своїх батьків, з якими разом жив.

Ще раз О. Ольжич побачив рукопис «Підзамча» в літі 1943 р. Він тоді пів-леґально і останній раз відвідав Прагу. Три дні мешкав у своїх батьків, а три дні в мене. Мав досить вільного часу і проглянув рукопис «Підзамча».

Я запропонував О. Ольжичеві віднести «Підзамча» до видавництва «Пробоєм», щоб цю збірку там видрукувати, навіть в її провізоричному вигляді. Війна дійшла до свого апогею, міцнішав терор Ґестапа, невідомо які катастрофи міг принести кожний наступний день. Та О. Ольжич після деякого вагання вирішив з виданням «Підзамча» зачекати. Очевидно до часу, коли мав би можливість присвятитись остаточній редакції своєї збірки. Певно аж після закінчення війни. Можна припустити, що О. Ольжич доповнив би «Підзамча» перед друком новими віршами і може його навіть наново уклав би.

Та більше О. Ольжич своєї збірки не побачив. Коли закінчилася війна, він вже давно не жив.

Початком 1945 р. коли стала очевидною окупація Праги большевиками, щоб урятувати текст «Підзамча» від можливої загибелі, я його переписав в кількох примірниках з оригіналу. І ці рукописні копії я передав на

Захід. Оригінал «Підзамча» залишився в матері поета.

Одна з переданих на Захід копій — з фотографіями оригіналів деяких трудних до прочитання віршів «Підзамча» — і лягла в основу його посмертного видання 1946 р. Текст О. Ольжича в цьому виданні видруковано так, як його уклав сам автор.

Тому вимагає коректи та інформація М. Антоновича ніби вміщені в «Підзамчі» вірші, «окрім одинадцяти, написаних 25—26 січня 1941 р.», були випадково доточені з друкованої спадщини О. Ольжича:

— по-перше, ці вірші не могли бути випадково доточені з друкованої спадщини О. Ольжича, бо він їх сам вибрав;

— по-друге, текст деяких з цих віршів не має свого повного відповідника у друкованій спадщині О. Ольжича. До «Підзамча» вони увійшли в іншому контексті.

Абсурдне твердження М. Антоновича ніби О. Ольжич не уклав збірку «Підзамча», скривджує не лише видавців цієї збірки, але посередньо і самого О. Ольжича, її автора. Я думаю, що перед тим, як виступити з таким аподиктичним, нічим необґрунтованим твердженням — зіґнорувавши подані в передмові до «Підзамча» короткі відомості про ґенезу цієї збірки — М. Антонович повинен був би хоч запитати мене, як того хто підготував збірку до друку — про походження її тексту і укладу. Тим більше, що із своїм твердженням М. Антонович виступив на сторінках наукового журналу.

Але, на жаль, М. Антонович за такою інформацією до мене не звернувся, хоч ми зустрічалися по війні в Німеччині, згодом і по цей бік океану і в розмовах часто торкалися справи видання творів О. Ольжича. Ані разу не звернувся М. Антонович за такою інформацією і в листах до мене, більшість яких також торкалася Ольжичівської тематики.

До речі, М. Антонович в минулому інакше писав про «Підзамча». В опублікованій 1957 р. в 20-му числі двомісячника «Розбудова Держави» рецензії на кн. 1-шу «Поезій» О. Ольжича (Нью-Йорк 1956 р.) М. Антонович писав про «Підзамча», як про збірку О. Ольжича. В цій рецензії М. Антонович при згадці «Підзамча» слово збірка вживав без лапок і не інформував про те, що до «Підзамча» випадково доточено вірші з друкованої спадщини О. Ольжича. Під цим оглядом ця рецензія М. Антоновича заперечує те, що він написав про «Підзамча» у 22-му томі «Українського Історика».

Я буду Вам вдячний, Пане Докторе, за опублікування цього мого листа в найближчому числі редагованого Вами журналу.

Зі щирим привітом

Олег Лащенко

ВІДПОВІДЬ МАРКА АНТОНОВИЧА

Лист О. Лащенка викликаний його довільною інтерпретацією моїх слів, що довела до далекойдучих висновків, які не відповідають моїм інтенціям.

Я не міг брати під сумнів факту, що сам О. Ольжич підготовляв збірку під назвою «Підзамча», бо ж О. Лащенко показав мені 1946 р. рукою Олега Олександровича нашкіцовану обкладинку до збірки. Тоді ж О. Лащенко сказав мені, що він додав один вірш («Пророк»). Таким чином збірка, яка складається з 21-го вірша має аж два вірші під заголовком «Пророк». Чи міг би О. Ольжич таке видати?

Сам О. Лащенко стверджує, що О. Ольжич не хотів 1943 р. дати збірки в тодішньому вигляді до друку. Очевидно він уважав, що віршів не досить, що не всі вірші відповідно підібрані й що над збіркою ще треба буде немало попрацювати. Тому я не думаю, що це образа О. Ольжича чи О. Лащенка, коли сказати, що ця збірка неповна і «провізорично» (як висловлюється О. Лащенко), чи «випадково» (як написав я) підібрана. Незважаючи на це я назвав її «найціннішим причинком» (стор. 126, прим. 1) в дотеперішньому зібранні недрукованої спадщини О. Ольжича.

Інша річ, що О. Лащенко мав би пояснити де ділися мотта, а були ж вони майже до всіх віршів писаних 25—26 січня 1941 р. Поштовхом до їх написання було те, що 26 січня в Прагу вертався з Кракова, де тоді жив О. Ольжич, Роман Фодчук, а Олег хотів через нього передати вірші присвячені переважно своїй нареченій, а пізнішій дружині, але й іншим (напр. «Порцеляна» присвячений пок. Любі Устіянович, пізніше Мацевич. Під «молодим старшиною» з Нормандії треба розуміти самого Р. Фодчука).

З усіх пропущених мені запам'яталося мотто до вірша «Яблуня на горі»: «На горі розцвітає яблуня» М. Драй-Хмара. Щойно це мотто заокруглює цілий вірш і надає йому ясности і яскравости. Були й інші мотта.

Чи писати в такому контексті, як виходить з інформацій О. Лащенка і моїх, слово збірка в лапках чи без лапок — це формалізм, якому я не придаю значення. Ясно, що О. Ольжич такої збірки в друк не пустив би, хоч з свого боку О. Лащенко заслуговує найвищу похвалу за те, що він видав «Підзамча» і зберіг для нас таким чином одинадцять до того часу недрукованих віршів О. Ольжича.

При цій нагоді я хотів би спростувати дві помилки, які вкралися у мій текст інформацій про О. Ольжича. У 1936 році він не був, як я помилково написав, у США, а писав свою статтю в Европі («УІ», ч. 1—4, 1985, стор. 127), а доповідь «Техніка посудин на ніжці в пасковій кераміці» він виголосив на засіданні Історично-філологічного Товариства в Празі не в 1935, а в 1937 році.

22 жовтня 1986 р.

М. Антонович
(Монреаль)

ОДЕРЖАНІ ВИДАННЯ — BOOKS RECEIVED

Антонович-Рудницька, М. *Дарія Нижанківська-Снігурович.* Монтреаль: Т-во плекання рідної мови, 1985, 16 стор.

Білинський, Андрій. *Д-р Тома Лапичак.* Мюнхен: Др. Беренд Мета Ферляґ, 1986, 227 стор.

Борець, Юрій. *З найкращими.* Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1986, 384 стор.

Винар, Любомир. *Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (1866—1934).* Мюнхен: Сучасність, 1986, 119 стор.

Господин, Андрій. *Микола Костомарів.* Вінніпеґ: Читальня «Просвіта» у Вінніпезі, 1986, 36 стор.

Господин, Андрій. *Комітет оборони українськиі політичних в'язнів в краю.* Вінніпеґ: Читальня «Просвіта», 1986, 47 стор.

Грушевський, Михайло. *Володимир Боніфатійович Антонович, 1834—1908.* Нью-Йорк: Українське історичне товариство, 1985, 64 стор. (Грушевкіяна, ч. 3).

Драган, Антін. *Пам'ятаймо про Вінницю.* Джерзі Сіті: В-во Українського Народного Союзу, 1986, 48 стор.

Дубилко, Іван. *Почаївський монастир в історії нашого народу.* Вінніпеґ: Інститут дослідів Волині, 1986, 115 стор.

Зборівщина. Історично-мемуарний і літературний збірник. Редакційна Колегія: В. Гошовський, В. Верига, А. Жуковський. Торонто: Наукове Товариство ім. Шевченка, 1985, 1055 стор. (Серія: Український архів, т. 38).

Кальвін, І. *Інституція або навчання християнської релігії.* Атланта: Українське Євангельське Об'єднання, 1986, 238 стор.

На зов Києва. Український націоналізм у ІІ Світовій Війні. Зредаґували Кость Мельник, Олег Лащенко, Василь Верига. Торонто: «Новий Шлях», 1985, 541 стор.

Рудницький, Яр. *З української екзильної ідіолексики.* Оттава: УММАН, 1985, 24 стор.

Сенишин, Галина.*Бібліографія голоду в Україні 1932—1933.* Оттава: Україніка екзеліяна 1983, 56 стор.

Сірик, Грицько. *Під сонцем обездолених.* Част. 4. Торонто: Анабазис, 1986, 197 стор.

Марунчак, Михайло Г. *За ґратами і дротами націонал-соціялістичної Німеччини.* Вінніпеґ: Комітет українських політичних в'язнів, 1985, 42 стор.

Марунчак, Михайло. *Нація в боротьбі за своє існування 1932—1933 в Україні і в діяспорі.* Вінніпеґ: Українська вільна академія наук в Канаді, 1985, 140 стор.

Цинкаловський, Олександер. *Стара Волинь і Волинське Полісся.* Том II. Вінніпеґ: Товариство «Волинь», 1986, 578 стор.

Шумелда, Яків. *На половині дороги.* Мюнхен-Париж: Накладом автора, 1985, 386 стор.

Янів, Володимир. *Михайло Мороз.* Мюнхен: Український вільний університет, 1985, 16 стор.

American Reference Books Annual. Vol. 17. Bohdan S. Wynar, Editor. Littleton, Colo., Libraries Unlimited, 1986, 752 p.

Boshyk, Yury, ed. *Ukraine during World War II.* Edmonton, Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1986, 291 p.

Chirovsky, Nicholas. *Fr. An Introduction to Ukrainian History.* Vol. III. New York, Philosophical Library, 1986, 517 p.

Daniels, Robert V. *Russia. The Roots of Confrontation.* Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1985, 411 p.

Dragan, Antony, *Vinnytsia. A Forgotten Holocaust,* Jersey City, N. J., Svoboda Press, 1986, 52 p.

Famine in Ukraine 1932—1933. Edited by Roman Serbyn and Bohdan Krawchenko. Edmonton, Canadian Institute of Ukrainian Studies. University of Alberta, 1986, 192 p.

Gray, Robin. *Escape to Freedom.* Winnipeg, Research Institute of Volyn, 1985, 83 p.

Heller, Georg. *Comitatus Bereghiensis.* München: „Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München", 1983, Band 15; 1984, Band 17; 1985, Band 18.

Khvylovy, Mykola. *The Cultural Renaissance in Ukraine.* Translated, edited and introduced by Myroslav Shkandrij. Edmonton, Canadian Institute of Ukrainian Studies. University of Alberta, 1986, 266 p.

Kozik, Jan. *The Ukrainian National Movement in Galicia: 1815—1849.* Edmonton, Canadian Institute of Ukrainian Studies. University of Alberta, 1986, 498 p.

Mackiw, Theodor. *Ivan Mazepa Hetman der Ukraine und Reichsfürst des Heiligen Römischen Reiches.* München, Ukrainische Freie Universität, 1985, 56 p.

Political Thought the Ukrainian Underground 1943—1951. Edited by Peter J. Potichnyj and Yevhen Shtendera. Edmonton, Canadian Institute of Ukrainian Studies. University of Alberta, 1986, 406.

Roccasalvo, Joan L. *The Plain Chant Tradition of Southwestern Ruś.* New York, Columbia University Press, 1986, 185 p. (East European Monographs, No. 202, Boulder).

Rudnyckyj, J. B. *Repertorium Bibliographicum 1933—1983.* Ottawa: Ukrainian Language Association, 1984, 296 p.

Russian Empire. Some Aspects of Tsarist and Soviet Colonial Practices. Edited by Michael Pap. Cleveland, John Carroll University and Ukrainian Historical Association, 1985, 187 p.

Sysyn, Frank E. *Between Poland and the Ukraine: The Dilema of Adam Kysil, 1600—1653.* Cambradge, Mass. Harvard Ukrainian Research Institute, 1985, xx, 406 p.

Tolstoy, Nikolai. *Trial and Error. Canada's Commission of Inquiry on War Criminals and Soviets.* Toronto, Justian Press, 1986, 23 p.

Ukrainian Settlement in Australia. Edited by Marko Pavlyshyn. Melbourne, Department of Slavic Languages. Monash University, 1986, 167 p.

Ukrainica at the University of Toronto Library. Compiled by Paul R. Magocsi Toronto, University of Toronto Press, 1985, 2 vols.

Wynar, Lubomyr. *Guide to the American Ethnic Press. Slavic and East European Newspapers and Periodicals.* Kent, Center for the Study of Ethnic Publications. Kent State University, 1986, 280 p.

ВЖЕ ПОЯВИЛОСЯ ФУНДАМЕНТАЛЬНЕ ВИДАННЯ У.І.Т.

ІСТОРИЧНИЙ АТЛАС УКРАЇНИ

Редактор: **Любомир Винар**
Автори: **Іван Тесля і Евген Тютько**

Консультанти: **Марко Антонович, Олександер Домбровський, Михайло Ждан, Наталія Кордиш-Головко, Олександер Оглоблин, Лев Шанковський.**

Це є перший атлас історії України призначений для педагогів, студентів і любителів історії України.

Книжка у твердій оправі начислює 190 сторінок великого формату.

Ціна 35 американських долярів з пересилкою.

Замовлення разом з поштовим переказом треба надсилати на адресу:

Ukrainian Historical Association
P.O. Box 312
Kent, Ohio 44240, U.S.A.

В Адміністрації «Українського Історика» можна набути попередні річники нашого журналу:

«Український Історик», числа 1—4	(рік	II,	1965)	—	$25.00
«Український Історик», числа 1—4	(рік	III,	1966)	—	$25.00
«Український Історик», числа 1—4	(рік	IV,	1967)	—	$25.00
«Український Історик», числа 1—4	(рік	V,	1968)	—	$25.00
«Український Історик», числа 1—4	(рік	VI,	1969)	—	$25.00
«Український Історик», числа 1—4	(рік	VII,	1970)	—	$25.00
«Український Історик», числа 1—4	(рік	VIII,	1971)	—	$25.00
«Український Історик», числа 1—4	(рік	IX,	1972)	—	$25.00
«Український Історик», числа 1—4	(рік	X,	1973)	—	$25.00
«Український Історик», числа 1—2	(рік	XI,	1974)	—	$25.00
«Український Історик», числа 1—4	(рік	XII,	1975)	—	$25.00
«Український Історик», числа 1—4	(рік	XIII,	1976)	—	$25.00
«Український Історик», числа 1—4	(рік	XIV,	1977)	—	$25.00
«Український Історик», числа 1—4	(рік	XV,	1978)	—	$25.00
«Український Історик», числа 1—4	(рік	XVI,	1979)	—	$25.00
«Український Історик», числа 1—4	(рік	XVII,	1980)	—	$25.00
«Український Історик», числа 1—4	(рік	XVIII,	1981)	—	$25.00
«Український Історик», числа 1—4	(рік	XIX,	1982)	—	$25.00
«Український Історик», числа 1—4	(рік	XX,	1983)	—	$25.00
«Український Історик», числа 1—4	(рік	XXI,	1984)	—	$25.00
«Український Історик», числа 1—4	(рік	XXII,	1985)	—	$25.00
«Український Історик», числа 1—4	(рік	XXIII,	1986)	—	$25.00

Перший річник «Українського Історика» можна набути за ціну $25.00 (перше число у формі зіраксової відбитки).

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК — THE UKRAINIAN HISTORIAN

Журнал Українського Історичного Товариства — *Journal of The Ukrainian Historical Association*

Видає Українське Історичне Товариство

АДРЕСИ ПРЕДСТАВНИКІВ «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА»

Головне Представництво на Европу:

Dr. O. Wintoniak
Postfach 37 02 48
8000 München 37
West Germany

Представництва на США:

Нью-Йорк:

Dr. O. Dombrovsky
16 Clinton Terrace
Jamaica 32, New York, N.Y. 11432

Клівленд:

Mr. Stephen Wolanyk
4301 Orchard PK Dr.
Cleveland, Ohio 44134

Колорадо:

Mr. L. Bykovsky
2245 Julian Street
Denver, Colorado 80211

Каліфорнія:

Mr. A. Skop
4168 Woodland Dr.
La Mesa, CA 92041

Філядельфія:

Mr. Myroslav Subtelny
5123 N. Marvin St
Philadelphia, Pa. 19141

Чікаґо:

Prof. A. Antonovych
2222 W. Erie St.
Chicago, Ill. 60612

Дітройт і Віндзор, Онт.:

Mr. A. O. List
2919 Glenwood Ave.
Winsor, Ont. N9E 2X7
Canada

Головне Представництво на Канаду:

Mrs. M. Antonovych
3804 Oxford Ave.
Montreal 28, Que.
Canada H4A 2Y2

Онтаріо:

Mr. Karpo Mykytczuk
23 Parkview Ave.
North York — Willowdale, Ont.
Canada M2N 3Y1

Головне Представництво на Австралію:

Mr. D. Pyrohiw
75 New Road
Oak Park, Vic. 3046
Melbourne
Australia

Головне представництво і адміністрація «Українського Історика»:

"The Ukrainian Historian"
P. O. Box 312
Kent, Ohio 44240, USA